

POLITIHØGSKOLEN

[00RA]
DAMEJ23411-2212
JAAD995710-365
025732-0002657

[00TGS]
AIHOAHDA0220156
KOADJOA J0903
56160-0024066

001-4165
000YKASSTI-021
0005 0100 YUPH00
14-20142

Egil H. Olsvik og Patrick Risan (Red.)

Etterforskning under

ASJDUYKO DHAJJA
22544-2357

12331002-32154
13977554.2144
22690413

DATA
23233-5675
2336952

Egil h. Olsvik og Patrick Risan (Red.)

Etterforskning under lupen

Kapittelbidrag:

Frode Helmich Pedersen • Nina Sunde • Eivind Kolflaath

Patrick Risan • Kent Madsen • Espen Ingebrigtsen • Egil H. Olsvik

© Politihøgskolen, Oslo 2019

PHS Forskning 2019: 3

ISBN 978-82-7808-148-8 (trykt utgave)

ISBN 978-82-7808-149-5 (elektronisk utgave)

ISSN 0807-1721

Det må ikke kopieres fra denne boka i strid med åndsverkloven og fotografiloven eller i strid med avtaler om kopiering inngått med Kopinor, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.

Alle henvendelser kan rettes til:

Politihøgskolen

Slemdalsveien 5

Postboks 2109, Vika

0125 Oslo

Tlf: 23 19 99 00

www.phs.no

Omslag: Tor Berglie Grafisk Design

Sats og layout: Eileen Schreiner Berglie

Trykk: Staples

Innhold

Innledning	5
Forskning↔Etterforskning	7
Antologiens oppbygning	8
Referanser	11
Hypotesen som fortelling	13
<i>Frode Helmich Pedersen</i>	
Innledning	13
Hva er en hypotese?	14
Fortellingen som verktøy og analyseobjekt	16
Fortelle teori i etterforskningsfaget	18
Fortellingens plausibilitet	21
Fortellingsformatet som teknikk i etterforskningsarbeidet	24
Oppsummering og konklusjon	33
Referanser	34
Strukturert hypoteseutvikling i etterforskning	35
<i>Nina Sunde</i>	
Innledning	35
Metoden blir til	42
SHE - brainstormingsfasen	44
SHE - bearbeidingsfasen	52
Videre utvikling	56
Referanser	56
Hypoteser i etterforskningsplaner	61
<i>Eivind Kolflaath</i>	
Innledning	61
Kopling til strafferett og etterforskningsskritt	65
Innhold versus formuleringer – og tre spørsmål	69
Den enkelte hypotese	73
Forholdet mellom hypoteser	85
Avslutning	95
Referanser	99

Avhøret i et fortelleteoretisk lys	101
<i>Frode Helmich Pedersen</i>	
Del 1: Fortellinger i avhørssituasjonen	101
Del 2: Fortellinger i politirapporten	118
Referanser	125
Politiavhør av traumatiserte vitner - et mellommenneskelig perspektiv	127
<i>Patrick Risan & Kent Madsen</i>	
Innledning	127
Å forstå vitnets tilstand	129
Etterforskerens forberedelser	133
Avhørsrelasjonen	136
Å følge avhørtes forklaring	139
Avhøreres reaksjoner	144
Avslutning	147
Referanser	149
Direkte sitater i straffeprosessens dokumenter	157
<i>Espen Ingebrigtsen</i>	
Innledning: Uttalelser i straffeprosessen	157
Talepresentasjon som bevis	162
Protokollering av uttalelser	169
Markering av kilder ved protokollering av uttalelser	175
Oppsummering	177
Referanser	179
Om integrasjon av humanistisk metodologi i etterforskningslæren	181
<i>Egil H. Olsvik</i>	
Innledning	181
Teoretisk lagdeling i etterforskningslæren	184
Teoretisk vending mot humanistisk metodologi	185
En første konkretisering av ikke-tematisert mening i meningsfeltet	186
Om muligheten for en universell, fenomenologisk vitenskapsfilosofi for EL	189
Avslutning	190
Referanser	191

Innledning

Politiets overordnede oppgave i samfunnet er å opprettholde lov og orden, og bekjempe kriminalitet. Hvordan denne offentlige myndigheten har utøvd sin praksis og hvordan yrkets utdanning er bygd opp har utviklet seg i tråd med tidens utvikling. I 1993 gikk den norske politiutdanningen fra å være en toårig etatsutdanning til å bli en høyskole som etter hvert fikk etablert en fullverdig bachelorutdanning i 2006. Akademiseringen av utdanningen innebar tilføring av ny kunnskap fra vitenskaper som lå utenfor de mer tradisjonelle politifagene, som sosiologi, kriminologi, filosofi, psykologi, biologi, og medisin. Hensikten var å øke nærheten mellom vitenskapelig teori og forskning, og politiets yrkesutøvelse. I realiteten oppstod det likevel en rekke nye utfordringer knyttet til å finne en overgripende rasjonalitet og et forent tematisk perspektiv på «politiutdanning». Disse prosessene kan ses parallelt med utfordringer i dannelse av et begrep om *politivitenskap*: det vitenskapelige studiet av politiet som institusjon og virksomhet – en anvendt disiplin som kombinerer forskning, teori, temaer og metoder fra en rekke fagområder, hvor målet er å utvikle kunnskap om politiarbeid som kan generaliseres og anvendes i forskjellige kontekster (Jaschke, Bjørge, Romero, Mawby & Pagon, 2007). Politivitenskap viser slik til et flervitenskapelig fagområde hvor det forskes på politivirksomhet både i og utenfor politiet (Larsson, Gundhus & Granér, 2014). Hvorvidt politivitenskap nå kan anerkjennes som en selvstendig vitenskapelig disiplin, åpner for diskusjon, for eksempel, om hvorvidt politivitenskap primært bør anses som et enhetlig, selvstendig kunnskapsfelt, eller et mer løselig sammenknyttet forskningsområde (Olsvik, 2013). Vi kan i det minste hevde at det å involvere tilstøtende fagområder i politiets utdanning har bidratt til økt dialog, som i sin tur har stimulert nyanserende

perspektiver på politiets arbeid innen spekteret av dets arbeidsområder. Ett av disse områdene er politiets etterforskning som er tema for denne antologien.

Etterforskning er en målstyrt aktivitet ledet av påtalemyndigheten som består av flere nivåer, fra Kongen i statsråd, til Riksadvokaten, statsadvokatene og politiet. Den praktiske siden av etterforskningsarbeidet utføres av politiet, mens påtalemyndighetens oppgave er å lede etterforskningen av straffbare forhold og videre avgjøre om det skal reises tiltale eller ikke. Etterforskning er et bredt fagområde hvor arbeidsmåtene kan deles i kriminaltekniske og taktiske. Kriminalteknikk handler, grovt sett, om å innhente, sikre og analysere fysiske og digitale spor (for eksempel via en åstedsundersøkelse eller sikring av en mobiltelefon), mens taktisk etterforskning dreier seg om å innhente, sikre og analysere språklige bevis (for eksempel via avhør eller dokumenter). Dersom de bevis som innhentes overbeviser påtalemyndigheten om skyld i en gitt sak, foreligger det første kravet for å kunne ta ut tiltale. Det andre kravet er at påtalemyndigheten mener at relevante krav om lovbestemt straffbart forhold faktisk kan bevises ved en hovedforhandling i domstolen (Bjerknes & Fahsing, 2018). Her ligger et krav om at bevisene er samlet inn på en pålitelig måte etter gjeldende regler, med andre ord, det stilles krav om kvalitet i arbeidet som utføres. Det vi kan omtale som god kvalitet i etterforskning er rimeligvis viktig for de involvertes rettssikkerhet og for samfunnets tillit til politiet. Kunnskapsbasert arbeid er en viktig faktor for å oppnå god kvalitet.

I moderne tid ses en tydelig trend, og kanskje et krav, om at yrkespraksis skal være kunnskapsbasert. Det vil si at utdanning skal handle om å lære om «hva som virker» og at yrkesutøvelse er basert på hva som anses som «best practice» (O'Neill & Jones, 2018). Innen fag som, for eksempel, medisin, kan dette handle om å praktisere på bakgrunn av kunnskap om hvilken behandling som er mest effektiv for en gitt lidelse. På lignende vis blir kunnskapsbasert politiarbeid beskrevet som systematisk og metodisk innhenting av relevant informasjon og kunnskap som anvendes for å ta

strategiske og operative beslutninger om forebyggende og bekjempende tiltak. Kunnskapsbasert politiarbeid skaper en forventning om at politiet skal forholde seg aktivt til og anvende andre typer kunnskap enn sin egen erfaringsbaserte. I prosessen er målet at politiet vil kombinere erfaringsbasert forståelse med analytisk og vitenskapelig fundert kunnskap (Finstad, 2000; Gundhus, 2006; NOU, 2009). Vektleggingen av et kunnskapsbasert politi reflekteres også i den norske utdanningen gjennom innføringen av obligatoriske fag som forskningsmetode og vitenskapsteori. Perspektivet fokuserer på hvordan den enkelte student skal utvikle en forståelse for hvordan kunnskap utvikles, begrunnes og anvendes i praksis. Her vektlegges et mål om at studentene skal utvikle en forståelse i rommet mellom vitenskap og forskning på den ene siden, og egne tjenestehandlinger på den andre. Viktige begreper i dette rommet er evnen til analytisk tenkning, kritisk fornuft og refleksjon. Behovet for denne type evner er nok gjeldende i de fleste aspekter av politiarbeid, men er kanskje spesielt viktig i et fag som etterforskning.

Forskning↔Etterforskning

Forskning handler om å utforske, beskrive og forstå fenomener, prosesser og sammenhenger. I en etterforskningskontekst åpner dette naturlig nok opp for en mengde problemstillinger og spørsmål som potensielle målskiver for undersøkelser. Eksempler kan være: Hvordan tas beslutninger i etterforskningsprosessen? Hvordan utvikler etterforskere hypoteser om hva som kan ha skjedd? Hvordan bør man tilnærme seg barn i en avhørprosess? Har bruk av tolk noen innvirkning på avhørtes forklaring? Hvordan foregår kommunikasjon i rettsalen? Hvordan oppstår justisfeil? Ulike fag kan gi forskjellige perspektiver til slike spørsmål som kan bidra til økt kunnskap innen etterforskningsfaget.

Gjennom historien har møter mellom ulike fag resultert i fagområder som har bidratt til økt kunnskap med høy relevans for etterforskningsprosessen, slik som rettspsykologi, rettsmedisin, rettslingvistikk eller

rettsfilosofi. Utviklingen av etterforskningsfaget er avhengig av en kontinuerlig dialog mellom ulike fag og en nærhet i forholdet mellom akademikere og praktikere. Et godt eksempel på hvordan slike forhold har bidratt til etterforskningsfagets utvikling kan ses i moderne avhørspraksis. Tidlig på 1990-tallet utviklet en gruppe bestående av psykologer og politietterforskere i England en omfattende oversikt over eksisterende psykologisk forskning og kunnskap som kunne være relevant for politiets avhørsgjennomføring. Oversikten ble sendt til en arbeidsgruppe satt til å utvikle en et nytt opplæringsprogram for avhørere. Her ble forskning fra kognitiv psykologi og sosialpsykologi (på temaer som hukommelse og kommunikasjon) forenet med politifaglig kunnskap for å danne en ny avhørsmodell som etter hvert ble kalt PEACE (Milne & Bull, 1999). Denne forskningsbaserte avhørsmodellen bidro til en markant utvikling av etterforskningsfaget. Dette gjaldt spesielt i avhør av mistenkte hvor man oppsto en dreining fra en anklagende avhørsstil med et mål om å oppnå en tilståelse, til en mer etisk tilnærming som søkte seg til å hente inn mest mulig upåvirket og pålitelig informasjon. Etableringen av en mer teoretisk fundert praksis ga også forskere muligheten til å studere og evaluere politiets yrkesutøvelse mer systematisk enn tidligere (Bull & Baker, in press; Clarke & Milne, 2001). PEACE skapte videre et grunnlag for utviklingen av den norske avhørsopplæringen KREATIV implementert i 2002 (Fahsing & Rachlew, 2009), en opplæring som er under stadig utvikling. Det er i denne ånd, i møtet mellom ulike faglige perspektiver, denne antologien ønsker å bidra med ny kunnskap om politiets etterforskning.

Antologiens oppbygning

Antologiens første del omhandler et av de viktigste elementer i den innledende fasen av en etterforskning, nemlig politiets utvikling av hypoteser om hva som kan ha skjedd i en gitt sak. Det første kapittelet er skrevet av Frode Helmich Pedersen som presenterer et perspektiv fra

fagfeltet narratologien inn mot politiets etterforskning. Pedersen går nærmere inn på hvordan fortellinger spiller en rolle både for dannelsen og testingen av hypoteser som konstrueres i en etterforskningsprosess. Videre drøftes hvordan fortellingsformatet som teoretisk tilnærming og praktisk teknikk kan fungere som et hensiktsmessig perspektiv i politiets etterforskningsarbeid.

I det neste kapittelet presenterer Nina Sunde metoden Strukturert hypoteseutvikling i etterforskning. Formålet med metoden er å sette de ansvarlige for etterforskningen i stand til å lage hypotesesett som danner grunnlag for en bred og objektiv etterforskning. Metoden tar utgangspunkt i både juridisk og beslutningspsykologisk teori. I kapitlet presenteres et eksempel på bruk av metoden i en tenkt straffesak, og det gis også et eksempel på hvordan resultatet av hypoteseutviklingen kan presenteres i en etterforskningsplan.

Eivind Kolflaath følger opp Sundes bidrag med et kapittel hvor han diskuterer krav til hypoteser i etterforskningsplaner, og begrepsmessige spørsmål tilknyttet dette. Blant annet trekkes det et skille mellom faktumshypoteser og subsumsjonshypoteser, og det argumenteres for at etterforskningshypoteser bør være faktumshypoteser. Videre diskuterer kapitlet hva det vil si at hypoteser skal være «alternative» og eventuelt «konkurrerende». Avslutningsvis presenteres et forslag til innholds-, formulerings- og tolkningsprinsipper for hypoteser i etterforskningsplaner.

I det neste kapittelet beveger vi oss over til avhørskonteksten hvor Frode Helmich Pedersen drøfter fortellingens rolle i en avhørskontekst. Pedersen utforsker flere begreper i norsk avhørsterminologi, går nærmere inn på mulige feilkilder som kan oppstå i en avhørssammenheng, og, presenterer et narrativt perspektiv på selve avhørsrapporten.

I kapittel fem presenterer Patrick Risan og Kent Madsen et psykologifaglig perspektiv på politiavhør av traumatiserte vitner. Her framheves spesielt avhørets mellommenneskelige prosesser med en vektlegging av vitnets tilstand, hvordan relasjonelle dimensjoner virker inn på generering

av informasjon, og hvordan etterforskeren selv kan erfare reaksjoner som følge av å ta innover seg avhørtes forklaring.

I det etterfølgende kapittelet utforsker Espen Ingebrigtsen hvordan uttalelser fra involverte personer i en straffesak brukes i straffeprosessen. Ingebrigtsen ser nærmere på de ulike formene for talepresentasjon (som for eksempel i protokollering av et vitneavhør), hvordan uttalelser har rettslig og bevismessig relevans i rettsavgjørelser, og hvordan presentasjonsform kan virke inn på hvordan et saksforhold blir oppfattet og bevisverdien av uttalelsen.

I det avsluttende kapittelet går Egil Olsvik nærmere inn på hvordan politietterforskningen har gjennomgått en historisk utvikling. Og – som de fleste andre profesjoner har etterforskerne måtte kjempe for å oppnå politisk og akademisk anerkjennelse. Som et ledd i strategien om å erverve troverdighet, så man gjerne til de «harde» vitenskapene, og jus, for å modellere objektivitet i metodikk, som kunne gi dekkende forklaringer på gitte hendelsesforløp. Men en slik strategi var hverken nødvendig eller tilstrekkelig for å utvikle et adekvat metodisk perspektiv på feltet. Dermed fremstår det man kan kalle «etterforskningslæren» (EL), som ensidig og ufullstendig. Olsvik søker her å nyansere metodologien i EL, ved først å argumentere for at fenomenet forståelse utgjør en nødvendig betingelse for enhver menneskelig praksis. Dernest for at humanistisk metodologi kan fungere som et supplement i EL.

Referanser

- Bjerknes, O. T. & Fahsing, I. A. (2018). *Etterforskning : prinsipper, metoder og praksis*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Bull, R. & Baker, B. (in press). Obtaining from suspects valid discourse 'PEACE'-fully: What role for rapport and empathy? I M. Mason & F. Rock (Red.), *The discourse of police interviews*. Chicago: University of Chicago Press.
- Clarke, C. & Milne, B. (2001). *National evaluation of the PEACE investigative interviewing course*. Home Office. Hentet fra http://www.academia.edu/1926581/A_National_Evaluation_of_the_PEACE_Investigative_Interviewing_Course
- Fahsing, I. & Rachlew, A. (2009). Investigative interviewing in the Nordic region. I T. Williamson, R. Milne & S. P. Savage (Red.), *International developments in investigative interviewing* (s. 39-65). UK: Willan Publishing.
- Finstad, L. (2000). *Politiblikket*. Oslo: Pax.
- Gundhus, H. I. (2006). "For sikkerhets skyld": IKT, yrkeskulturer og kunnskapsarbeid i politiet Institutt for kriminologi og retts sosiologi, Det juridiske fakultet, Universitetet i Oslo Unipub, Oslo.
- Jaschke, H.-G., Bjørge, T., Romero, F. d. B., Mawby, R. & Pagon, M. (2007). *Perspectives of Police Science in Europe*. Bramshill: CEPOL.
- Larsson, P., Gundhus, H. I. & Granér, R. (2014). *Innføring i politivitenskap*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Milne, R. & Bull, R. (1999). *Investigative interviewing: Psychology and practice*. Chichester: Wiley.
- NOU. (2009). *Et Ansvarlig politi : åpenhet, kontroll og læring : evalueringsrapport fra utvalget oppnevnt av Justis- og politidepartementet 5. mars 2008*. Oslo: Departementenes servicesenter, Informasjonsforvaltning.
- O'Neill, M. & Jones, D. (2018). Evidence based police training. The bedrock of effective criminal investigation? I A. Griffiths & R. Milne (Red.), *The psychology of criminal investigation. From theory to practice*. London: Routledge.
- Olsvik, E. H. (2013). *Vitenskapsteori for politiet : tenkemåter for kunnskapsstyrt politiarbeid*. Oslo: Gyldendal akademisk.

Hypotesen som fortelling

AV FRODE HELMICH PEDERSEN

Innledning

Hypotesebegrepet står sentralt i moderne etterforskningsteori. I læreverket *Etterforskning. Prinsipper, metoder og praksis* (2018) fastslår forfatterne Ole Thomas Bjerknes og Ivar A. Fahsing at all etterforskning skal være hypotesestyrt. Dette innebærer at etterforskerne på et tidlig stadium i etterforskningen skal konstruere et sett av mulige hypoteser som kan forklare det forholdet som har havnet i politiets søkelys. Konstruksjonen av disse hypotesene skal sikre en bredest mulig etterforskning og redusere risikoen for at menneskelige feilkilder fører til justisfeil eller dårlig etterforskning (s. 22-23 og 92-96). En typisk feilkilde er tendensen til at man låser seg til én enkelt teori om hva som har skjedd på et tidlig stadium i etterforskningen. Denne tendensen kan motvirkes ved at politiet, som en del av etterforskningsrutinen, alltid innledningsvis stiller opp en hel rekke mulige hypoteser til forklaring av det forholdet som etterforskes. På den måten sikrer man at politiet alltid forfølger flere ulike mulige scenarier samtidig, både slike som involverer et straffebed og slike som ikke gjør det. Etter hvert som det kommer inn nye beviser i saken, skal disse på nøytralt vis vurderes opp mot sakens ulike hypoteser: Hvilke hypoteser styrkes, hvilke forblir uberørte,

og hvilke svekkes av de nye bevisene i saken? Her skal etterforskerne forholde seg mest mulig nøyttalt til de ulike hypotesene, og ikke forsøke å *verifisere* sine egne mistanker. I stedet skal man aktivt lete etter forhold som taler mot hypotesene, hvilket kan betegnes som en *falisifiserende* praksis etter mønster fra naturvitenskapelig metodikk.

Den hypotesestyrt etterforskningen er av relativt ny dato, og kan sees på som et skritt i retning av å *vitenskapeliggjøre* etterforskningsfaget. Ikke desto mindre påpeker Bjerknes og Fahsing at etterforskning fremdeles er underutviklet som akademisk disiplin. De nevner videre at en del av det som har kommet av forskning på feltet har fremstått som lite konstruktivt for politifolk (Bjerknes & Fahsing, 2018). Den følgende undersøkelsen har som mål å bidra på begge punkter: Den vil for det første utvide etterforskningsfagets teoretiske horisont ved å bringe et nytt fagfelt – *narratologien* – inn i diskusjonen, og er for det andre ment som et *konstruktivt* bidrag, i den forstand at den presenterer et nytt hjelpemiddel, eller verktøy, til bruk i etterforskernes arbeid.

Hva er en hypotese?

Hva er egentlig en hypotese i etterforskningssammenheng? I Politidirektoratets «Retningslinjer for bruk av etterforskningsplan» står uttrykket «alternative forklaringer» som en presisering av begrepet «hypotese». Man holder seg her til gjengs juridisk språkbruk, hvor ordet «forklaring» gjennomgående brukes om det som er blitt sagt om saken av vitner, fornærmede og tiltalte – både i avhør og i retten.¹ Men hvor rimelig, eller dekkende, er det egentlig å holde seg til forklaringsbegrepet når vi snakker om hypoteser i etterforskningssammenheng?

Til tross for den vitenskapsteoretisk informerte vektleggingen av *falsifiserbarhet* i moderne etterforskningsteori, er den politifaglige hypotesen nødvendigvis svært forskjellig fra en vitenskapelig hypotese. Den

1 Det kan her bemerkes at det norske ordet «forklaring» dekker både det som på engelsk heter *explanation* og det som heter *testimony*. Dette er to ganske ulike fenomener.

vitenskapelige hypotesen skal ikke bare ha allmenn gyldighet for å kunne aksepteres, den bør også være i stand til å forutse og forklare fremtidige empiriske data. Denne typen stringens gjelder ikke for den politifaglige hypotesen, som i grunnen ikke er noe annet enn et forslag om hva som kan ha skjedd i en sak. I en litt bortgjemt definisjon på hypotesebegrepet i boken *Etterforskning*, presiserer Bjerknes og Fahsing hva det dreier seg om: «En hypotese kan defineres som en gjetning, antagelse eller forklaring som synes rimelig ut fra foreliggende kunnskap, og som man forsøker å avkrefte eller bekrefte» (2018, s. 119). Hypotesen blir ellers betegnet som et svar på «problemet som skal løses i straffesaker», altså spørsmålet om hvorvidt noen har gjort noe straffbart – og i så fall «hvem som gjorde hva, når, hvordan, hvorfor og hvor?» (s. 101). Hypotesen fremstår ved dette punktet som en temmelig omfattende redegjørelse som involverer mange forhold, en rekke aktører og en stor mengde detaljer.

Bjerknes og Fahsing finner det derfor rimelig å skille mellom hovedhypoteser og underhypoteser. Hovedhypotesen nøyer seg med å besvare spørsmålet om *hva* som har hendt, mens underhypotesene gjelder de fem øvrige spørsmålene, der hendelsesforløpet konkretiseres og spesifiseres. Dette betyr etter alt å dømme at hypotesegenereringen i etterforskningen deles inn i ulike faser: I den første fasen fokuserer man på hovedhypotesene, mens det i senere faser vil være snakk om å utstyre hovedhypotesene med underhypoteser. Man kan her notere seg at en og samme hovedhypotese kan knyttes til *flere ulike sett av underhypoteser*. Hovedhypotesen om at funnet av et lik skyldes at det har skjedd et drap, vil for eksempel ikke påvirkes av endringer i underhypotesen om *hvem* som har utført drapet eller *når* det er blitt utført. Altså kan enhver hovedhypotese potensielt gi opphav til et stort antall ulikartede underhypoteser.

I hvilken grad er forklaringsbegrepet dekkende for etterforskningsfagets hypoteser? Her må man ta i betraktning at det vil være betydelige forskjeller mellom de to fasene i hypotesegenereringen. Forklaringsbegrepet synes adekvat med hensyn til den første fasen, altså etableringen

av hovedhypotesene: de mulige svarene på spørsmålet om *hva* som har skjedd. Her vil hypotesen typisk være kortfattet eller stikkordspreget. Dersom det dreier seg om en savnet person, kan hypotesene for eksempel se slik ut: (i) Det har skjedd et drap, (ii) det har skjedd en ulykke, (iii) personen er blitt bortført, (iv) personen har rømt hjemmefra, (v) personen er blitt rammet av plutselig sykdom. Alt dette kan betegnes som mulige forklaringer på hvorfor personen er savnet.

Men idet hovedhypotesene utstyres med underhypoteser, er det ikke lenger snakk om å produsere en liste med sekkebetegnelser, men om å sette sammen en kjede av hendelser som involverer flere mennesker i mange ulike situasjoner, på ulike steder, og med forskjelligartede motiver. Her synes det langt mer dekkende å snakke om *fortellinger* enn om forklaringer, noe Bjercknes og Fahsing også er inne på i sin bok, om enn bare i én enkelt setning: «En hypotese vil i straffesaker ofte se ut som en fortelling med mange ulike motiv, koblinger og detaljer» (2018, s. 135). Men selv om forfatterne altså nevner fortellingsbegrepet, kommer de ikke nærmere inn på hva som er å vinne på å anse hypotesen som en fortelling snarere enn en forklaring. Det er dette spørsmålet vi skal undersøke i det følgende.

Fortellingen som verktøy og analyseobjekt

Et sentralt poeng i moderne tverrfaglig fortelle-teori er at fortellinger ikke bare skal anses som analyseobjekter (slik litteraturvitere har tendert mot å gjøre), men at de også må betraktes som mentale *analyseredskaper*. Dette er et overordnet antropologisk poeng som går ut på at mennesket ikke først og fremst forholder seg til omverdenen gjennom «ren» betraktning eller rasjonelle overveielser, men ved hjelp av fortellinger. «Mennesket vever seg et bilde av verden gjennom fortellinger», som litteraturviteren Albrecht Koschorke har formulert det – med referanse til den etablerte forestillingen om mennesket som det fortellende dyret, *homo narrans* (Koschorke, 2012).²

2 Termen *homo narrans* stammer fra kommunikasjonsteoretikeren Walter Fisher, som i en innflytelsesrik formulering hevdet at «human beings are inherently storytellers».

Disse (faktuelle) fortellingene kan være av generell art eller de kan være spesifikke og konkrete. Et eksempel på en generell fortelling (noen ganger kalt makrofortelling) kunne være den om nasjonen Norge, som typisk begynner med beskrivelsen av hardføre nordmenn som i norrøn tid var fryktet over hele Europa, men som i middelalderen gjennomlevde en «400-årsnatt» under Danmark, før nasjonen igjen blomstret opp etter løsrivelsen i 1814, da norsk kultur etter hvert ble beundret over hele Europa.

Et eksempel på en mer spesifikk fortelling (noen ganger kalt mikrofortelling) kunne være en venn av meg som forteller at han var på et middagsbesøk hos sin tante, før han gikk nedover til byen og på veien tilfeldigvis støtte på en gammel kjenning som fortalte ham noen interessante historier.

Mens de generelle fortellingene ofte har en identitetsskapende eller eksistensiell betydning (de svarer på spørsmålet om hvem vi er og hvor vi kommer fra), har de spesifikke fortellingene typisk som hovedformål å etablere hva som faktisk har skjedd innenfor et gitt tidsrom, ofte med tanke på å vinne forståelse for vårt «her og nå». ³ I eksemplet ovenfor kan vennens fortelling brukes til forklaring på hvorfor han kom for sent til vår avtale denne dagen, hvilket ville bidra til å skape en felles forståelse av den nåværende situasjonen.

I vår sammenheng kan vi særlig merke oss følgende poenger: For det første at fortellinger ikke nødvendigvis foreligger som verbaliserte fremstillinger, men også kan ta form av betydningsskapende mentale forestillinger. For det andre at fortellingen, enten den er ferdig formulert eller ikke, gjør oss i stand til å lagre i hukommelsen store mengder komplisert informasjon om menneskelig gjøren og laden. ⁴

I politietterforskningen kan fortellinger dermed spille en rolle både i *hypotesedannelsen* og i *hypotesetestingen*. I førstnevnte tilfelle er fortellingen

3 Jeg presiserer at vi her kun snakker om *faktuelle* fortellinger, det vil si fortellinger som pretenderer å si noe sant om den faktiske virkeligheten. Fiksjonsfortellinger krever en annen type teoretisk behandling.

4 Fortellingen kan med andre ord betraktes som en heuristikk, som Bjerknes og Fahsing ellers legger vekt på i sin fremstilling.

et *kognitivt redskap* som kan hjelpe etterforskeren til å se ulike handlinger i sammenheng med hverandre og føre dem sammen i en kausalt og temporalt organisert kjede av hendelser. I sistnevnte tilfelle kan fortellingen fungere som et *analyseobjekt* som kan granskes omtrent på samme måte som en historiker gransker en fremstilling av et fortidig hendelsesforløp for å finne ut om det står til troende eller ikke.⁵

Spørsmålet er nå om det ovenstående i grunnen bare er en beskrivelse av noe som allerede skjer i etterforskningen som en del av en naturlig og intuitiv fremgangsmåte, eller om det er noe å hente på å innføre fortellingen som (i) en teoretisk størrelse i etterforskningsfaget og (ii) som en *teknikk* i det praktiske etterforskningsarbeidet.

Fortelle teori i etterforskningsfaget

Enhver etterforskning skal ifølge Bjerknes og Fahsing ideelt sett ende opp med å besvare «de seks undersøkende spørsmålene» om *hvem* som gjorde *hva*, *hvordan*, *hvor*, *hvorfor* og *når* (2018, s. 103). Etterforskerne undersøker og utforsker disse spørsmålene etter en metode som kalles etterforsknings-sirkelen, som opprinnelig foreligger i flere ulike engelskspråklige versjoner, og som i Fahsings forenklete norske variant har fem komponenter: (i) planlegge, (ii) samle inn, (iii) vurdere, (iv) kontrollere, (v) korrigere. I boken *Etterforskning* brukes imidlertid den engelskspråklige terminologien, hvor det også er med et eget punkt for selve hypotesedannelsen, som betegnes med ordet *construct*. Dette punktet etterfølges av punktet *consider*, som tilsvarer det norske «vurdere». Det er særlig i disse to delene av sirkelen at *fortellingsbegrepet* kan komme inn som et relevant teoretisk tilleggsperspektiv i den pågående utviklingen av den hypotesestyrte etterforskningen.

Som et grunnleggende poeng kan det være nyttig å notere seg at det i den klassiske, retoriske tradisjonen nettopp var *fortellingens* oppgave å presentere saksforholdet talen skulle handle om. I den klassiske talen skulle

5 Man kan lese mer om denne todelingen av fortellingsbegrepet for eksempel i Herman (2013, s. 10).

fortellingen, eller *narratio*, komme like etter innledningen, og hadde som oppgave å etablere sakens fakta – hvilket vil si å presentere sakens *hva, hvem, hvor, når, hvordan* og *hvorfor*. Grunnen til at *narratio* hadde denne oppgaven er rett og slett at det å fortelle er den mest effektive måten å formidle et hendelsesforløp på. Alle saksforhold som involverer menneskelig gjøren og laden lar seg forstå som hendelsesforløp, hvilket ikke minst gjelder den typen saksforhold som undersøkes i en politietterforskning. På dette grunnlaget er det nærliggende å ha fortellingsbegrepet med som en teoretisk størrelse også innen etterforskningsfaget – som en betegnelse for etterforskernes utfyllende forestillinger om hva som har skjedd i en sak, enten disse forestillingene er verbaliserte eller ikke.

Den varianten av fortelleteorien som i størst grad står i berøring med politietterforskning kalles på norsk *fortellingsperspektivet på bevisbedømmelse* og er en del av den rettslige bevisteorien. Hovedpoenget i denne synsmåten er å se sakens beviser i en helhetlig sammenheng. Denne tilnærmingen er med andre ord *holistisk* snarere enn atomistisk. Fortellingsperspektivet involverer to ulike typer sammenhenger: For det første sammenhenger mellom de enkelte bevisene, og for det andre sammenhenger i hendelsesforløpet (Kolflaath, 2013, s. 96-97). Fordelen med dette perspektivet er at det forhindrer den oppstykkningen av bevissituasjonen som er typisk for det logisk orienterte *slutningsperspektivet*, hvor bevisene typisk analyseres hver for seg. Den *holistiske* og fortellingsorienterte tilnærmingen – hvor det legges særlig vekt på å undersøke sammenhenger mellom hendelser, motiver, utsagn eller andre typer informasjon – vil åpenbart også kunne være aktuell for etterforskningsfaget.

Et overordnet poeng i fortellingsperspektivet på bevisbedømmelse er at fortellingen gir enkeltbevisene mening.⁶ Med dette menes at det kun er når man ser beviset i lys av en fortelling at man oppdager hvilken betydning det har for saken som helhet. For eksempel betyr funnet av en

6 Poenget formuleres på følgende måte hos Crombag, Van Koppen og Wagenaar (1993, s. 33)(1993): «Evidence derives its meaning from a story context [...]. Detached from a story, facts do not prove anything».

utbrent engangsgrill på en balkong ingenting i seg selv, men kan få stor betydning dersom det kan settes i sammenheng med en fortelling om et ulykkelig ekteskap og en mann som har dødd av kullsforgiftning i soverommet innenfor.⁷ Det ville her ikke nødvendigvis være snakk om å måle beviset opp mot en allerede eksisterende fortelling. Noen ganger kan det være slik at funnet av det enkelte beviset medfører en aha-opplevelse som *gir opphav* til en helhetlig fortelling som binder sammen alle de viktigste momentene i saken.

Bjerknes og Fahsing berører et tilsvarende poeng når de skriver at «data i seg selv» ikke har noen betydning dersom de ikke er «strukturert på en måte som gjør det mulig for leseren å forstå innholdet» (2018, s. 115). Hvis man skal kunne nyttiggjøre seg informasjonen, skriver de videre, må man *forstå* den – og en slik forståelse innebærer at man «finne[r] ut av hva som knytter den sammen, og klargjør hva denne knytningen betyr» (Bjerknes & Fahsing, 2018). Ved dette punktet ser det altså ut til å foreligge en viss grad av overlapping mellom fortellingsperspektivet på bevisbedømmelse og etterforskningsteorien. I begge tilfeller poengteres det at det å se sammenhenger mellom enkeltdata skaper *forståelse*, og at en slik forståelse går ut på å skaffe seg et mer helhetlig blikk på saksforholdet. I vår sammenheng ville man kunne si at forståelsen av enkeltbevisene innebærer *at man får øye på konturene av en helhetlig fortelling om hva som kan ha skjedd i saken*.

Denne fortellingen ville, som tidligere nevnt, være det samme som en hovedhypotese utstyrt med underhypoteser. I praksis vil forståelsesprosessen her ta form av en hermeneutisk sirkel: Man ser enkeltbevisene i lys av den helhetlige fortellingen og forstår (og reviderer fortløpende) den helhetlige fortellingen i lys av enkeltbevisene. I et slikt perspektiv ville hypotesedannelsen og hypotesetestingen måtte anses som to aspekter ved en og samme prosess.

7 Eksempelen med engangsgrillen er basert på en virkelig sak, men holder seg ikke til denne sakens faktiske detaljer. Det kan med andre ord betraktes som et tenkt eksempel med rot i virkeligheten.

Fortellingens plausibilitet

Det vil i etterforskningen alltid være snakk om å finne frem til de fortellingene som gir seg ut fra den informasjonen som foreløpig er hentet inn i saken. Disse fortellingene vil kunne testes, utbygges eller revideres ved å vurdere dem med henblikk på tre forhold: (i) hvorvidt fortellingen knytter sammen den informasjonen som foreligger i saken på en måte som danner et *plausibelt* hendelsesforløp; (ii) hvorvidt fortellingen er egnet til å gi en god *forklaring* på de viktigste enkeltbevisene; (iii) hvorvidt fortellingen *dekker* de fleste av momentene i den samlede bevissituasjonen – eller om den, motsatt, lar mange spor eller beviser stå ubesvart.

Det man her spør etter, er altså om fortellingen er *plausibel*, om den har *forklaringskraft*, om den er *relevant*. Vi skal i det følgende se nærmere på det første av disse punktene, nemlig spørsmålet om fortellingens plausibilitet, altså hvorvidt fortellingen fremstår som et troverdig eller sannsynlig hendelsesforløp.

Vi kan begynne med å merke oss Eivind Kolflaaths todeling mellom «generell» og «saksspesifikk» plausibilitet. Mens den saksspesifikke plausibiliteten dreier seg om å måle fortellingen opp mot sakens beviser, vurderes fortellingens generelle plausibilitet med tanke på fortellingens *interne* koherens, altså hvorvidt den danner en sammenhengende kjede av hendelser som det er mulig å tro på. Når man vurderer den generelle plausibiliteten til en fortelling spør man altså ikke om det fortellingen påstår om enkelthendelser virkelig kan regnes som sant eller ikke, men om den står til troende som fortelling gitt at vi aksepterer de faktiske forholdene den baserer seg på.

Eivind Kolflaath presenterer i sin bok *Bevisbedømmelse i praksis* en hel rekke empirisk funderte kriterier for generell plausibilitet. Blant de viktigste, er kriteriene om at fortellingens handlinger ikke tar lengre eller kortere tid enn det som er vanlig; at det ikke foreligger disharmoni mellom fortellingens ulike elementer; at fortellingen ikke i for stor grad involverer atypisk adferd eller uhensiktsmessige handlingsvalg; at sentrale fortellingselementer ikke

opptrer med uklar rolle. Disse vurderingene skjer på bakgrunn av alminnelige erfaringssetninger og *common sense*. Og det vil her særlig være snakk om å vurdere *sammenføyningen* av de ulike momentene i handlingsgangen. I etterforskningsssammenheng vil det da være slik at hypotesen-som-fortelling svekkes dersom sammenføyningene på ett eller flere punkter bryter med kriteriene for fortellingens generelle plausibilitet.

Vi kan illustrere poenget med et eksempel fra krimlitteraturen: I André Bjerkes *Nattmennesket* (1941) er en mann blitt knivdrept sovende på rommet sitt i et fasjonabelt sommerhus, hvor det også residerer en rekke andre feriegjester. En av de tidligste hypotesene i saken går ut på at mannen ble drept av sin elskerinne, som var blitt observert idet hun gikk inn på rommet hans om natten, uten å banke på, og som også var den personen som fant liket. Problemet med fortellingen om elskerinnen som gjerningsperson er imidlertid at den forutsetter at denne kvinnen kort tid etter drapet, mens hun fremdeles befant seg på åstedet, skrek så høyt at hun påkalte de andre gjestenes oppmerksomhet. Man skulle tro at en person i en slik situasjon heller ville ha forsøkt å komme seg bort fra åstedet så raskt og så stille som mulig. Kvinnens skrik (forstått som et element i en narrativ sekvens) svekker altså denne fortellingens generelle plausibilitet fordi fortellingen på dette punktet bryter med vår forestilling om hvordan ting vanligvis går for seg. Sagt på en annen måte: Fortellingen får et problem når skriket skal *knyttes sammen med* den forutgående drapshandlingen.

Dette betyr ikke at hypotesen nødvendigvis må forkastes. Atypiske ting skjer selvsagt fra tid til annen. Ikke desto mindre vil et slikt moment bidra til at fortellingen, eller hypotesen, her er mindre plausibel enn den ville vært *uten* dette momentet.

Eksempelet fra Bjerkes krimroman er *negativt* i den forstand at det illustrerer hvordan fortellingsformatet kan brukes til å identifisere momenter som svekker den foreslåtte hypotesen, jevnfør Bjerkes' og Fahsings vektlegging av *falsifisering* i hypotesetestingen. Men når man

i fortellingsparadigmet på bevisbedømmelse hevder at fortellingen gir bevisene mening, er dette i utgangspunktet en positiv formulering. Anvendt på etterforskningsfaget betyr det at fortellingsformatet kan hjelpe etterforskerne med å oppdage hva de enkelte opplysningene i saken *kan brukes til* (se Kolflaath, 2013, s. 98). Fortellingen er nemlig godt egnet til å anskueliggjøre ikke bare hvor dataene passer inn i sammenhengen, men også hvilke kausalrelasjoner de står i med hensyn til andre av sakens momenter.

I eksempelet med engangsgrillen nevnt ovenfor, vil funnet av grillen på balkongen – når man setter det inn i en narrativ sekvens – ikke bare antyde en mulig årsakssammenheng mellom grillen og den dødelige kullforgiftningen (altså *hvordan*-spørsmålet), den vil også antyde noe om drapspersonen (*hvem*-spørsmålet). For idet man mentalt skisserer opp en fortelling om en drapsperson som med vilje plasserer den påtente grillen på mannens soverom, uten at mannen våkner, ser fortellingen ut til å kreve at det består en nær relasjon mellom offer og gjerningsmann. Ikke bare har gjerningsmannen sannsynligvis kjent til mannens vaner og husets romplan, han eller hun har etter alt å dømme enten vært i besittelse av en nøkkel til huset eller blitt sluppet inn frivillig av mannen. Opplysningen om engangsgrillen får med andre ord flere ringvirkninger for hendelsesforløpet når den settes inn i fortellingen. Når man vurderer hvilke av sakens beviser som lar seg forklare av en gitt fortelling, og hvilke beviser som blir stående uforklart, eller som står i motstrid til den foreslåtte fortellingen, har man å gjøre med det Kolflaath kaller *saksspesifikk* plausibilitet. Oppsummert: Fortellingsformatet kan være et relevant tilleggsperspektiv i etterforskningsteorien både med hensyn til å forklare hva som skjer under hypotesedannelsen (*connect* og *construct*), og med hensyn til hvordan hypotesen testes fortløpende etter hvert som etterforskningen utvikler seg (*consider*).

Fortellingsformatet som teknikk i etterforskningsarbeidet

I tillegg til å være et teoretisk bidrag til etterforskningsfaget, kan fortellingsformatet også potensielt inngå som et supplement til de eksisterende *teknikkene* i den operative kriminalanalysen. Mitt forslag ville være at etterforskerne, på det stadiet i etterforskningen der hovedhypotesene skal utstyres med underhypoteser, *verbaliserer det mulige hendelsesforløpet i form av en fortelling*.⁸ En slik fremgangsmåte ville være godt egnet til å se «de seks undersøkende spørsmålene» i sammenheng med hverandre, og kunne med fordel settes i sammenheng med den eksisterende visualiseringsteknikken som hos Bjerknes og Fahsing går under navnet *hendelsesdiagram* – og som er plassert under *construct* i etterforskningssirkelen. Hendelsesdiagrammet er en tidslinje som illustrerer *når* de ulike hendelsene i saken har funnet sted. Bjerknes og Fahsing beskriver hendelsesdiagrammet slik:

Et hendelsesdiagram, eller en tidslinje, viser sekvenser av hendelser slik at relasjonen mellom hendelsene og tidspunktene blir klare. Denne type visualisering vil ofte hjelpe oss med å avdekke informasjonshull, mangler, møstre, og/eller identifisere særlig sentrale hendelser og/eller tidsrom (2018, s. 129-130).

Hendelsesdiagrammet kan altså betraktes som en visualisering av fortellingen. Denne visualiseringsteknikken sier imidlertid bare noe om den *ene* av fortellingens to grunnleggende aspekter, nemlig tidsaspektet, altså «relasjonen mellom hendelsene og tidspunktene», som det heter i Bjerknes' og Fahsings formulering. Men det at en serie av hendelser følger etter hverandre i tid er ikke tilstrekkelig for å kunne si at vi har med en fortelling å gjøre. En fortelling krever også at det består en årsakssammenheng mellom de ulike hendelsene i sekvensen.

For å illustrere: Hvis jeg sier at en bestemt herr Jensen hentet posten og at det deretter kolliderte to biler i Bergen sentrum, kan sammenføyingen av de to hendelsene ikke kalles en fortelling. Hvis jeg derimot sier

8 Vi kan notere oss at hele etterforskningssirkelen gjør seg gjeldende på flere stadier i etterforskningen – den gjentas med andre ord flere ganger. Her er det altså snakk om punktet *construct* etter at en del av de opprinnelige hovedhypotesene er blitt eliminert.

at Jensen hentet posten, og at han deretter, som følge av et brev han hadde fått, ringte til sin søster, som tok telefonen i bilen, og som på grunn av denne samtalen ble så distraheret at hun kolliderte med en annen bil i Bergen sentrum – ja, da har vi med en fortelling å gjøre.

Vi kan her notere oss at årsaker, når vi snakker om fortellinger, ikke begrenser seg til det som på engelsk kalles *causes*, men at de også – og ikke minst – inkluderer *reasons*. I den første betydningen (*causes*) snakker vi om fysiske, eller ytre, årsakssammenhenger, slik som at et knytteneveslag forårsaker et brukket kjevebein. I den andre betydningen (*reasons*) snakker vi om indre prosesser – motiver, beslutninger, impulser – slik som når Jensen bestemmer seg for å ringe til sin søster etter å ha mottatt opplysninger som angår henne. Disse årsakssammenhengene kommer tydelig frem når vi formulerer hendelsesforløpet som en fortelling. Under en slik øvelse ville det også kunne bli klart at det *mangler* et forståelig årsaksforhold mellom to eller flere hendelser i den foreslåtte fortellingen.

Dersom fortellingen skal brukes som teknikk i etterforskningen, vil det derfor være å anbefale at man knytter sammen hendelsene ved bruk av årsaksorienterte ord som *fordi*, *ettersom*, *siden*, *som følge av* osv. – i stedet for bare å bruke tidsadverbialer (*så*, *deretter*, *etterpå*, *senere* osv). På den måten vil man unngå at man underforstår årsaksrelasjoner som, dersom som de verbaliseres uttrykkelig, kanskje ikke er så klare eller opplagte som man intuitivt antok. Psykologisk forskning tyder nemlig på at mottakere av fortellinger oppfatter årsakssammenhenger også der hvor hendelser bare følger etter hverandre i tid (Koschorke, 2012, s. 75). Det har også vist seg at man har en tendens til å dikte opp årsaker for egen regning dersom de mangler i fortellingen (Bruner, 1990, s. 81-82).

Slike kognitive feilkilder kan motvirkes ved at fortellingen utstyres med tydelig angitte årsakssammenhenger. Da vil man også få klargjort hvilke av disse årsakssammenhengene som kan anses som etablert kunnskap, hvilke som er blitt påstått av personer involvert i saken, og hvilke som bare er postulert av etterforskerne. På denne måten vil det også bli

tydeligere hvor, altså på hvilke punkter, i hendelseskjeden det er vanskelig å se for seg et plausibelt årsaksforhold overhodet.

Mer generelt kan man si at fortellingen – forstått som en språklig fremstilling av det aktuelle hendelsesforløpet – representerer en dypere og rikere utforskning av dataene enn hva tilfellet er med et skjematisk hendelsesdiagram. Fortellingen som etterforskningsteknisk fremstillingsform vil dessuten være mer *virkelighetsnær* enn en diagrammatisk presentasjon noensinne vil kunne være. Virkelige handlinger finner alltid sted innenfor et uoverskuelig kompleks av fysiske og psykiske forhold som fortellingen kan hjelpe en til å utforske og få oversikt over. Følgende liste gir et innblikk i de potensielle fordelene med å bruke fortellingsformatet som en egen teknikk i den operative kriminalanalysen:

- Gir god oversikt over hendelsesforløpet som helhet.
- Tydeliggjør årsakssammenhenger mellom hendelsene og avdekker problematiske punkter i det hypotetiske hendelsesforløpet.
- Anskueliggjør de menneskelige relasjonene mellom de ulike personene i saken og hvilke konsekvenser disse relasjonene får for handlingen.
- Bidrar til å knytte sammen enkelthendelser med motiver, og hjelper etterforskerne til å se handlingen fra de handlendes perspektiv.
- Bidrar til å holde oversikt over detaljer.
- Hjelper etterforskerne med å skille mellom relevante og irrelevante data.
- Kan brukes til å utforske nye, mulige handlingselementer og alternative hendelsesforløp.
- Kan ved revisjoner av hypotesen bringe klarhet i hvilke ringvirkninger introduksjonen av nye handlingselementer får for resten av hendelsesforløpet.
- Kan tydeliggjøre hvilke underhypoteser som er kompatible med hverandre og hvilke som er konkurrerende.
- Anskueliggjør posisjonen til fortellingens ulike informanter: Hvem har sett hva? Hvor mye kan de ha sett?

Vi skal i det følgende illustrere noen av disse punktene ved hjelp av ett tenkt og noen virkelige eksempler på straffesaker.

Fortellingen som teknikk #1:

Årsaksforhold og narrativ sammenheng

La oss se for oss en sak der den mistenkte A ifølge etterforskerens mest aktuelle hypotese har stukket B med kniv i Bredgata klokken 19:30. Telefonidata viser imidlertid at tiltalte A (forutsatt at det er han selv som har brukt mobiltelefonen) må ha vært minst 400 meter nord for åstedet klokken 19:25. Dette understøttes av vitnemålet fra en bartender, som plasserer A på en bar ca. 500 meter unna åstedet ca. klokken 19:20. Ifølge andre vitneforklaringer, avgitt av to venner av A, oppholdt A seg på denne samme baren i alle fall fra klokken 19:45, da de traff ham der, og frem til klokken 23:00. I denne perioden drakk de tre øl i godt lag, uten at A nevnte noe om B eller på annen måte oppførte seg uvanlig.

Man ville her, ved hjelp av en tidslinje eller et hendelsesdiagram, kunne plassere A på åstedet og på de andre aktuelle stedene uten å tøye grensene for hva som kan anses som sannsynlig. Dersom man imidlertid skulle formulere en plausibel *fortelling* til understøttelse av hypotesen om at A er gjerningsmann i saken, ville man måttet gjøre rede for en del ting som i utgangspunktet fremstår som problematiske. For det første ville man måttet redegjøre for *hvorfor*, altså av hvilken grunn, A forlot baren og bevegde seg til Bredgata. Dersom årsaken var at han ville konfrontere B, ville fortellingen kreve svar på spørsmålet om hvordan A kunne vite at B befant seg i Bredgata på dette tidspunktet. For det andre ville denne fortellingen forutsette at As motiv for å knivstikke B etter all sannsynlighet har vært tilstede *før* de to møttes i Bredgata denne dagen: Både fordi A må ha hatt med seg kniven, og fordi tidslinjen i liten grad åpner for at motivet kan ha oppstått under møtet i Bredgata, siden tidsvinduet her er så lite. For det tredje forutsettes det i denne fortellingen at A er utstyrt med en personlighet som gjør ham i stand til å nyte kvelden med venner

– tilsynelatende helt uberørt – like etter å ha utført en slik voldshandling. I tillegg vil formuleringen av en fortelling her gjøre det klart at det er nødvendig å ta rede på hvorvidt As venner hadde avtalt å møte A på baren denne kvelden. Dersom det viser seg at dette er tilfellet, vil fortellingen også kreve svar på spørsmålet om hvordan det kunne ha seg at A inngikk denne avtalen, som skulle finne sted like i nærheten av åstedet, når han allerede hadde planlagt en (voldelig) konfrontasjon med B i Bredgata få minutter før. Først når alle disse momentene tas med i den narrative sekvensen, vil det bli mulig å presentere en plausibel fortelling om A som gjerningsmann i denne saken.

Når handlingssekvensen er formulert som en fortelling, vil man også tydeligere se hvilke data i saken som er relevante, og hvilke som er mindre relevante. For å si det kort: Alle data som relaterer seg direkte til handlingsgangen vil være mer relevante enn data som ikke kan knyttes til fortellingen på noen direkte måte. Videre vil data som kan si noe om fortellingens ubesvarte spørsmål eller problematiske punkter være mer relevante enn data som angår mindre problematiske punkter i fortellingen.

Fortellingen som teknikk #2:

Avdekkingen av problematiske punkter

La oss nå bevege oss fra et hypotetisk tilfelle og over mot en virkelig sak, nærmere bestemt trippeldrapet på Orderud gård. Enhver som kjenner til saken vil vite at den både er temmelig komplisert og at den inneholder en hel del løse tråder. Påtalemyndighetens fortelling, slik den ble formulert i tiltalen, var imidlertid enkel og konsis: Den begynte med å konstatere at ekteparet Orderud på et bestemt tidspunkt hadde henvendt seg til de to andre tiltalte med forespørsel om de kunne skaffe skytevåpen. Etter at skytevåpnene var blitt anskaffet, fulgte en våpenoverlevering samt både drapsplanlegging og våpenopplæring på Orderud gård. Noen måneder senere ble også et annet våpen overlevert. Om lag to måneder etter den siste våpenoverdragelsen, ble drapene utført «etter forutgående overveielser».

Påtalemyndighetens fortelling har imidlertid et stort hull, siden den ikke sier noe om hvem som faktisk utførte drapene. Dette var rettslig sett ikke nødvendig, siden alle de fire tiltalte kun var tiltalt for overlagt *medvirkning* til drap, som ble omfattet av samme paragraf som selve utførelsen i datidens straffelov. Men selv om en utfylling av dette hullet ikke var rettslig nødvendig, er den nødvendig for kunne lage en plausibel fortelling om hva som har skjedd i saken. Her bruker jeg eksemplet primært for å belyse hvordan formuleringen av en helhetlig fortelling kan avdekke problematiske punkter ved ulike hypotetiske hendelsesalternativer. Jeg tar i det følgende utgangspunkt i de to fortellingene som ble presentert om sakens fakta av henholdsvis Nes herredsrett og Eidsivating lagmannsrett.

I herredsrettens fortelling forutsettes det at drapene ble utført av en eller flere av de tre tiltalte: Per Orderud, Veronica Orderud og Kristin Kirkemo. (Retten anser at den fjerde av de fire tiltalte, Lars Grønnerød, har alibi for drapsnatten). Som følge av bevissituasjonen, ser retten seg imidlertid ikke i stand til å si noe sikkert om hvem av dem som deltok i utførelsen. I vår sammenheng er poenget at det oppstår ulike problemer i den helhetlige fortellingen alt ettersom hvem man plasserer på åstedet, og at det derfor er helt nødvendig – om ikke for retten, så i hvert fall for etterforskerne – å formulere en helhetlig fortelling om *alle* sakens fakta, også de man ikke klarer å bevise. Hvis man ikke gjør det, men istedet lar hullet i hendelsesforløpet stå åpent, vil det være vanskeligere å få øye på hvilke problemer som oppstår for hypotesen ved hvert enkelt handlingsalternativ.

Hvis fortellingen sier at Veronica og Kristin sto for utførelsen, mens Per var fraværende, får man problemer med å forklare hvordan det kunne ha seg at en traust bonde fra Sørumsund ville overlate en så brutal og skjellsettende oppgave til sin kone og hennes upålitelige og narkomane halvøster. Ifølge den øvrige fortellingen var det Per som tok initiativet til den første våpenanskaffelsen, og det var også han som besluttet å bytte ut den ene pistolen med en kraftigere revolver. Hvorfor har han trukket seg fra selve utførelsen?

Hvis fortellingen forutsetter at Veronica utførte drapene alene, får man problemer med å forklare hvordan en kvinne uten kriminell erfaring kunne ta livet av tre mennesker på en halvprofesjonell måte med to ulike håndvåpen. Når man forutsetter at drapene fulgte som en konsekvens av langvarig planlegging, der fire personer var involvert, blir det også vanskelig å forstå hvordan planleggerne kunne komme frem til at det var mest hensiktsmessig at Veronica gjorde dette helt alene.

Om man i stedet lager en fortelling der Kristin utfører drapene alene, blir problemet blant annet å forklare motivet hennes, siden hun ikke på noen direkte måte var involvert i gårdstvisten. Hvorfor skulle hun risikere lovens strengeste straff i en sak hvor hennes personlige gevinst er såpass liten? Også i denne fortellingen ville det være et problem at drapene både er utført med to ulike håndvåpen og at likvideringen vitner om håndverket til erfarne kriminelle.

Om fortellingen i stedet forutsatte at Per selv deltok i drapene, får man problemer med å forklare hvordan dette kunne være mulig, gitt at flere vitner beskrev hans forhold til moren som nært og godt gjennom et langt liv. Videre vil enhver fortelling som forutsetter at ekteparet selv utførte de planlagte drapene, få problemer med å forklare hvorfor de etterpå gikk tilbake til sitt eget hus, for så å bli værende der i flere timer før de tok av sted til Nesbyen for å delta ved en hundeutstilling – tilsynelatende helt uberørte.

I den fortellingen lagmannsretten legger til grunn, oppstår det imidlertid enda større problemer. Her forutsetter man nemlig helt uttrykkelig at Per Orderud, etter å ha gjennomført planleggingen, «har overlatt fullbyrdelsen av planene til andre». Dette fortellingselementet får store ringvirkninger i fortellingen om begivenhetene som gikk forut for selve drapene, men uten at disse tas opp i rettens fortelling. Vi kan nevne de viktigste: Hvem er disse andre? Hvordan har Per Orderud kommet i kontakt med dem? Hva har disse personene fått i vederlag, og hvordan kan det ha seg at det ikke har latt seg gjøre å påvise utbetalingen av et slikt vederlag?

Et annet problematisk moment som oppstår når man formulerer fortellingen på denne måten, er at det under disse forutsetningene blir vanskelig å forstå hvorfor Per og Veronica ikke sørget for å holde seg unna Orderud gård på drapstidspunktet – for eksempel ved å reise avgårde til Nesbyen én dag tidligere, hvilket ville ha skaffet dem alibi. Hovedproblemet med denne hypotesen er at etterforskningen ikke avdekket noe som kunne forklare de problematiske punktene som oppstår i og med introduksjonen av ukjente gjerningsmenn i fortellingen. Man må da spørre seg om det i det hele tatt finnes *noe* grunnlag for å opprettholde hypotesen.

Oppsummert kan vi trekke følgende lærdom fra eksempelet med Orderudsaken: Den viser at ethvert moment i fortellingen potensielt kan få store konsekvenser andre steder i fortellingen, og dermed også i narrativet som helhet. Disse konsekvensene blir tydelige når man lager en helhetlig og uttrykkelig fortelling om alle sakens relevante fakta. På etterforskningsstadiet bør denne fortellingen også omfatte de momentene som ikke kan bevises, slik at man får avdekket hvilke problemer som oppstår i hvert enkelt tilfelle.

Fortellingen som teknikk #3: Revidering av hypotesen

Når hypotesetestingen fører til at hypotesen revideres, er det altså viktig at man tar seg tid til å skrive gjennom hele fortellingen på nytt, siden det reviderte momentet kan få ringvirkninger som man ikke nødvendigvis umiddelbart har klart for seg. Dette poenget kan illustreres ved hjelp av et annet virkelig eksempel, nærmere bestemt Baneheiasaken. Ifølge politiets hypotese i denne saken var to unge jenter blitt voldtatt og drept av to unge menn.⁹ Påtalemyndighetens fortelling om disse hendelsene forutsatte at den yngste av de to antatte gjerningsmennene ikke hadde noe eget ønske om å utføre ugjerningene, men deltok i dem fordi han følte seg truet på livet av den eldre og mer dominerende gjerningsmannen (som samtidig ble beskrevet som hans beste venn). Retten endte opp med å avvise denne påstanden, og konkluderte med at også den yngste gjerningsmannen hadde

9 Hovedtrekkene i denne saken forutsettes kjent. For en grundig innføring i saken, se Bjørn Olav Jahr (2017).

handlet frivillig.¹⁰ Ut over denne ene revisjonen, ble politiets fortelling om sakens fakta beholdt.

Poenget er imidlertid, som vi har sett, at slike forandringer i underhypotesene (her: *hvorfor*-spørsmålet) alltid bør settes inn i en ny formulering av den helhetlige fortellingen om det aktuelle hendelsesforløpet. Når vi ser nærmere på politiets opprinnelige fortelling i Baneheiasaken, vil man se at poenget om den yngste mannens manglende frivillighet ikke er et løsrevet tillegg til fortellingen, men tvert imot et element som står i en årsakssammenheng til flere av fortellingens øvrige momenter. Dette gjelder særlig to tilfeller av aggressiv konfrontasjon mellom de to mennene på åstedet – som inkluderer trusler og vold fra den eldste av dem. Disse konfrontasjonene blir på den ene siden *forklart* ved den yngste gjerningsmannens manglende frivillighet, mens de på den annen siden *underbygger* den samme påstanden – altså at den yngste ikke handlet frivillig, men utførte de kriminelle handlingene som følge av trusler og tvang. Hvis man endrer dette ene elementet i fortellingen, og anser at den yngste handlet frivillig, blir tilfellene av trusler og vold mellom de to mennene stående som årsaksløse. I en ny formulering av fortellingen om det som hendte, ville man her hatt to valg: Enten måtte man ha fjernet disse hendelsene fra fortellingen, eller man måtte ha utstyrt dem med nye årsaker. Ingen av delene ville ha vært uproblematiske for den overordnede hypotesen.¹¹

Eksempelet illustrerer at de sentrale motivene i en fortelling typisk står i forbindelse med en rekke ulike handlingselementer – ofte på uoverskuelig vis. Dette betyr at man ikke kan forandre slike motiver uten at fortellingen blir en annen. Dersom man, slik retten gjorde i dette tilfellet, fjerner et motiv uten å angi noe nærmere om hva det skal erstattes med eller hvilke

¹⁰ Med retten siktes det her til det som den gang het Kristiansand byrett.

¹¹ Det ville ha vært problematisk ganske enkelt å introdusere nye årsaker uten å foreta nye etterforskningskritt. Problemet var i denne saken at hele fortellingen om det som hendte på åstedet var basert på den yngste mannens forklaring. Dersom han løy om motivet, slik retten altså kom til at han gjorde, er det nærliggende å konkludere med at han også løy om truslene, som blant annet involverte at han ble risset i armen med kniv av den eldre gjerningsmannen. Men dersom han løy om motivet og truslene, hvorfor skulle han da ikke også lyve om andre aspekter ved hans egen rolle i ugjerningene? Som vi skjønner, kan en endring i motivet få en hel fortelling til å gå opp i limingen.

konsekvenser endringen får, vil fortellingen bli mindre sammenhengende, og dermed også mindre plausibel.¹²

Oppsummering og konklusjon

Jeg har i det foregående argumentert for at fortellingsperspektivet kan utgjøre et nyttig supplement til etterforskningsfaget. Dette kan det gjøre både som en teoretisk tilnærming og potensielt også som en praksisnær *teknikk*. På teoriplanet kan fortellingsbegrepet gå inn som en betegnelse på en hovedhypotese utstyrt med underhypoteser. Det kan her bidra til å forklare hva som foregår både i hypotesedannelsen og i hypotesetestingen. Vektleggingen av fortellingens plausibilitet vil her stå sentralt. Med hensyn til praksis, kan fortellingsformatet inngå som en ny teknikk i den operative kriminalanalysen, som et supplement til *hendelsesdiagrammet*. Tanken er her at hele fortellingen nedtegnes skriftlig av etterforskerne og utstyres med klare årsaksindikatorer når de ulike hendelsene skal bindes sammen til en fortelling. På denne måten vil man oppnå en mer virkelighetsnær fremstilling av hendelsesforløpet enn det som er mulig å få til gjennom et hendelsediagram. Blant annet vil formuleringen av en slik fortelling kunne bidra til å klargjøre årsakssammenhenger, avdekke problematiske punkter ved hypotesen, og gjøre det lettere å få øye på alternative hendelsesforløp. Konstruksjonen av fortellinger kan altså brukes både til å *utforske* ulike underhypoteser i saken og til å gjennomføre hypotesetesting. I sistnevnte tilfelle vil man kunne vurdere fortellingen med henblikk på både saks-spesifikk og generell plausibilitet. Ved hjelp av en slik fremgangsmåte ville etterforskningen potensielt kunne bli (enda) bedre egnet som grunnlag for en senere rettergang. Det finnes nemlig allerede mye forskning som tilsier at fortellingsformatet er av stor betydning når en sak skal presenteres for dommere og andre bevisbedømmere i retten.¹³

¹² For en fullstendig analyse av det uplausible ved rettens fortellingen i Baneheia-saken, se Pedersen (2017).

¹³ Foruten Kolflaaths *Bevisbedømmelse i praksis*, se også Kjus (2008). Den internasjonale forskningen på dette feltet er stor. Blant de grunnleggende utgivelsene er foruten den nevnte studien av Crombag m. fl. (1993), også Bennett og Feldman (1981) og Jackson (1988).

Referanser

- Bennett, L. & Feldman, M. S. (1981). *Reconstructing reality in the courtroom: Justice and judgment in american culture*. New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press.
- Bjerke, A. (1941). *Nattmennesket*. Oslo: Aschehoug.
- Bjerknes, O. T. & Fahsing, I. A. (2018). *Etterforskning : Prinsipper, metoder og praksis*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Bruner, J. S. (1990). *Acts of meaning*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Crombag, H. F. M., Van Koppen, P. J. & Wagenaar, W. A. (1993). *Anchored narratives. The psychology of criminal evidence*. New York: St Martin's Press.
- Herman, D. (2013). *Storytelling and the sciences of mind*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Jackson, B. (1988). *Law, fact and narrative coherence*. Liverpool: Deborah Charles Publications.
- Jahr, B. O. (2017). *Drapene i baneheia : To historier, en sannhet*. Oslo: Pitch forl.
- Kjus, A. (2008). *Sakens fakta : Fortellingsstrategier i straffesaker*. Oslo: Unipub.
- Kolflaath, E. (2013). *Bevisbedømmelse i praksis*. Bergen: Fagbokforl.
- Koschorke, A. (2012). *Wahrheit und erfindung. Grundzüge einer allgemeinen erzähltheorie*. Frankfurt am Main: Fischer.
- Pedersen, F. H. (2017). Domsfortellingens plausibilitet. En analyse av rettens fortelling i baneheiasaken. *Retfærd. Nordic Journal of Law and Justice*, 40(3-4).

Strukturert hypoteseutvikling i etterforskning

– En metode for å oppnå
et bredt og objektivt utgangspunkt for etterforskning

AV NINA SUNDE

Innledning¹

Når en alvorlig hendelse har skjedd, blir gjerne en etterforskningsleder intervjuet. Ofte kommer uttalelser som «vi etterforsker bredt» eller «vi skal snu enhver stein». Politiets oppgave er å finne ut hva som faktisk har skjedd, og en god metodikk en forutsetning for å gjennomføre dette i tråd med kravene til kvalitet og effektivitet. Oppstarten av en etterforskning er en krevende fase på mange måter. Her skal det legges en plan for sikring av relevante, nøyaktige og pålitelige spor og bevis som kan lede til en oppklaring av saken (Fahsing, 2016). I norsk sammenheng er en hypotese-testende metode implementert som den beste gjeldende praksis (Bjerknes

¹ Takk til Eivind Kolflaath, Jon Aga, Christine Nordsletten og Kjell Erik Eriksen for verdifulle kommentarer og innspill til teksten. Takk også til Anita Tveit og de øvrige instruktørene på studiet Videreutdanning i etterforskning som har ledet øvelser og bidratt i uttestingen av metoden, samt til studentene som har brukt metoden under øvelser og eksamen, og bidratt med verdifulle tilbakemeldinger på hvordan metoden fungerer i praksis.

& Fahsing, 2018; Politidirektoratet, 2017; Riksadvokaten, 2018). En forutsetning for å lykkes med hypotesetestende metode er at man er i stand til å utvikle et kvalitativt godt hypotesesett. Novalis velkjente sitat tjener som en god oppsummering av hvorfor dette er viktig: «Hypotheses are nets: only he who casts will catch».²

I dette kapitlet presenteres metoden *Strukturert hypoteseutvikling i etterforskning (SHE)*, som er utviklet for å sette de ansvarlige for etterforskningen i stand til å lage hypotesesett som danner grunnlag for en bred og objektiv etterforskning. Metoden er et resultat av et langvarig utviklingsarbeid i forbindelse med undervisning og veiledning av case-baserte etterforskningsoppgaver på studiet Videreutdanning i etterforskning. SHE tar utgangspunkt i både juridisk og beslutningspsykologisk teori.

Hypoteseutvikling i etterforskning kan deles inn i to faser: I første fase – *brainstormingsfasen* - utvikles hypotesene. I andre fase – *bearbeidingsfasen* – bearbeides og formuleres hypotesene før de føres inn i en etterforskningsplan. SHE er en metode for første fase, altså brainstormingfasen.

SHE passer godt når *hva* som har skjedd er uklart. Det kan imidlertid være tilfeller hvor det *ikke* råder usikkerhet omkring hva som har skjedd, men heller *hvem* som har gjort det, *hvor* og *når* det har skjedd osv. I slike tilfeller vil andre metoder trolig være bedre egnet, som f.eks. å utvikle *hypotesetrær* (Cook, 2016).

Kapitlet bidrar også med et eksempel på hvordan hypotesene kan se ut etter bearbeidingsfasen, altså når de er ført inn i en etterforskningsplan. I sitt kapittel i denne boken foreslår Kolflaath (2019) prinsipper for formulering av hypotesene, og eksemplet under punkt 6.3 i dette kapitlet er utarbeidet i tråd med disse.

2 Novalis er pseudonymet til filosofen og forfatteren Georg Philipp Friedrich Freiherr von Hardenberg (1772-1801). Sitatet er en engelsk oversettelse, mens sitatet i sin opprinnelige form var: «Hypothesen sind Netze; nur der wird fangen, der auswirft».

Regulering og krav til kvalitet

Etterforskning er en lovregulert virksomhet, og *legalitetsprinsippet*³ ligger til grunn for enhver inngripen i form av tvangsmidler. Ingen kan dømmes uten at vilkårene i lov er oppfylt, og ingen kan straffes uten dom.⁴ FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter (SP), Den Europeiske Menneskerettskonvensjon (EMK), Grunnloven og straffeprosessloven gir føringer for hvordan politiet skal etterforske. *Uskyldspresumsjonen*⁵ er et grunnleggende prinsipp i all etterforskning. Den innebærer at bevisbyrden ligger hos påtalemyndigheten, og at enhver skal betraktes som uskyldig inntil skyld er bevist etter loven (Aall, 2015). Dette prinsippet gjør seg spesielt gjeldende når noen blir mistenkt, men bør også tas hensyn til på stadiet hvor etterforskningen ikke har rettet seg mot en mistenkt. Informasjonen som kan bevise mistenktes uskyld, finnes kanskje ikke lenger når etterforskningen beveger seg fra saks- til personnivå, og etterforskningen må derfor planlegges på en måte som ivaretar en bred og objektiv etterforskning også før en mistenkt peker seg ut.

Kvalitet og effektivitet er ifølge Riksadvokaten et ufravikelig krav i etterforskningen. Fra år 2000 og fram til i dag (2019) har Riksadvokatens mål stått fast: Høy kvalitet, høy oppklaringsprosent, kort saksbehandlingstid og adekvat reaksjon (Riksadvokaten, 2019). Kravet til effektivitet går også tydelig fram av strpl. § 226, fjerde ledd: «Etterforskningen skal gjennomføres så raskt som mulig og slik at ingen unødige utsettes for mistanke eller ulempe.» Kvalitetsbegrepet er konkretisert i kvalitetsrundskrivet, hvor Riksadvokaten beskriver 13 markører for kvalitet (Riksadvokaten, 2018). Blant disse markørene inngår bl.a. etterlevelse av objektivitetskravet.

Både påtalemyndigheten og politietterforskerne skal ivareta objektivitetskravet i etterforskningen.⁶ Dette er et normativt juridisk krav, men

3 Grl. § 113

4 Grl. § 96, første ledd

5 SP art 14.2, EMK art. 6.2, Grl. § 96, andre ledd

6 Strpl. §§ 55 og 226, tredje ledd

jussen gir ikke klare anvisninger til hvordan dette kravet skal innfris. Å etterforske objektivt fordrer en innsikt i og forståelse for menneskets iboende kognitive forenklingsstrategier. Videre kreves en kunnskapsbasert metodikk som ivaretar objektivitet i etterforskningen i størst mulig grad (Bjerknes & Fahsing, 2018; Fahsing, 2016).

Etterforskningspraksis

Etterforskning handler om å oppdage (Hald & Rønn, 2013). Politiet besitter gjerne noen begrensede og upålitelige informasjonsbiter i starten av en etterforskning, og svært sjelden det fullstendige bildet av hva som faktisk skjedde. Utfordringen består i verifisere og komplementere disse informasjonsbitene ved å besvare etterforskningens seks grunnspørsmål hvem, hva, hvor, hvorfor, hvordan og når (5HN) (Stelfox, 2013). For å finne ut om noe straffbart har skjedd og i tilfelle hva dette straffbare forholdet omfatter, må politiet sette seg i stand til å avdekke hva som har skjedd så godt og nøyaktig som mulig. Her må man ofte tenke bredere enn det den informasjonen man innledningsvis besitter danner grunnlag for, siden denne som nevnt gjerne er ufullstendig eller upålitelig. Til dette behøves det såkalt bakgrunnskunnskap, som gjerne består av både teori- og erfaringsbasert kunnskap (Heuer & Pherson, 2015; Rønn, 2013). Evne til logisk og metodisk tenkning, motivasjon, kreativitet, nysgjerrighet og utholdenhet er også viktige egenskaper hos etterforskeren for en vellykket etterforskning (Fahsing, 2013).

For å ha et bredt og objektivt grunnlag for videre etterforskning, utarbeides hypoteser. Etterforskningssirkelen (Fahsing, 2016) inngår som en grunnmodell for etterforskning ved at den er inntatt i, og viet vesentlig plass i, læreboken *Etterforskning. Prinsipper, metoder og praksis* (Bjerknes & Fahsing, 2018). Boken er pensum på bachelorutdanningen og flere videreutdanninger innenfor etterforskning ved Politihøgskolen. I etterforskningssirkelens fjerde steg (construct) legges det opp til å utarbeide hypoteser på bakgrunn av informasjon som er innsamlet (collect),

kontrollert (check) og analysert (connect), men modellen gir ingen føringer på hvordan hypotesene skal genereres. Den angir heller ikke hva som er et tilstrekkelig godt sett med hypoteser, hverken i kvalitativ eller kvantitativ forstand. SHE kan derfor anses som et verktøy for å gjennomføre etterforsknings sirkelens fjerde fase (construct).

Tranøy har definert hypotese til å være «en gjetning, antagelse eller forklaring som synes rimelig ut fra foreliggende kunnskap, og som man forsøker å avkrefte eller bekrefte» (Tranøy, 2017). Kolflaath påpeker imidlertid at selv om hypotesebegrepet er flittig brukt i litteratur om politietforskning, er det «sparsomt [...] med utsagn som kaster lys over begrepet, og med eksempler man trygt kan generalisere fra» (Kolflaath, 2019 s. 61). I denne teksten skal begrepet «hypoteser» forstås som en mulig forklaring på opplysningene i saken, og de er først og fremst relatert til *hva* som kan ha skjedd.

Som beskrevet stilles det mange krav til etterforskningen. Det å sette seg i stand til å finne ut hva som har skjedd, samtidig som kravene til objektivitet og uskyldspresumsjon skal ivaretas, er en mentalt krevende øvelse. Forskning har vist at etterforskning lett kan få en slagside på grunn av hvordan vi tenker, resonnerer og beslutter (Magnussen, 2017). Denne slagsiden kan opptre på alle stadier i etterforskningen, også under hypotese genereringen.

Et velkjent fenomen i så måte er vår *bekreftelsestendens*. Dette fenomenet opptre på det ubevisste plan, og forårsaker at vi søker etter informasjon som bekrefter hypotesen vi tror på, og at vi overser eller forklarer bort informasjon som ikke passer med denne (Nickerson, 1998). Bekreftelsestendensen er identifisert som årsak til at mange etterforskninger har båret galt av sted, ved at de har vært innrettet mot å bekrefte en enkelt hypotese om at en utpekt mistenkt har skyld i et straffbart forhold. Eksempler på dette er etterforskningen av Brandon Mayfield i forbindelse med terrorangrepet i Madrid i 2004 (Koen, 2016) og norske Fritz Moen som ble dømt for drapet på to studenter i Trondheim på 1970-tallet (Rachlew,

2009). Andre fenomener som assosieres med feil i etterforskning er bl.a.

- *Primaritetseffekten*, som innebærer at informasjon/bevis som presenteres tidlig blir tillagt større vekt enn de som presenteres senere (Granhag & Ask, 2008).
- *Tilgjengelighetsbias*, som innebærer at sannsynlighet bedømmes ut ifra hvor lett tilgjengelig informasjonen er (Christianson & Montgomery, 2008).
- *Gruppetenkning*, som er et gruppepsykologisk fenomen hvor deltakerne unngår å utfordre konsensusen i gruppen (Ask, 2013; Janis, 1972).

Forskning har vist at etterforskere har en tendens til å anta at en mistenkt er skyldig (f.eks. Meissner & Kassin, 2002), noe som kan påvirke vår evne til å utvikle og etterforske uskyldshypoteser. Men slagsiden kan også slå den andre veien, ved at den begrenser vår evne til å tenke verstefall. Våre stereotype oppfatninger av hva som er normalt eller mulig kan påvirke vår evne til å utvikle og etterforske hypoteser om at noe er verre enn det den initiale informasjonen indikerer, f.eks. at en mor er i stand til å mishandle og drepe sitt eget barn. Dette omtales gjerne som *representativitetsbias* (Christianson & Montgomery, 2008). For å motvirke bekræftelsestendens og andre kognitive feilkilder har anbefalingen vært å utvikle flere hypoteser, gjerne ved å stille seg spørsmålet – hva om mistenkte ikke er skyldig? (Lord, Lepper & Preston, 1984). Rassin beskriver dette slik: “Applied to the context of criminal investigation, decision makers should try to keep in mind as long as possible that the suspect may be innocent after all and that the incident took place in an alternative manner.” (Rassin, 2018, s. 228). Han legger altså vekt på at det ikke kun er et spørsmål om skyld eller uskyld, men at hendelsen kan ha skjedd på en annen måte enn først antatt.

Det er imidlertid ikke kun begrensningene i hvordan vi tenker, resonnerer og vurderer som kan sette kjepper i hjulene for utviklingen av hypoteser. En annen utfordring er å vite når man kan stoppe. Fahsing og Ask (2015) understreker at antallet hypoteser ikke er et mål på hvorvidt

hypotesesettet er godt, men at man må vurdere kvaliteten på hypotesene. Så hvordan kan man vite at man har et tilstrekkelig bredt og objektivt grunnlag for etterforskning i hypotesesettet man har utarbeidet? Dette beskrives noe ulikt i litteraturen. Noen beskriver at hypotesesettet skal inneholde som «alle plausible alternativer» (Ask & Fahsing, 2018, s. 61, min oversettelse) eller «alle konkurrerende hypoteser og underhypoteser» (Bjerknes & Fahsing, 2018, s. 104).⁷ I sin diskusjon av bevisvurdering i retten legger både Diesen (2015) og Kolflaath (2015) vekt på uskyldshypotesenes rolle sett i forhold til beviskravet – som gjerne formuleres som «ut over enhver rimelig og fornuftig tvil». Ifølge Kolflaath innebærer beviskravet at det etter bevisførsel ikke skal finnes en plausibel fortelling (historie, versjon, scenario, hendelsesforløp) som impliserer frifinnelse (Kolflaath, 2015, s. 515). For å tilfredsstille beviskravet må hypotesen man står igjen med være grundig testet, og alle realistiske uskyldshypoteser må være eliminert.

Andre metoder for hypoteseutvikling

Det finnes beskrivelser av ulike metoder for å utvikle hypoteser, og de som nevnes her er valgt ut fordi de er relevante å diskutere i en etterforskningskontekst. Metoden *Brainstorming* ble opprinnelig utviklet av A. F. Osborn, og kan beskrives som en metode for en gruppebasert kreativ problemløsning, der deltakerne impulsivt ytrer og presenterer idéer og tanker de kommer på (Osborn, 1963). Heuer & Phersons (2015) *Simple Hypotheses* er en metode for hypotesegenerering i gruppe i etterretningsanalyser, men er også relevant for etterforskning.

Deltakerne instrueres til å skrive ned inntil tre hypoteser, og blir oppfordret til å bruke både situasjonell logikk, historiske analogier og teorikunnskap. Begge disse metodene er innrettet mot å utnytte potensialet i grupper. Mange etterforskere sitter imidlertid ganske alene om planleggingen av sine etterforskninger, og trenger derfor en god metode som kan brukes av

7 Se diskusjon om kravet til konkurrerende hypoteser i Kolflaaths kapittel i denne boken.

dem alene. I tillegg har ikke metodene fokus på de juridiske prinsippene som er beskrevet her.

SHE er en metode som forsøker å oppfylle kravene til en etterforskning med høy kvalitet, hvor uskyldspresumsjonen og objektivitetskravet så vel som verstefallstenkningen blir ivaretatt. SHE kan også ses som et tiltak for å motvirke slagsider som bekreftelsestendens, primaritetseffekt, representativitetsbias og gruppetenkning.

Metoden blir til

Studiet *Videreutdanning i etterforskning* har som mål å gi ansatte i politiet kunnskap og ferdigheter i å planlegge og gjennomføre etterforskning i tråd med kravene om kvalitet og effektivitet. Studiet ble gjennomført første gang i 2013, og har vært gjennom en kontinuerlig utvikling og oppdatering fram til dagens form og innhold. En stor del av ferdighetstreningen i studiet har vært viet til å øve på planlegging av etterforskning. Studentene har vært delt inn i etterforskningsteam, og har fått tildelt ulike eksempelsaker. De har så fått i oppgave å utvikle hypoteser og relevante etterforskningsaktiviteter for å teste disse. Ved de første gjennomføringer i 2013, ble studentene inndelt i grupper og gitt oppgaver hvor de ble bedt om «å tenke hypoteser og skrive ned disse». Deretter fikk de anledning til å gjennomføre en fri og ustrukturert brainstorming, i samsvar med beskrivelsen av Osborn's metode (ref. forrige punkt).

Basert på mine egne observasjoner, evaluering av studentenes presentasjoner og studentenes tilbakemeldinger, så det ut til at en fri brainstorming ikke i tilstrekkelig grad dannet grunnlaget for en bred og objektiv etterforskning. I mange tilfeller ble ikke uskyldspresumsjonen ivaretatt, dvs. at hypotesesettet ikke inneholdt et alternativ hvor mistenkte var uskyldig. Studentene så ut til å ha langt større evne til å tenke ut hvilke straffbare forhold som kunne knyttes til den informasjonen de hadde fått, framfor forklaringer på informasjonen som handlet om at dette objektivt sett ikke var en straffbar handling, eller at mistenkte var uskyldig. På den

annen side så det ut til at studentene hadde utfordringer med å tenke at det som hadde skjedd i virkeligheten kunne være noe mer omfattende eller alvorlig enn hva den informasjonen de hadde tilgjengelig, tydet på. Den frie brainstormingen så altså ikke ut til å sikre verken ivaretagelse av uskyldspresumsjonen eller verstefallstenkning.

Den frie brainstormingen så også ut til å åpne for at kognitive forenklingsstrategier lett kunne gi slagsider i utviklingen av hypoteser. Det virket som studentene la større vekt på den første informasjonen de fikk enn den som kom senere, noe som kunne tyde på at *primaritetseffekten* gjorde seg gjeldende. I dette tilfellet var det navnet på eksempelsaken (ran, voldtekt, brann, mishandling i nære relasjoner) som så ut til å prege arbeidet med utarbeidelse av hypotesene. Når studentene hadde erfaring med lignende saker som var gjenstand for øvelsen, så det ut til å prege hypotesegenereringen i retning av disse erfaringene. Her kan *tilgjengelighetsbias* ha oppstått. Når studentene jobbet sammen, virket det som *gruppetenkning* gjorde seg gjeldende i flere av gruppene, hvor det bar preg av å være manglende rom for å være kritisk og å stille spørsmål ved framgangsmåten eller ved hypotesene som ble valgt eller forkastet. Dette var spesielt tydelig når den som tok føringen i gruppen, hadde lang erfaring, eller hadde jobbet med en lignende sak tidligere.

Fri brainstorming kan være en lite effektiv prosess, spesielt når man starter med lite og usikker informasjon i en etterforskning. Å definere hypoteser basert på grunnspørsmålene (5HN) vil da kunne gi nærmest et uendelig antall variasjoner i hypotesene. Studentene ga uttrykk for at det har vært krevende å sette et naturlig stopp-punkt i utviklingen av hypoteser. Denne tidkrevende prosessen kan komme i konflikt med behovet for umiddelbare tiltak og tidlig sporsikring. Det vil derfor være uhensiktsmessig å basere hypotesene på alle grunnspørsmålene (5HN). Tidlig i en etterforskning må man imidlertid søke å avklare *om* det har skjedd noe straffbart som skal etterforskes av politiet, og i tilfelle *hva* som har skjedd.

Ideen til metoden Strukturert hypoteseutvikling i etterforskning (SHE)⁸ kom som følge av oppdagelsen av begrensningene i den frie brainstormingen. Våren 2016 ble metoden introdusert på studiet gjennom i videoleksjonen *Hypoteser*⁹ som en av flere metoder for å generere hypoteser, og den ble opprinnelig beskrevet slik:

En tenkemåte som kan benyttes individuelt eller i gruppe er å tenke i akser. Første horisontale akse strekkes fra venstre mot høyre – hvor punktet lengst til venstre utgjør det minst alvorlige, og til høyre – det mest alvorlige. Det mest åpenbare som har skjedd plasseres på denne akse i forhold til alvorlighetsgrad. Man plasserer så inn andre hypoteser med utspring i informasjonen vi har så langt; hva er det verste innenfor denne sakstypen som kan ha skjedd og hva er det minst alvorlige.

Det strekkes så en akse gjennom midtpunktet i den horisontale akse. Her utgjør det nederste punktet det minst alvorlige og toppunktet det mest alvorlige. Hva annet kan ha skjedd – andre kategorier straffbare forhold som ikke ligger innenfor det mest åpenbare? Også dette plasseres inn etter alvorlighetsgrad.

Når dette er gjort må man alltid ta høyde for at det kan være hypoteser som kan forklare det som har skjedd, men som ikke er straffbare forhold. Eksempelvis misforståelse, ulykke, nødrett, og så videre.

Det ble så illustrert med et eksempel, og avsluttet med følgende tekst:

Dette er en metode som hjelper oss i å tenke bredt – og til å liste ut etterforskningskritt som dekker hypotesene fra starten av. Mange av disse hypotesene vil falle bort ganske raskt med mer informasjon på plass i straffesaken.

SHE - brainstormingsfasen

SHE ble videreutviklet til sin nåværende form med en pragmatisk tilnærming basert på observasjoner fra gjentatte praktiske øvelser i utvikling av etterforskningshypoteser på studiet Videreutdanning i etterforskning. Dette har skjedd i perioden 2016-2019, med til sammen ca. 400 studenter. På bakgrunn av tilbakemeldinger fra studenter, instruktører og observatører

8 Metoden ble opprinnelig gitt navnet «Strukturert brainstorming». Bakgrunnen for endringen til navnet «Strukturert hypoteseutvikling i etterforskning / (SHE)» var behovet for å skape et tydeligere skille fra Heuer & Phersons (2015) metode «Structured Brainstorming», som hadde et likt navn – men som innholdsmessig var ulik.

9 Sunde, N. (2016) Hypoteser. Nettlesjon for Politihøgskolen.

som har gjennomført/ledet/observert øvelser hvor metoden har blitt brukt, er også noen begrepsmessige avklaringer og konkretiseringer i beskrivelsen av metoden foretatt. Det er videre gjort endringer i framgangsmåten for visualisering av resultatet fra slik den opprinnelig ble introdusert.

Formålet med SHE er først og fremst å danne et bredt og objektivt utgangspunkt for planlegging av etterforskning. I dette ligger blant annet:

- Ivareta uskyldspresumsjonen på en strukturert måte
- Legge til rette for lettere å kunne oppdage tegn på kriminalitet som informasjonen i saken ikke dekker, eller at forholdet er mer omfattende/alvorlig enn hva første informasjon tilsier (verstefallstenkning)
- Forebygge slagsider (bias) som følge av kognitive forenklingsstrategier
- Kunne bidra til en bred tilnærming til etterforskningen uavhengig om etterforsker jobber alene eller i team.

Første fase av metoden SHE består i å lede etterforskeren, eller teamet av etterforskere, gjennom tre hovedspørsmål. Disse skal besvares med fokus på grunnspørsmålet *hva* og dernest *hvem*¹⁰. Svarene skrives ned på et ark, eller inn i modellen for visualisering av metoden (se punktet SHE -Visualisering). Etterforskeren blir ledet til å bruke informasjonen i saken, sammen med sin teoretiske og erfaringsbaserte kunnskap, til å besvare spørsmålene. Dette er først og fremst teoretisk kunnskap om strafferett, dvs. om hvilke handlinger som er straffbare, og om vilkårene for straff (Hald, 2013). Fenomenkunnskap om kjennetegn ved kriminalitetstyper, gjerningspersoner og ofre vil være viktig for å kunne gjenkjenne tegn eller mønster som kan danne utgangspunkt for hypoteser.

Dersom SHE gjennomføres av et team, er det viktig å forebygge kognitive slagsider hos den enkelte og gruppetenkning i teamet. Deltakerne bør

¹⁰ Grunnspørsmålet *hvem* inkluderes dersom det finnes informasjon om hvem fornærmede og/eller mis-tenkte er. Dersom dette er ukjent, er det hensiktsmessig å basere hypoteseutviklingen på grunnspørsmålet *hva* (har skjedd).

derfor først gjennomgå spørsmålslisten individuelt, og skrive ned alle hypotesene de kommer på. Når alle har gjennomført dette, gjennomgå listen av spørsmål i gruppen, slik at alle hypotesene teamet samlet sett har utviklet kommer med.

SHE - spørsmål

HVA - STRAFFBARE FORHOLD

1. Hvilke straffbare forhold kan ha skjedd basert på informasjon i saken? (Disse plasseres langs den horisontale linjen i visualiseringen av metoden merket med tallet 1)
 - Hva er det mest åpenbare?
 - Hva er beslektet og mer alvorlig - og opp til det mest alvorlige?
 - Hva er beslektet og mindre alvorlig - og ned til det minst alvorlige?
2. Hvilke andre straffbare forhold kan ha skjedd - dvs. straffbare forhold som du mener ikke passer inn langs den horisontale linjen? Også her forsøker du å tenke: hva kan være mer alvorlig, og deretter, hva kan være mindre alvorlig. (Disse plasseres langs den vertikale linjen merket med tallet 2)

HVA - IKKE STRAFFBARE FORHOLD/IKKE SKJEDD

1. (Disse plasseres i boksen merket med tallet 3.)
 - Dersom ingen er mistenkt: Hvilke ikke straffbare forhold kan ha skjedd basert på informasjonen i saken?
 - Dersom noen er mistenkt: Hva kan være bakgrunnen for uskyld basert på informasjonen i saken?

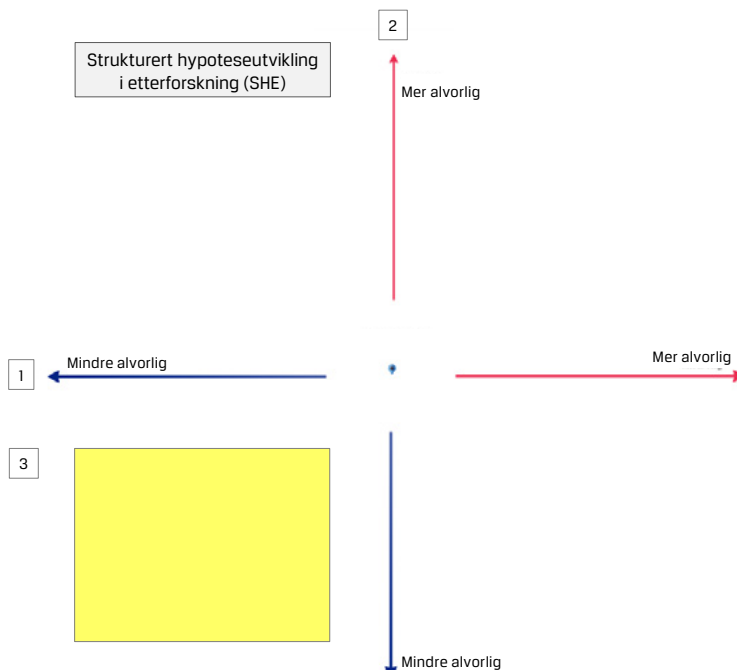
Det er viktig å understreke at metoden er et hjelpemiddel i prosessen med å finne relevante alternative hypoteser først og fremst på *hva* som har skjedd, og dernest *hvem* som kan være involvert. Å foreta en juridisk subsumsjon eller rangere alvorlighet ut ifra strafferammer er ikke i seg

selv en del av formålet med denne metoden. Sagt med andre ord; det er ikke så viktig hvilke hypoteser som havner hvor i forhold til listen over spørsmål eller i visualiseringen (se nedenfor), bare hypotesene blir med.

SHE - Visualisering

Visualisert tenkning og resonnering har mange fordeler, sammenlignet med andre former for tenkning. Dette er vel anerkjent innenfor mange ulike disipliner, f.eks. arkitektur, matematikk, pedagogikk og kognitiv psykologi (Dean, 2005). Logisk tenkning innenfor matematikk er ifølge Wheatley (1997) ofte avhengig av forutgående visualisering, og matematikere som evner å visualisere mens de løser problemer har større sjanser for å gjøre gode prestasjoner.

Figur 1: Visualisering av metoden *Strukturert hypoteseutvikling i etterforskning*

Tenkemåten som benyttes i SHE er en form for logisk tenkning, og visualisering kan bidra til å fremme prestasjonen også her. Prestasjonen i denne sammenhengen vil være å lage et hypotesesett som er tilstrekkelig bredt og objektivt, slik at det legger til rette for en effektiv og kvalitativt god planlegging av etterforskningen.

Fremgangsmåten for visualisering benyttes sammen med SHE-spørsmålene. Man starter med å skrive ned den første hypotesen man kommer på, altså det mest åpenbare straffbare forholdet som passer med den informasjonen man besitter. Ut fra denne hypotesen trekker man en horisontal linje ut til høyre for det mer alvorlige, og en ut til venstre for det mindre alvorlige jf. pkt. 1 i figuren. Man besvarer så de neste spørsmålene under pkt. 1, som gir flere hypoteser, og disse plasseres langs linjene i begge retninger. Hovedpoenget her er som nevnt ikke å rangere de strengt etter alvorlighet, men at man ledes til å tenke beslektede hypoteser både i retning av det mer alvorlige og det mindre alvorlige på bakgrunn av den hypotesen man allerede har generert.

Man trekker så vertikale linjer opp og ned fra den første hypotesen. Man besvarer så spørsmålene under pkt. 2, og plasserer disse langs de vertikale linjene, også her i retning av mer eller mindre alvorlig. Her forsøker man å generere hypoteser om straffbare forhold som går i andre retninger, og som ikke passer inn på den vertikale linjen. Hypotesene må være plausible, ved at de ikke strider imot eventuell pålitelig informasjon som finnes på dette tidspunktet. I motsetning til pkt. 1 i metoden, så vil ikke hypotesene nødvendigvis være så nært «beslektet», og kan utgjøre mer ulikeartede former for kriminalitet. I praksis vil utvikling av hypoteser langs den vertikale linjen være løserer knyttet til den foreliggende informasjonen i saken, og kreve at man i større grad benytter teori- og erfaringsbasert kunnskap.

Man går så videre til punkt 3. Dersom etterforskningen er på saksnivå (ingen mistenkte), utvikler man hypoteser som kan gi en forklaring som handler om at det ikke har skjedd noe straffbart, f.eks. at det hele er en misforståelse, eller at hendelsen skyldes et uhell.

Dersom en person er mistenkt, og etterforskningen dermed er på personnivå, vil fokuset for punkt 3 endres. I slike tilfeller skal det også utvikles hypoteser som tar høyde for at den som er mistenkte er uskyldig. Slike hypoteser kan relateres til straffbarhetsvilkårene, som at mistenkte er utilregnelig eller har handlet i nødverge. Mistenktes uskyld kan også ha sitt utgangspunkt i straffbare forhold som andre har begått, f.eks. at noen har forklart seg falskt om mistenkte, eller at det er noen andre enn mistenkte som har begått det straffbare forholdet.

Når listen med spørsmål er gjennomgått, vil etterforsker/teamet ha et utgangspunkt for andre fase av SHE – *bearbeidingsfasen*. I denne fasen skal hypotesene bearbeides, formuleres og føres inn i en etterforskningsplan. Hypotesene kan gjerne formuleres med utgangspunkt i grunnspørsmålet *hva*, og hvis det er hensiktsmessig – også *hvem*. Knytter det seg stor usikkerhet til *hvem* som er mistenkt eller fornærmet, kan det være aktuelt å skille ut dette fra hovedhypotesene, og heller definere underhypoteser med utgangspunkt i dette grunnspørsmålet.

Eksempel

For å illustrere metoden er følgende case valgt som eksempel:

Berit ringer til politiet og forteller at hun har blitt slått av mannen sin Hans, og at dette ikke er første gang det skjer. Hun oppgir at hun har svært vondt i hodet og armen. Hun ønsker at politiet skal komme og ta han med seg så fort som mulig fordi hun er redd. De har et felles barn på 11 år, Stine, som også er tilstede.

STRAFFBARE FORHOLD

1. Hvilke straffbare forhold kan ha skjedd basert på informasjon i saken? (Disse plasseres langs den horisontale linjen merket med tallet 1)
 - Hva er det mest åpenbare?
 - *Hans har utsatt Berit for vold slik at hun ble skadet*
 - Hva er beslektet og mer alvorlig - og opp til det mest alvorlige?
 - *Hans har mishandlet Berit over lengre tid*

- *Hans har forsøkt å drepe Berit*
 - Hva er beslektet og mindre alvorlig – og ned til det minst alvorlige?
 - *Hans har utsatt Berit for vold slik at hun fikk vondt, men ikke ble skadet*
 - *Hans har truet Berit*
2. Hvilke andre straffbare forhold kan ha skjedd, dvs. straffbare forhold som du mener ikke passer inn langs den horisontale linjen? Også her forsøker du å tenke: hva kan være mer alvorlig, og deretter, hva kan være mindre alvorlig. (Disse plasseres langs den vertikale linjen merket med tallet 2)
- *Det er Berit som har utsatt Hans for vold*
 - *Hans har også utsatt Stine for vold*
 - *Hans har utsatt Berit for seksuelle overgrep i tillegg til vold*
 - *Stine har vært vitne til vold mot sin far eller mor (og er dermed fornærmet)*
 - *Hans og Berit har vært voldelige mot hverandre («like gode»)*

IKKE STRAFFBARE FORHOLD/IKKE SKJEDD

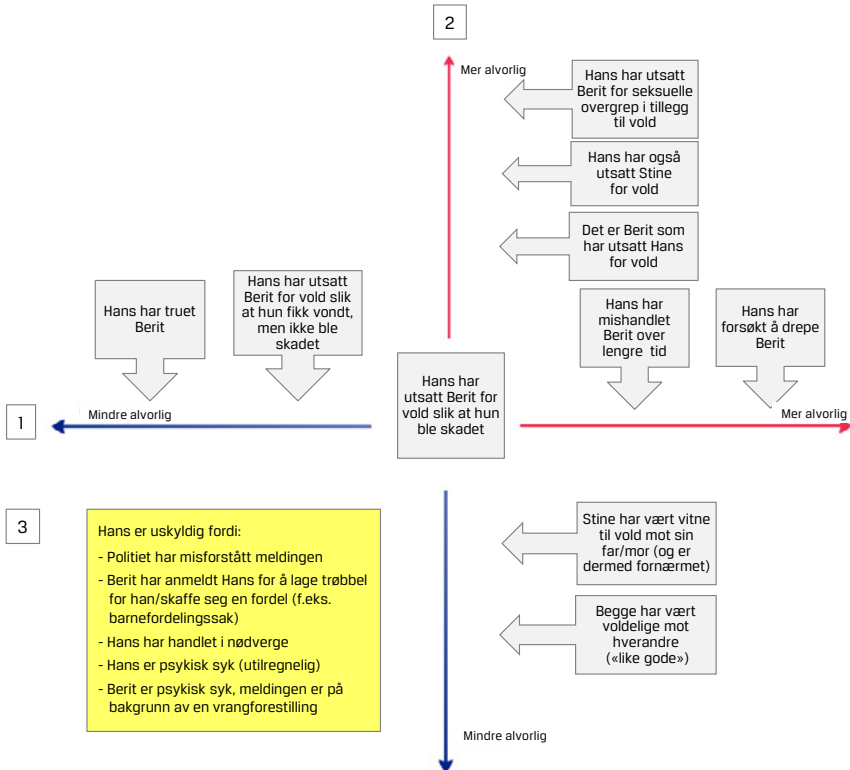
3. (Disse plasseres i boksen merket med tallet 3.)
- Dersom ingen er mistenkt: Hvilke ikke straffbare forhold kan ha skjedd basert på informasjonen i saken?
 - I eksemplet er Hans er å anse som mistenkt som følge av meldingen til politiet. Det skal derfor utvikles hypoteser som innebærer at han er uskyldig.
 - Dersom noen er mistenkt: Hva kan være bakgrunnen for uskyld basert på informasjonen i saken?

Hans er uskyldig fordi:

- *Politiet har misforstått meldingen*
- *Berit har anmeldt Hans for å lage trøbbel for han/skaffe seg en fordel (f.eks. barnefordelings sak)*
- *Hans har handlet i nødverge*
- *Hans er psykisk syk (utilregnelig) og kan ikke straffes*
- *Berit er psykisk syk, meldingen er på bakgrunn av en vrangforestilling*

Visualisert kan dette se slik ut:

Figur 2: Eksempel på å benytte SHE i en tenkt straffesak

SHE - bearbeidingsfasen

Etter brainstormingsfasen skal hypotesene formuleres og føres inn i en etterforskningsplan, slik at de kan danne grunnlag for den videre etterforskningen av saken. Mange av hypotesene vil omfatte straffbare forhold, men ikke alle. For å sikre en formålsstyrt etterforskning er det viktig å identifisere hvilke av hypotesene som kan knyttes til straffebud, og identifisere hvilke objektive og subjektive vilkår som skal belyses i den videre etterforskningen. Ut ifra hypotesene og de tilhørende straffebud kan bevisetema identifiseres, og føres inn i etterforskningsplanen (Politidirektoratet, 2017). Et eksempel på hvordan hypotesene kan se ut i etterforskningsplanen finnes nedenfor. Hypotesene er hentet fra eksempelsaken som er benyttet i dette kapitlet, og er utformet i tråd med Kolflaaths innholds- og formuleringsprinsipper (Kolflaath, 2019).

	Hypoteser	Aktuelle straffebud	Bevistema utledet av objektive vilkår	Bevistema utledet av subjektive vilkår
H1	Hans har forsøkt å drepe Berit	Strl. § 275 jf. § 16 Forsøk drap	<ul style="list-style-type: none">• Har Hans foretatt seg noe som leder mot at Berit dør?	<ul style="list-style-type: none">• Hadde Hans forsett (se Strl. § 22) om å ta livet av Berit i gjerningsøyeblikket?• Innså Hans muligheten for at volden kunne føre til at Berit døde?

H2	Hans har mishandlet Berit over lengre tid og/eller slik at hun ble skadet	Strl. § 282 Mishandling i nære relasjoner Strl. § 283 Grov mishandling i nære relasjoner	<ul style="list-style-type: none"> • Har Hans utført trusler, tvang, frihetsberøvelse, vold (inkl. psykisk vold) eller andre krenkelser mot Berit? • Hvor lang tid har dette pågått? • Hvor mange hendelser har skjedd? • Har det vært lange perioder uten fysisk/psykisk vold, eller har det vært sammenhengende? • Hvor smertefullt var dette? • Fikk Berit skader? • Var Berit forsvarsløs under handlingene? • Var handlingene egnet til å skape frykt for nye krenkelser? 	<ul style="list-style-type: none"> • Hadde Hans forsett til å utføre de objektive handlingene (mishandlingen)?
H3	Hans har utsatt Berit for vold en gang slik at hun ble skadet	Strl. § 273 Kroppsskade Strl. § 274 Grov kroppsskade	<ul style="list-style-type: none"> • Hvilke skader fikk Berit? • Hva var varigheten av skaden – og hvilke følger fikk den? • Hvor sterk var smerten? • Var skaden betydelig? • Førte volden til at Berit ble maktesløs eller bevisstløs? • Bar skaden karakter av mishandling? • Ble det brukt kniv eller andre særlig farlige redskaper? 	<ul style="list-style-type: none"> • Hadde Hans forsett da han utøvde volden? • Hadde Hans forsett om å skade Berit?
H4	Hans har utsatt Berit for vold slik at hun fikk vondt, men ikke ble skadet	Strl. § 271 Kroppskrenkelse Strl. § 272 Grov kroppskrenkelse	<ul style="list-style-type: none"> • Har Hans vært voldelig mot Berit eller krenket Berit fysisk? 	<ul style="list-style-type: none"> • Hadde Hans forsett da han utøvde volden?

H5	Hans har truet Berit	Strl. § 263 Trusler	<ul style="list-style-type: none"> • Framsatte Hans trusler om å foreta seg noe straffbart mot Berit? • Var trusselen egnet til å fremkalle alvorlig frykt? 	<ul style="list-style-type: none"> • Hadde Hans forsett da han truet Berit?
H6	Hans har utsatt Berit for seksuelle overgrep i tillegg til vold	Strl. § 291 jf. § 292 Voldtekt ved samleie	<ul style="list-style-type: none"> • Brukte Hans vold eller truende adferd for å få seksuell omgang med Berit? • Var Berit bevisstløs? • Andre grunner til at hun ikke kunne motsette seg handlingen? • Skjedde voldtekten ved innføring av penis/annen gjenstand i munn/skjede/endetarmsåpning? 	<ul style="list-style-type: none"> • Hadde Hans forsett da han gjennomførte seksuelle overgrep mot Berit?
H7	Hans har utsatt barnet (Stine) for vold	Strl. § 282 Mishandling i nære relasjoner (Evt. Strl. § 274/273 Strl. § 272/271 Strl. § 263)	<ul style="list-style-type: none"> • Er Stine Hans sitt barn, i hans husstand eller i hans omsorg? • Har Hans mishandlet Stine? 	<ul style="list-style-type: none"> • Hadde Hans forsett da han utøvde vold mot Stine?
H8	Stine har vært vitne til vold mot sin mor/far (og er dermed fornærmet)	Strl. § 282	<ul style="list-style-type: none"> • Har Stine sett at Hans har mishandlet Berit (eller omvendt)? 	<ul style="list-style-type: none"> • Var voldsutøver klar over at barnet var til stede og vitne til volden?
H9	Hans og Berit har vært voldelige mot hverandre	Strl. § 271 2. ledd a) og b) Kroppskrenkelse med mulig straffefri gjengjeldelse	<ul style="list-style-type: none"> • Utsatte Hans og Berit hverandre for kroppskrenkelser/kroppsskader/provoserende ytring? • Skjedde det som en gjengjeldelse av en forutgående kroppskrenkelse/kroppsskade/provoserende ytring? 	<ul style="list-style-type: none"> • Hadde Hans forsett da han utøvde vold mot Berit? • Hadde Berit forsett da hun utøvde vold mot Hans?

H10	Hans er uskyldig			
H10.1	Berit har anmeldt Hans for å lage trøbbel for han/skaffe seg en fordel i en pågående barnefordelings sak	Strl. § 222	<ul style="list-style-type: none"> • Har Berit gitt en uriktig opplysning til politiet om at Hans har vært voldelig? 	<ul style="list-style-type: none"> • Forsto Berit at opplysningen var uriktig? • Forsto Berit at det var politiet hun varslet?
H10.2	Hans handlet i nødverge	Strl. § 18		
H10.3	Hans er psykisk syk og kan ikke straffes			
H10.4	Berit er psykisk syk, meldingen skyldes en vrangforestilling			
H10.5	Politiet har misforstått meldingen fra Berit - det er noen andre enn Hans som har utsatt Berit for vold			

Videre utvikling

SHE er utviklet for å gi etterforskere og påtaleansvarlige et verktøy for å utvikle gode hypotesesett som danner et bredt og objektivt utgangspunkt i etterforskningen på en effektiv måte.

Ingen metoder løser alle problemer, ei heller SHE. Som beskrevet passer metoden godt når *hva* som har skjedd er uklart. Det kan imidlertid være tilfeller hvor det *ikke* råder usikkerhet omkring hva som har skjedd, men heller *hvem* som har gjort det, *hvor* og *når* det har skjedd osv. I slike tilfeller vil andre metoder trolig være bedre egnet til å utvikle hypoteser.

I perioden hvor metoden er utviklet er den prøvd ut av ca. 400 studenter ved studiet Videreutdanning i etterforskning. Mange har gitt muntlige og skriftlige tilbakemeldinger på at metoden har vært til god hjelp i etterforskningen av mange ulike sakstyper, og at den bidrar til kvalitet og effektivitet i etterforskningen. Dette understøttes også av studentenes besvarelser under eksamen på studiet, hvor tendensen er at hypotesesettene har større bredde enn tidligere. Dette er imidlertid ikke tilstrekkelig for å slutte med nødvendig grad av sikkerhet at metoden tjener formålet om å danne et bredt og objektivt utgangspunkt for planlegging av etterforskning, og det er derfor behov for forskning for å undersøke dette.

Referanser

- Aall, J. (2015). Uskyldspresumsjonen og beviskravet i straffesaker. I R. Aarli, M. Hedlund & S. E. Jebens (red.), *Bevis i straffesaker* (s. 459-480). Oslo: Gyldendal.
- Ask, K. (2013). Bias: Fejl og faldgruber i etterforskning. I C. Hald & K. Vrist Rønn (red.), *Om at opdage: Metodiske refleksjoner over politiets undersøgelsespraksis* (s. 149-172). Fredriksberg: Samfundslitteratur.
- Ask, K. & Fahsing, I. A. (2018). Investigative decision making. I A. Griffiths & R. Milne (red.), *The psychology of criminal investigation* (s. 52-73). London: Routledge.
- Bjerknes, O. T. & Fahsing, I. A. (2018). *Etterforskning : Prinsipper, metoder og praksis*. Bergen: Fagbokforlaget.

- Christianson, S. Å. & Montgomery, H. (2008). Kognition i ett rättspsykologiskt perspektiv. I P. Granhag & S. Å. Christiansson (red.), *Handbok i rättspsykologi* (s. 87-120). Malmö: Liber AB.
- Cook, T. (2016). *Blackstone's senior investigating officers' handbook* (4. utg.). Oxford: Oxford University Press.
- Dean, G. (2005). The "cross+check" system: Integrating profiling approaches for police and security investigations. *Journal of Police and Criminal Psychology*, 20(2), 20-43.
- Diesen, C. (2015). *Bevisprövning i brottmål, andra upplagan*. Stockholm: Norstedts juridik.
- Fahsing, I. A. (2013). Tænkestile: Effektivitet, dyder, krydspres i efterforskninger. I C. Hald & K. V. Rønn (red.), *Om at opdage: Metodiske refleksjoner over politiets undersøgelsespraksis* (s. 115-147). Fredriksberg: Samfundslitteratur.
- Fahsing, I. A. (2016). *The making of an expert detective. Thinking and deciding in criminal investigations*. Doctoral thesis, University of Gothenburg, Gothenburg.
- Fahsing, I. A. & Ask, K. (2015). The making of an expert detective: The role of experience in english and norwegian police officers' investigative decision-making. *Psychology, Crime & Law*, 22(3), 203-223.
- Granhag, P. A. & Ask, K. (2008). Psykologiska perspektiv på bevisvärdering. I P. A. Granhag & S. A. Christiansson (red.), *Handbok i rättspsykologi* (s. 407-422). Malmö: Liber AB.
- Hald, C. (2013). Spor - at opdage tegn på kriminalitet. I C. Hald & K. V. Rønn (red.), *Om at opdage. Metodiske refleksjoner over politiets undersøgelsespraksis*. Fredriksberg: Samfundslitteratur.
- Hald, C. & Rønn, K. V. (2013). Inledning. I C. Hald & K. V. Rønn (red.), *Om at opdage. Metodiske refleksjoner over politiets undersøgelsespraksis* (s. 15-54). Frederiksberg C: Samfundslitteratur.
- Heuer, R. J. & Pherson, R. H. (2015). *Structured analytic techniques for intelligence analysis* (2. utg.). Washington, D.C: CQ Press.
- Janis, I. L. (1972). *Victims of groupthink: A psychological study of foreign-policy decisions and fiascoes*. Boston: Houghton Mifflin.

- Koen, W. J. (2016). Case study: Brandon mayfield. I W. J. Koen & C. M. Bowers (red.), *Forensic science reform: Protecting the innocent* (s. 332-338). Amsterdam: Academic Press.
- Kolflaath, E. (2015). En metode for bevisbedømmelsen i straffesaker. I R. Aarli, M. Hedlund & S. E. Jebens (red.), *Bevis i straffesaker* (s. 507-534). Oslo: Gyldendal.
- Kolflaath, E. (2019). Hypoteser i etterforskningsplaner. I E. H. Olsvik & P. Risan (red.), *Etterforskning under lupen*. (PHS Forskning 2019: 3) Oslo: Politihøgskolen.
- Lord, C. G., Lepper, M. R. & Preston, E. (1984). Considering the opposite: A corrective strategy for social judgment. *Journal of personality and social psychology*, 47(6), 1231.
- Magnussen, S. (2017). *Vitnepsykologi 2.0*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Meissner, C. A. & Kassin, S. M. (2002). "He's guilty!": Investigator bias in judgments of truth and deception. *Law and human behavior*, 26(5), 469-480.
- Osborn, A. F. (1963). *Applied imagination: Principles and procedures of creative problem-solving* (3. utg.). New York: Charles Scribner's Sons.
- Politidirektoratet. (2017). *Retningslinjer for bruk av etterforskningsplan. Versjonnummer 1.0*. Oslo.
- Rachlew, A. (2009). *Justisfeil ved politiets etterforskning : Noen eksempler og forskningsbaserte tiltak*. Doktorgradsavhandling, Universitetet i Oslo, Oslo.
- Rassin, E. (2018). Reducing tunnel vision with a pen and paper tool for the weighting of criminal evidence. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*, 15(2), 227-233.
- Riksadvokaten. (2018). Kvalitetskrav til straffesaksbehandlingen i politiet og ved statsadvokatembetene mv. (kvalitetsrundskrivet) (rundskriv 3/2018).
- Riksadvokaten. (2019). Mål og prioriteringer for straffesaksbehandlingen i 2019 - politiet og statsadvokatene (rundskriv 1/2019).
- Rønn, K. V. (2013). Mistanke - hypoteser og forklaringer i opdagelsesarbeidet. I C. Hald & K. V. Rønn (red.), *Om at opdage. Metodiske refleksjoner over politiets undersøgelsespraksis*. Fredriksberg: Samfundslitteratur.
- Stelfox, P. (2013). *Criminal investigation : An introduction to principles and practice*. New York: Routledge.
- Tranøy, K. E. (2017). Hypotese. Lastet ned fra <https://snl.no/hypotese>

Wheatley, G. (1997). Reasoning with images in mathematical activity. I L. English (red.), *Mathematical reasoning: Analogies, metaphors, and images* (s. 281-298). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

Lover/konvensjoner

Den Europeiske Menneskerettskonvensjon (EMK) av 4. november 1950

FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter (SP) av 16. desember 1966

Grunnloven (1814). *Kongeriket Norges Grunnlov* (Grunnloven). LOV-1814-05-17

Straffeprosessloven (1981). *Lov om rettergangsmåten i straffesaker* (Straffeprosessloven). LOV-1981-05-22-25

Hypoteser i etterforskningsplaner

AV EIVIND KOLFLAATH

Innledning¹

Hypoteser har fått en sentral rolle i etterforskningsfeltet i Norge. Dette skyldes en økende bevissthet om at generering og testing av hypoteser om hva som er de faktiske forhold i saker som etterforskes, er nødvendig for at etterforskningen skal være objektiv og målrettet. Systematisk hypotesetenkning kom inn i etterforskningsfeltet med avhørsmetoden som ble utviklet på 00-tallet,² og ble etter hvert overført til etterforskning generelt.³

Denne utviklingen reflekteres naturlig nok i den norske faglitteraturen på området. Men selv om ordet «hypotese» er flittig brukt i denne litteraturen, er det lite diskusjon om selve hypotesebegrepet. Det er sparsomt både med utsagn som kaster lys over begrepet, og med eksempler man trygt kan generalisere fra. Den som søker klare svar på generelle spørsmål om etterforskningshypoteser, vil ofte lete forgjeves.

1 Takk til Jon Aga, Lars Helge Eklund, Espen Ingebrigtsen, Erlend Liisberg, Frode Helmich Pedersen og Nina Sunde for kommentarer til tidligere utkast, og Nina også for god hjelp til å komme i kontakt med etterforskningsfeltet.

2 For en omtale av denne avhørsmetoden, se f.eks. Rachlew & Fahsing (2015).

3 Asbjørn Rachlews og Ivar A. Fahsings respektive ph.d -avhandlinger (Rachlew (2009) og Fahsing (2016)) gir innblikk i bakgrunnen for denne utviklingen.

En forutsigbar konsekvens av dette er stor variasjon, både i undervisningssammenheng og i konkret etterforskning.⁴ En annen konsekvens av at hypotesebegrepet i så liten grad tematiseres i litteraturen, er at det blir vanskelig å diskutere fortrinn og ulemper ved de ulike variantene – i den grad man i det hele tatt har oversikt over hvilke varianter som faktisk er i bruk i undervisning og konkret etterforskning rundt om i landet. Kanskje er det ikke et stort behov for ensretting på dette området, men en velbegrunnet oppfatning om dette forutsetter i det minste at spørsmålet har vært belyst.

Formålet med dette kapitlet er først og fremst å legge til rette for en diskusjon om hvilke krav som bør stilles til hypoteser i etterforskningsplaner.⁵ Dette er et generelt spørsmål som må splittes opp i mer konkrete delspørsmål for at diskusjonen skal bli håndterlig. Kapitlet vil trekke opp en del begreplige distinksjoner – og i den forbindelse introdusere en del terminologi – som trengs for å kunne formulere enkelte spørsmål som jeg i lys av den norske litteraturen på området oppfatter som sentrale, og som har praktiske konsekvenser. Dessuten vil kapitlet påpeke visse sammenhenger som må iakttas når spørsmålene skal besvares. Dette dreier seg blant annet om forholdet mellom *hypoteseformuleringer* og *hypoteseinnhold*, og om sammenhenger mellom på den ene siden krav til *den enkelte hypotese* og på den andre siden krav som gjelder *forholdet mellom hypotesene* i et hypotesesett.

Kapitlet vil i liten grad direkte berøre testingen av etterforskningshypoteser. Temaet ligger nærmere *genereringen* av hypoteser, men kapitlet vil i motsetning til (Sunde 2019) i denne antologien ikke diskutere selve fremgangsmåten i hypotese genereringen – det er *resultatet* av hypotese-

4 Et eksempel på denne variasjonen er hypotesene i etterforskningsplanen som presenteres i Sunde (2019), sammenholdt med generelle utsagn og konkrete eksempler i Bjerknes & Fahsing (2018). Jeg påpeker og diskuterer slike forskjeller lenger ute i kapitlet. Mitt inntrykk av variasjon i feltet stammer også fra undervisningssamlinger på Politihøgskolens videreutdanning i etterforskning (VEF), hvor jeg har vært til stede for å sette meg inn i hvordan det snakkes og tenkes i etterforskningsfeltet.

5 For enkelhets skyld snakker jeg i dette kapitlet gjennomgående om «etterforskning», selv om det også kan dreie seg om hypoteser som genereres før det er besluttet å iverksette etterforskning.

genereringen som er temaet. Som det fremgår av (Sunde 2019), vil hypotese-genereringen gjerne bestå av to faser. Etter en «brainstorming» som gir opphav til en rekke hypoteser som står mer eller mindre godt til hverandre og er formulert på mer eller mindre vellykkede måter, er det ofte behov for å *trimme* hypotesesettet før hypotesene føres inn i en etterforskningsplan. Temaet for dette kapitlet er krav til hypoteser i *etterforskningsplaner*, og ikke til «brainstormingen» eller det umiddelbare resultatet av denne. Nevnes bør det også at selv om testingen av hypoteser ligger utenfor temaet, kan en diskusjon om krav til etterforskningshypoteser ikke ignorere at slike hypoteser må være potensielt mulige å teste ved hjelp av konkrete etterforskningsskritt.

Kapitlet er i utgangspunktet et forsøk på å avdekke hva andre forfattere konkret har i tankene når de snakker om «hypoteser», og hvilke krav de stiller til hypoteser i etterforskningsplaner. Når jeg utover i kapitlet diskuterer for eksempel hvordan hypoteser i etterforskningen «skal» være, er det ikke min personlige oppfatning som formidles, men derimot det jeg antar må eller kan være tilfellet *gitt* eksempler og tilsynelatende generelle utsagn i litteraturen. Avslutningsvis presenterer jeg riktignok et forslag til prinsipper for hypoteser i etterforskningsplaner som tar stilling til enkelte av spørsmålene som er diskutert underveis. Men dette forslaget er bare et forsøk på å oppsummere hva jeg så langt mener er de beste svarene på noen av de spørsmålene som litteraturen i feltet gir opphav til. Intensjonen med kapitlet er å få i gang en diskusjon om hvilke krav som bør stilles til hypoteser i etterforskningsplaner, ikke å presentere endelige svar. Underveis i drøftelsen vil jeg vise at det finnes en del spørsmål som må avklares hvis man ønsker god sammenheng i begreps-systemet, og god sammenheng mellom begrepene og de konkrete eksemplene på hypoteser som presenteres i litteraturen. Jeg vil også vise at det er fremsatt normative utsagn om hypoteser i etterforskningsplaner som det kan stilles spørsmål ved, om man ønsker at kravene som stilles til slike hypoteser, skal være enkle å forstå og anvende. Prinsippene jeg

presenterer i avslutningen, er ment å ivareta både et ønske om god sammenheng og et ønske om enkelhet.

Gitt dagens tilfang av norske tekster om generell etterforskning, er det naturlig å ta utgangspunkt i Ole Thomas Bjerknes og Ivar A. Fahsings nylig utgitte bok (Bjerknes & Fahsing, 2018),⁶ som avløser (Bjerknes & Johansen, 2009). Boken er enten pensum eller blir forutsatt kjent på alle nivåer i politiutdanningen, og ingen annen tekst vil i samme grad bidra til å forme og befeste måtene man snakker og tenker på i etterforskningsfeltet i årene fremover. I tillegg til dette standardverket på området vil jeg bruke eksempler fra Nina Sundes bidrag i denne antologien (Sunde, 2019), dels for å vise variasjonen i feltet, dels som støtte for enkelte av mine synspunkter.

Begrepsanalyse er den dominerende metoden i dette kapitlet. I utgangspunktet er det nærliggende å anta at de få eksemplene som faktisk presenteres i litteraturen, forteller noe om hva som i det minste *kan* være hypoteser, og at tilsynelatende generelle utsagn om «hypoteser» forteller noe om hva hypoteser skal, kan eller bør være – i etterforskning helt generelt. Men en utfordring for begrepsanalysen er at både eksemplene og utsagnene inngår i en bestemt sammenheng.⁷ Dermed er det gjerne ikke helt klart om eksemplene er ment å være representative, og i hvilken grad utsagnene er betinget av sammenhengen. Men om det nå skulle vise seg at jeg i dette kapitlet har kommet i skade for å generalisere for mye fra eksempler og utsagn, vil jeg mene at dette i seg selv dokumenterer et behov for å avklare nærmere hva som bør være krav til hypoteser i etterforskningsplaner.

6 Bjerknes og Fahsing står oppført som bokens forfattere, men av tittelsiden ser man at seks andre personer har levert «tekstbidrag». Det fremgår imidlertid ikke noe sted hvem som har skrevet hva, og jeg er dermed henvist til å skrive som om det er Bjerknes og Fahsing som er forfatterne av hele teksten.

7 En utfordring som gjelder eksemplene spesielt, er at det man kan lese, er *formuleringer* av hypoteser, og at det kan være uklart hvilket hypoteseinnhold den enkelte formulering er ment å uttrykke. I så fall vil det være uklart hva det er man eventuelt kan generalisere fra når det gjelder innholdet i hypoteser.

Kopling til strafferett og etterforskningskritt

Minimumskrav til innholdet i etterforskningsplaner er nedfelt i punkt 7 i Politidirektoratets «Retningslinjer for bruk av etterforskningsplan». Ifølge denne skal det «[u]t i fra tilgjengelig informasjon [...] utarbeides hypoteser/alternative forklaringer som kan være aktuelle å undersøke i en bred etterforskning». Videre skal «[a]ktuelle straffebud [...] identifiseres opp imot hypotesene». Det siste kan forstås på flere måter, og i fortsettelsen tolker jeg det som at straffebud kan være «aktuelle» for, og dermed skal «identifiseres opp imot», en hypotese selv om denne hypotesen er forenlig med at forholdet ikke er straffbart. For eksempel kan en hypotese om at A har drept F, knyttes til straffeloven § 277, samtidig som hypotesen ikke utelukker at A var utilregnelig, eller at det var en rettmessig nødvergehandling. I begge tilfeller vil drapet ikke være en straffbar handling.

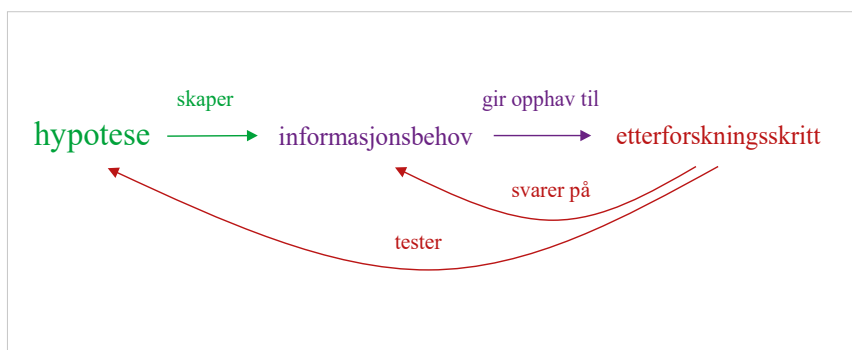
Når en hypotese kan knyttes til et straffebud, skal dette altså nedtegnes i etterforskningsplanen. Men formuleringene jeg siterte ovenfor, skal ikke forstås som at alle hypoteser må kunne knyttes til et straffebud. Et slikt krav ville harmonere dårlig både med uskyldspresumsjonen og med politiets og påtalemyndighetens objektivitetsplikt.⁸ Forutsetningen om «en bred etterforskning» (jf. sitat i forrige avsnitt), og behovet for tiltak som kan motvirke tunnelsyn, tilsier at hypotesesettet skal inkludere også hypoteser som ikke kan knyttes til et straffebud.

Spennet i hypotesene som oppstilles, skal bidra til bred og objektiv etterforskning. Samtidig skal hypotesene sikre at etterforskningen er målrettet. Det er hypotesene som begrunner etterforskningskrittene,⁹ og legitimerer ressursbruken som hvert enkelt etterforskningskritt innebærer. Etterforskningskritt som ikke kan begrunnes med en hypotese, er ikke relevante – og skal dermed ikke iverksettes.

⁸ Jf. straffeprosessloven § 55 fjerde ledd og § 226 tredje ledd.

⁹ I malen for etterforskningsplaner som for tiden brukes i Politihøgskolens videreutdanning i etterforskning (VEF), er det lagt opp til at alle etterforskningskritt skal begrunnes i planen, og i veiledningen heter det at begrunnelsen skal være «[r]elatert til hypotesene». Dette blir tidvis praktisert slik at det eksplisitt refereres til én eller flere hypoteser i begrunnelsen for etterforskningskrittet.

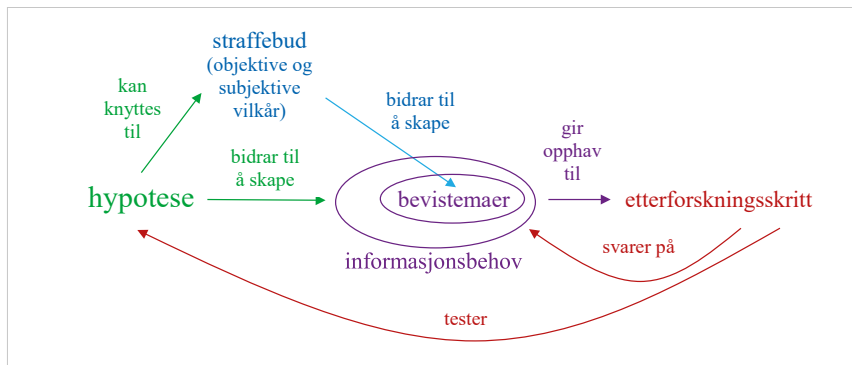
Så kan det riktignok vise seg, når etterforskningskrittet ikke bare er besluttet, men også gjennomført, at det var resultatløst. Hvilke etterforskningskritt som vil føre frem, vil man ofte ikke kunne vite på forhånd, selv om noen kan fremstå som mer lovende enn andre på tidspunktet for beslutningen. Men det står fast at etterforskningskrittene som besluttet gjennomført, skal være *innrettet mot* hypotesene som er oppstilt. *Siktemålet* må være at etterforskningskrittene skal svare på det informasjonsbehovet som er skapt i og med hypotesene som er oppstilt, og dermed også fungere som testing av disse:

Figur 1 Ideelt forhold mellom hypotese, informasjonsbehov og etterforskningskritt

Nå kan denne figuren gi inntrykk av at det bare er hypotesen i seg selv som er styrende for hvilke etterforskningskritt som besluttes. Men hva som er relevante etterforskningskritt i en sak, avhenger også av vilkårene i straffebudene som kan være aktuelle i saken. I retningslinjene fra Politidirektoratet om etterforskningsplaner heter det at «[p]åtalejuristen utarbeider sentrale bevisema opp mot aktuelle straffebud, dvs. hva man må etterforske med tanke på de ulike vilkårene i straffebudene man mener er aktuelle slik at subjektive og objektive vilkår dekkes». Videre skal det «lages en oversikt over aktuelle etterforskningskritt ut i fra bevisema, og disse prioriteres ut i fra det taktiske elementet i etterforskningen».

I slike tilfeller hvor hypotesen knyttes til ett eller flere straffebud, vil ikke bare hypotesen selv, men også straffebudet eller straffebudene den kan knyttes til, bidra på veien fra hypotese til etterforskningskritt. Straffebudene har objektive og subjektive vilkår, og kombinasjonen av hypotese og strafferettslige vilkår peker ut bevisemaer som langt på vei vil definere informasjonsbehovet:

Figur 2 Når hypotesen kan knyttes til et straffebud

Siktemålet er altså stadig vekk at etterforskningskrittene skal teste hypotesen ved å svare på informasjonsbehovet den har skapt.

Ordet «bevisema» brukes på litt ulike måter i det juridiske feltet. Felles for disse bruksmåtene er at bevisemaet litt omtrentlig kan sies å være «det som skal bevises». Hvis en siktet A tiltales etter straffeloven § 291 (voldtekt), og saken kommer opp for retten, må det bevises blant annet at *A har hatt seksuell omgang med F på det aktuelle tidspunktet*, om domfellelse skal være et mulig utfall av hovedforhandlingen. Når saken kommer opp for retten, er det nærliggende både å snakke om at det er noe bestemt «som skal bevises», og å formulere bevisemaet som en påstand, slik som i den kursiverte formuleringen ovenfor.

På etterforskningsstadiet stiller det seg annerledes. Etterforskerens oppgave er ikke å bevises at noe bestemt har skjedd, men derimot å under

søke om det har skjedd – og dette skal gjøres med et åpent sinn. De «påstandene» som gir opphav til etterforskningskritt, er ikke noe som egentlig *påstås* – det dreier seg bare om hypoteser eller implikasjoner av hypoteser. Derfor er det uheldig om bevistemaer på etterforskningsstadiet oppfattes som noe «som skal bevises». På dette stadiet bør bevistemaer heller betraktes som *spørsmål* eller *problemstillinger*, slik Nils Nygaard legger opp til i følgende passasje:

«Eit av rettsvilkåra for å bli dømt for promillekjøring er at tiltalte «førte» motorvogn. Det rettsfaktum det her er spørsmål om er *at* han «førte». Kva er *bevistemaet*? Det er: *om* han «førte».» (Nygaard, Nome & Hagen, 1986, s. 15)¹⁰

Som et lite bidrag til å redusere faren for tunnelsyn i etterforskningen, kan man gjerne formulere bevistemaer på etterforskningsstadiet ved hjelp av spørresetninger, heller enn som påstander. I tråd med at (Sunde, 2019, s. 52-55) velger å bruke spørresetninger i formuleringen av bevistemaene, betrakter jeg bevistemaer som noe som skal *besvares*, og ikke som noe «som skal bevises», i løpet av etterforskningen.

Mer generelt kan forholdet mellom hypotese, vilkår og bevistema oppsummeres som at vilkårene forteller oss *hva* som skal konkretiseres i bevistemaet (i vårt eksempel vilkåret seksuell omgang), mens hypotesen bidrar med selve *innholdet* i konkretiseringen (i vårt eksempel hvilke to personer som er involvert i den seksuelle omgangen som eventuelt har funnet sted). Oppmerksomhet rundt vilkår og bevistemaer vil bidra til at etterforskningen rettes inn mot det som er strafferettslig relevant. Som det fremgår av straffeprosessloven, er formålet med etterforskning «å skaffe til veie de nødvendige opplysninger for» blant annet «å avgjøre spørsmålet om påtale» (§ 226 første ledd bokstav a), og dette kan oppnås bare hvis etterforskningen har vært innrettet mot å besvare bevistemaer, med sikte på å avklare om vilkårene i aktuelle straffebud er oppfylt i den konkrete saken.

10 Nygaards omtale av terminologi og begreper er generell, og altså ikke innrettet mot etterforskning spesielt.

For ikke å skape et for snevert inntrykk av hva slags hypoteser som skal inkluderes i etterforskningsplanen, bør det imidlertid påpekes at figur 2, og formuleringene i retningslinjene som den er ment å illustrere, er relevant bare i de tilfellene hvor hypotesen kan knyttes til et straffebud. Som tidligere nevnt kan dette ikke være et generelt krav til en hypotese. Derfor er det ikke alltid treffende å snakke om «bevistemaer», som jo nettopp springer ut av vilkårene i, og dermed forutsetter, et straffebud.¹¹ For å ta høyde også for andre hypoteser, kommer jeg i fortsettelsen ikke til å snakke som om det alltid finnes et bevistema.¹²

Innhold versus formuleringer – og tre spørsmål

Ordet «hypotese» blir i dette kapitlet brukt om *innholdet* i en hypotese, med andre ord om *hva hypotesen går ut på*. Dette oppfatter jeg som mest i tråd med hvordan ordet brukes i faglitteraturen om etterforskning, slik som når hypoteser omtales som «sanne», eller som «konkurrerende» (f.eks. Bjerknes & Fahsing, 2018, s. 48).

Alternativet ville være å assosiere ordet med den konkrete *formuleringen* som uttrykker hypotesen.¹³ Man kommer ikke utenom at hypoteser må formuleres, for eksempel når de skal inkluderes i en etterforskningsplan. Men hypoteseinnholdet er ikke identisk med formuleringen som uttrykker hypotesen, ettersom uttrykk og innhold generelt er ulike størrelser – blant annet ved at uttrykket, i motsetning til innholdet, er knyttet til et bestemt språk. Dermed oppstår det spørsmål som gjelder forholdet mellom hypoteseinnhold og hypoteseformulering. Et sentralt spørsmål er om hypoteseformuleringer skal *tolkes bokstavelig*, med andre ord slik at hypotesen bare omfatter det som kommer direkte til uttrykk i formuleringen, eller om det

11 Dette synes også forutsatt i definisjonen av «bevistema» i retningslinjene.

12 I noen tilfeller kan det riktignok være aktuelt å snakke om «bevistemaer», selv om hypotesen ikke kan knyttes til et *straffebud*, som er en rettsregel hvor rettsfølgen er en straffereaksjon. F.eks. kan en hypotese om at gjerningspersonen var utilregnelig, knyttes til straffeloven § 20, som har vilkår og dermed gir opphav til bevistemaer – men som altså ikke er et straffebud.

13 Som når det snakkes om «tolkningen eller konstruksjonen av hypoteser» (Bjerknes & Fahsing, 2018, s. 129), hvor i alle fall det første, og kanskje også det andre, dreier seg om formuleringen.

forutsettes at man skal innfortolke noe som ikke står der. I en sak hvor det er funnet et delvis avkledd kvinnelik i et skogholt, kunne man se for seg følgende to hypoteseformuleringer blant flere andre:¹⁴

H₁: «G er drept.»

H₂: «G er voldtatt og drept.»

I lys av at H₁ er sammenstilt med H₂, blir det her et spørsmål om det skal innfortolkes i formuleringen H₁ at G ikke er voldtatt, eller om formuleringen i stedet skal tolkes bokstavelig, slik at den ikke besvarer spørsmålet om G er voldtatt. Med den første tolkningen blir hypotesene gjensidig utelukkende,¹⁵ men ikke med den bokstavelige tolkningen. Et annet eksempel på et tolkningsspørsmål er om formuleringen

«B har skadet H på kroppen»

skal tolkes bare som at B faktisk har forårsaket skade på Hs kropp, eller alternativt som at B er *skyldig* i kroppsskade på H. Den siste tolkningen inkluderer også at B hadde forsett for både handlingen og skadefølgen, at det ikke var en nødvergehandling, og at B var tilregnelig.¹⁶

Behovet for å skille mellom hypoteseformulering og hypoteseinnhold oppstår fordi det her som ellers ikke eksisterer noe generelt én-til-én-forhold mellom uttrykk og innhold. Én og samme hypoteseformulering kan gjerne uttrykke flere hypoteser – i så fall er formuleringen *flertydig*. For eksempel kan det være uklart om uttrykket «av ukjent gjerningsperson» i en hypoteseformulering skal forstås som ukjent for anmelder, eller ukjent for politiet. Videre kan én og samme hypotese uttrykkes av ulike formuleringer – i så fall er formuleringene *betydningslike*. Et eksempel er at

14 I dette kapitlet brukes «H» med og uten nummerering tidvis som notasjon for hypoteseformuleringer (som her) eller for hypoteseinnhold. Jeg bruker anførselstegn når det er tale om hypoteseformuleringen. Det vil ellers fremgå av sammenhengen om det er formuleringen eller innholdet jeg omtaler.

15 Begrepet om gjensidig utelukkende hypoteser diskuteres mot slutten av kapitlet.

16 Dessuten må den i motsetning til den første tolkningen også måtte ta høyde for den generelle rettsstridsreservasjonen, jf. f.eks. uttalelsen fra Justisdepartementets lovavdeling 8.2.2001, hvor lovavdelingen uttaler at kjønnskifteoperasjoner «isolert sett anses [...] som grov legemsbeskadigelse», og at «[s]elv om pasienten samtykker, vil ikke handlingen være straffri». Likevel kan straffeloven «ikke anses å være til hinder for gjennomføringen av kjønnskifteoperasjoner som skjer med vedkommendes samtykke i henhold til medisinske indikasjoner» (sak 2001/01051, om straffeloven 1902 § 235).

«Hans har truet Berit»

«Berit er blitt truet av Hans»

er alternative hypoteseformuleringer, men ikke alternative hypoteser. Det er det samme hypoteseinnholdet som uttrykkes i begge tilfeller. Betydningslikhet har vi også når to formuleringer avviker fra hverandre bare ved at et ord i den ene er blitt erstattet av et synonym i den andre.

Utover i kapitlet kommer jeg tidvis til å bruke betegnelser som «hypoteseinnhold» og «innholdet i hypotesen», selv om disse strengt tatt er overflødige, gitt at «hypotese» som frittstående ord skal forstås nettopp slik. I dette kapitlet blir det forutsatt at en «hypotese» er noe annet og mer abstrakt enn formuleringen som uttrykker den.

Diskusjoner om hvordan hypoteseformuleringer skal forstås, må rime-
ligvis forutsette et skille mellom hypoteseformulering og hypotese
(innhold), men sontringen mellom formulering og innhold er til hjelp
også i en bredere diskusjon om hypoteser i etterforskningsplaner.
Sondringen setter oss i stand til å formulere spørsmålene mer presist, og
til å sortere de ulike spørsmålene. Dermed blir lettere å diskutere hva som
kan være mulige svar, eller hva som er heldige eller uheldige aspekter ved
svar som allerede er lansert. I første omgang vil jeg skille ut tre ulike,
generelle spørsmål som omhandler normer – i form av krav eller anbefal-
inger – om hypoteser i etterforskningsplaner. Mulige svar på slike spørs-
mål omtaler jeg som «prinsipper». Svar på spørsmål som gjelder selve
innholdet, kaller jeg «innholdsprinsipper». Videre bruker jeg «formuler-
ingsprinsipp» og «tolkningsprinsipp» som betegnelser for svar på to ulike
kategorier av spørsmål som retter seg mot formuleringen.

Innholdsprinsipper er altså krav til eller anbefalinger om hva som skal,
bør eller kan være innholdet i hypoteser, uavhengig av hvordan man velger
å formulere dette innholdet. For eksempel er det et spørsmål om hypotes-
ene bare kan dreie seg om faktiske forhold, eller om de i tillegg eller i stedet
kan gå ut på at forholdet faller inn under et bestemt straffebud. Et annet
spørsmål som må besvares med et innholdsprinsipp, dreier seg om hva

det vil si at man skal operere med «alternative hypoteser». Det første er et spørsmål om *den enkelte hypotese*, det andre et spørsmål om *forholdet mellom hypotesene* i hypotesesettet. Begge spørsmålene diskuteres lenger ute i kapitlet.

Prinsippene som derimot gjelder formuleringene, faller som nevnt i to kategorier. Begge er knyttet til formidlingen av hypotesen, men de tar ulike perspektiver. *Formuleringsprinsippene* dreier seg om hvordan en hypotese skal, bør eller kan formuleres, for eksempel om formuleringene skal, bør eller kan være fullstendige setninger eller i stedet kortfattede betegnelser. Slike prinsipper tar perspektivet til avsenderen i kommunikasjonen, med andre ord til den som fremsetter hypotesen. *Tolkningsprinsippene* tar derimot perspektivet til mottakeren, altså den som skal lese – og dermed tolke – en hypoteseformulering som allerede er presentert. I vårt eksempel med hypoteseformuleringene H_1 og H_2 ovenfor er det behov for et generelt tolkningsprinsipp som avklarer hvordan formuleringene skal forstås, forutsatt at formuleringsprinsippene i det hele tatt tillater slike hypoteseformuleringer.

Oppsummert bidrar innholdsprinsippene, formuleringsprinsippene og tolkningsprinsippene til å besvare følgende generelle spørsmål, i samme rekkefølge:

Hva skal, bør eller kan være *innholdet* i hypoteser?

Hvordan skal, bør eller kan hypoteser *formuleres*?

Hvordan skal hypoteseformuleringer *tolkes*?

Det at vi kan skille mellom disse tre spørsmålene, og dermed også mellom prinsippene som besvarer dem, skal imidlertid ikke forstås slik at spørsmålene kan besvares isolert, altså uten å se hen til de andre spørsmålene, og til svarene på disse. Prinsippene må avstemmes mot hverandre, også på tvers av de tre kategoriene. For eksempel vil behovet for tolkningsprinsipper avhenge av hva slags formuleringer som tillates av formuleringsprinsippene. Og både formuleringsprinsippene og tolkningsprinsippene må ivareta innholdsprinsippene, som kan betraktes som primære.

Innholdsprinsippene bestemmer hva slags innhold hypotesene skal, bør eller kan ha, mens formuleringsprinsippene og tolkningsprinsippene skal sikre at det intenderte innholdet når frem til den som leser hypoteseformuleringene. Kort sagt skal formuleringsprinsippene og tolkningsprinsippene understøtte innholdsprinsippene.

Den enkelte hypotese

Hovedhypoteser som svar på «hva»-spørsmålet

Hypoteser i etterforskningsplaner skal besvare minst ett av etterforskningens seks grunnspørsmål: «hva», «hvem», «hvor», «når», «hvordan» og «hvorfor». Dette er et innholdsprinsipp. Denne sammenhengen mellom hypoteser og grunnspørsmål tilsier blant annet at utsagn om hvordan de seks spørsmålene nærmere skal forstås, kan kaste lys over hypotesebegrepet. I en figur i Bjerknes og Fahsing (2018, s. 106) blir de seks spørsmålene stikkordsmessig forklart som følger:

- Hva: Objektivt gjerningsinnhold
- Hvor: Gjerningssted
- Hvordan: Fremgangsmåte (modus operandi)
- Hvem: De involverte i saken
- Når: Gjerningstidspunkt
- Hvorfor: Motiv og årsak

Andre veien vil eksempler på hypoteser i litteraturen kunne bidra til forståelsen av hva de seks grunnspørsmålene går ut på. En mulig komplikasjon i den forbindelse er at eksemplene man kan lese, er eksempler på hypoteseformuleringer, og dermed kan det være uklart hvilke hypoteser de er ment å uttrykke – med mindre forfatteren enten har forklart nærmere hva som ligger i den konkrete formuleringen, eller har presentert generelle tolkningsprinsipper som er relevante for det konkrete eksemplet.

I Bjerknes og Fahsings bok introduseres hypotesedrevne kryss-sjekkingsmatriser som et verktøy for å strukturere etterprøvingen av informasjon. Her skiller forfatterne mellom hoved hypoteser og underhypoteser, og forutsetter en bestemt arbeidsdeling mellom disse:

«Det er [...] viktig å alltid begynne med hovedhypotesen rundt *hva* kan ha skjedd. Dersom man også inkluderer underhypoteser (hvem, hvordan, hvorfor etc.) i matrisen fra første stund, kan den horisontale aksene i seg selv bli så omfattende at den kan bli uhåndterlig i praksis.» (Bjerknes & Fahsing, 2018, s. 109)¹⁷

Selv om denne formaningen er knyttet til kryss-sjekkingsmatriser spesielt, tolker jeg sitatet slik at selve skillet mellom hovedhypoteser og underhypoteser, og den forutsatte arbeidsdelingen med hensyn til hvilke grunnspørsmål de besvarer, ikke er betinget av den konkrete sammenhengen. Forstått på denne måten forteller utsagnet ovenfor blant annet noe om grensene for hva en hovedhypotese generelt kan gå ut på. Men forstått slik gir utsagnet også grunnlag for å bruke konkrete eksempler på hovedhypoteser til å si noe mer om hvordan «hva»-spørsmålet nærmere skal forstås. Forfatterne gir et eksempel på en hypotesedrevet kryss-sjekkingsmatrise (Bjerknes & Fahsing, 2018, s. 110) som inneholder følgende hovedhypoteser:

- Overlagt drap
- Forsettlig drap
- Uaktsomt drap
- Ulykke
- Selvdrap
- Naturlig død

Til de tre første hypotesene er det føyd til et paragraftegn som antakelig skal forstås som at paragrafnummeret til den aktuelle straffebestemmelsen skal settes inn.

¹⁷ Se også Bjerknes & Fahsing (2018, s. 111), hvor forfatterne mindre kategorisk skriver at «[m]an bør [...] vurdere å legge inn to nivåer på hypotesene». Mer av denne passasjen er gjengitt på side 85-86.

De seks hypotesene dreier seg om ulike typer av *hendelser*. De tre første hypotesene er hypoteser om straffbare forhold, mens de tre siste er ulike hypoteser om at intet straffbart forhold har funnet sted.¹⁸

(1)	Hendelser						
(2)	Straffbart forhold			Intet straffbart forhold			
(3)	Overlagt drap	Forsettlig drap	Uaktsomt drap		Ulykke	Selvdrap	Naturlig død

Figur 3 Kategorisering av hovedhypotesene i eksemplet

Sondringen på nivå (2) er en *inndeling* av hendelser, ettersom hendelseskategoriene er uttømmende – enhver hendelse er enten et straffbart forhold eller ikke et straffbart forhold. Hvis eksemplet til Bjerknes og Fahsing er ment å være representativt, er det antakelig ikke rom for hovedhypoteser som krysser skillet mellom det straffbare og det ikke straffbare.

På nivå (3) finner vi enkelte spesifiseringer av den ene eller den andre av de to hendelseskategoriene på nivå (2). Også dette er hendelseskategorier, men disse er ikke uttømmende innenfor de respektive grovkategoriene, noe jeg av praktiske grunner har nøydt meg med å markere ved å la én tom rute representere alle andre hendelseskategorier innenfor den aktuelle grovkategorien.¹⁹

I prinsippet kunne vi tenke oss hovedhypoteser på nivå (2), med andre ord en hypotese som bare sier at det har skjedd noe straffbart, og en hypotese som bare sier at det ikke har skjedd noe straffbart. Men som *etterforskningshypoteser* ville disse være helt ubrukelige, rett og slett fordi de er *for* grovmaskede. Hypotesen om et helt uspesifisert straffbart forhold peker ikke mot ett eller flere bestemte straffebud, og dermed heller ikke mot

18 Riktignok er det ikke opplagt at en «ulykke» er uforenlig med et «uaktsomt drap», og dermed er det i utgangspunktet mulig at «ulykke» befinner seg på begge sider av skillet mellom det straffbare og det ikke straffbare. Men jeg tolker ordet «ulykke» i lys av at forfatterne ser ut til å forutsette at hypotesene i matrisen er gjensidig utelukkende, jf. bemerkninger i Bjerknes & Fahsing, (2018, s. 111) som siteres på side 85-86. Krav som gjelder forholdet mellom hypoteser, diskuterer jeg på side 85-95.

19 I en konkret sak kan det være forsvarlig å betrakte hypotesesettet på nivå (3) som uttømmende, når disse dekker alle realistiske muligheter.

bestemte vilkår som gir opphav til bevistemaer, som i sin tur gir opphav til bestemte etterforskningskritt. Også den nakne hypotesen at det ikke foreligger et straffbart forhold, er for generell til å kunne gi noen retning for tanken med hensyn til hvilke etterforskningskritt som bør iverksettes. Det er derfor med god grunn at hovedhypotesene i det omtalte eksemplet er mer spesifikke enn som så. Slutningen vi kan trekke, er at «hva»-spørsmålet i alle fall ikke kan forstås bare som et spørsmål om hvorvidt det har skjedd et straffbart forhold, og at hovedhypotesene må være mer spesifikke enn nivå (2).

Til forskjell fra den helt generelle hypotesen «straffbart forhold» på nivå (2), vil spesifiseringene av denne på nivå (3) peke mot bestemte straffebud, og dermed også videre mot vilkår, bevistemaer og etterforskningskritt, jf. figur 2. Også spesifiseringene på nivå (3) av «intet straffbart forhold» på nivå (2) er såpass konkrete at det blir mulig å se for seg etterforskningskritt som kan være egnet til å styrke eller svekke hypotesen.

Som nevnt legger Bjerknes og Fahsing opp til en arbeidsdeling hvor hovedhypotesene besvarer «hva»-spørsmålet, mens underhypotesene besvarer ett eller flere av de øvrige fem spørsmålene om «hvem», «hvor», «når», «hvordan» og «hvorfor»:²⁰

	Hendelser											
	Straffbart forhold						Ikke straffbart forhold					
Hovedhypoteser («hva»)	Overlagt drap	Forsettlig drap	Uaktsomt drap			Ulykke	Selvdrap	Naturlig død				
Underhypoteser («hvem» «hvor» «når» «hvordan» «hvorfor»)												

Figur 4 Eksemplet utvidet med nivået for underhypoteser

20 Fraværet av konkrete underhypoteser i figuren skyldes dels plassmangel, dels at forfatterne ikke har presentert konkrete underhypoteser i tilknytning til eksemplet.

Arbeidsdelingen reflekterer at «hva»-spørsmålet gjerne betraktes som overordnet de fem øvrige. Spørsmålet om sakens «hvem» er spørsmålet om hvem som er involvert i dette *hva*, spørsmålet om sakens «hvor» er spørsmålet om hvor dette *hva* skjedde, og så videre. Hva som generelt er innholdet i de fem øvrige grunnspørsmålene er altså betinget av hva som generelt er innholdet i «hva»-spørsmålet. Dette tilsier at man i en drøftelse om generelle krav til hypoteseinnhold begynner med å avklare hva som generelt ligger i «hva»-spørsmålet.

Ovenfor har jeg forsøkt å fiksere det generelle innholdet i «hva»-spørsmålet ved hjelp av hypotesesettet i Bjerknæs og Fahsings eksempel på en kryss-sjekkingsmatrise. Men selv om arbeidsdelingen mellom hovedhypoteser og underhypoteser i utgangspunktet fremstår som klargjørende, synes forholdet mellom «hva»-spørsmålet og hovedhypoteser å være mer intrikat – og kanskje også noe mer uavklart – enn hva det tidligere siterte utsagnet om arbeidsdelingen kan gi inntrykk av. I boken blir «hva»-spørsmålet presisert til et spørsmål om «objektivt gjerningsinnhold», som vi så innledningsvis i denne seksjonen. Men alle de tre hypotesene under «straffbart forhold» i eksemplet på en hypotesedrevet kryss-sjekkingsmatrise i samme kapittel gir identiske svar på dette spørsmålet, nemlig at det har funnet sted et drap. De tre hypotesene skiller seg fra hverandre bare med hensyn til gjerningspersonens subjektive skyld.²¹ Eksemplet indikerer altså at hovedhypotesene under «straffbart forhold» generelt skal eller kan dreie seg om noe mer enn det objektive gjerningsinnholdet, og at dette «noe» i det minste omfatter gjerningspersonens subjektive skyld.

Denne påpekningen av at alle de tre hovedhypotesene under «straffbart forhold» gir identiske svar på «hva»-spørsmålet, innebærer ikke nødvendig-

21 Riktignok er de objektive vilkårene formulert ulikt i de to aktuelle straffebudene: Straffeloven 2005 § 275 rammer den som (forsettlig) «dreper en annen», mens § 281 rammer den som (uaktsomt) «forvolder en annens død». Men denne forskjellen i ordlyd innebærer ingen reell forskjell, jf. at det i Ot.prp. nr. 22 (2008-2009), *Om lov om endringer i straffeloven 20. mai 2005 nr. 28 (siste delproposisjon – sluttføring av spesiell del og tilpasning av annen lovgivning)* s. 431 slås fast at den foreslåtte bestemmelsen om forsettlig drap «viderefører [...] straffeloven § 233 første og annet ledd uten realitetsendringer i gjerningsbeskrivelsen». I den gamle bestemmelsen om forsettlig drap var formuleringen «forvolder en andens Død».

vis at fremstillingen i boken er inkonsistent på dette punktet. Strengt tatt har Bjerknes og Fahsing ikke skrevet noe som direkte utelukker at hovedhypotesene kan gjøre mer enn å besvare «hva»-spørsmålet, vel og merke så lenge hovedhypotesene ikke berører noen av de øvrige fem grunnspørsmålene. Men forfatterne forteller ikke hva hovedhypotesene generelt skal eller kan gjøre i tillegg til å besvare «hva»-spørsmålet. I forlengelsen av eksemplet er det nærliggende å spørre om også de to siste straffbarhetsbetingelsene – tilregnelig gjerningsperson og fravær av nødverge og nødrett – er omfattet av hovedhypoteser under «straffbart forhold». I det konkrete eksemplet blir dette et spørsmål om vi står overfor tre hypoteser om at noen er skyldig i henholdsvis overlagt drap, forsettlig drap eller uaktsomt drap.

Subsumsjonshypoteser eller faktumshypoteser

Stadig forutsatt at eksemplet på en hypotesedrevet kryss-sjekkingsmatrise er representativt når det gjelder innholdet i hovedhypoteser, kan vi konstatere at hovedhypotesene skal være en *karaktéristikk* av en mulig hendelse. Dette gjelder uansett om hypoteseformuleringen bare består av selve den betegnelsen som uttrykker karakteristikken (f.eks. «forsettlig drap»), eller om hypotesen i stedet er formulert som en full setning (f.eks. «det har skjedd et forsettlig drap»).²² I begge tilfeller er det karakteristikken som er det eneste reelle hypoteseinnholdet. Disse karakteristikkene vil typisk være av ulik art, avhengig av hvilken grovkategori (straffbart vs. ikke straffbart forhold) de tilhører. Selv om kategoriene i det konkrete eksemplet ikke er helt tilpasset dagens straffelov,²³ tolker jeg Bjerknes og Fahsing slik at karak-

22 Valget av den korteste varianten i eksemplet kan være motivert av den begrensede plassen man har til rådighet i hypotesedrevne kryss-sjekkingsmatriser, og reflekterer dermed ikke nødvendigvis en oppfatning hos forfatterne om hvordan hovedhypoteser mer generelt skal formuleres.

23 Overlagt drap var en aktuell kategori i og med straffeloven 1902 § 233 andre ledd første punktum, men ikke etter at straffeloven 2005 trådte i kraft. Selv om overlagt drap fortsatt kan sies å være et strafferettslig *begrep*, er det ikke lenger en mulig *subsumsjon*, motsatt av hva paragraftegnet i matrisen er egnet til å gi inntrykk av. Også betegnelsen «uaktsomt drap» i eksemplet synes å være mer inspirert av den gamle straffeloven enn av den någjeldende, hvor karakteristikken er «uaktsom forvoldelse av død» (§ 281) – men kanskje er den kortere og mer tradisjonelle betegnelsen valgt fordi leseren trolig vil være mer fortrolig med denne, eller for å spare plass i kryss-sjekkingsmatrisen.

teristikkene under «straffbare forhold» skal være *strafferettslige* karakteristikk av forholdet. Spesifiseringene av «intet straffbart forhold», derimot, vil alltid eller som oftest ikke være strafferettslige karakteristikk, jf. karakteristikkene «ulykke», «selvdrap» og «naturlig død» i eksemplet på en hypotesedrevet kryss-sjekkingsmatrise.

Fra dette følger det at hovedhypoteser som er spesifiseringer av «straffbart forhold», alltid skal være *subsumsjonshypoteser*, med andre ord hypoteser som ikke bare *kan knyttes til*, og eventuelt er *dekket av*, et bestemt straffebud, men som *i seg selv* er hypoteser om subsumsjon under et straffebud. Det eneste som uttrykkes med hypoteseformuleringen «forsettlig drap», er at vi har å gjøre med *et eller annet* som faller inn under straffebudet om forsettlig drap.²⁴

En konsekvens av å anvende subsumsjonshypoteser er at forbindelsen mellom hypotese og straffebud som er illustrert i figur 2, blir fullstendig triviell. Hvis hypotesen *er* at hendelsen faller inn under et bestemt straffebud, er spørsmålet om subsumsjon allerede besvart – av hypotesen selv.

Alternativet til subsumsjonshypoteser er *faktumshypoteser*, hvor forholdet mellom hypotese og straffebud likner mer på forholdet mellom straffebud og det faktiske grunnlaget i en tiltale. Her er idealet at det faktiske grunnlaget så vidt mulig skal formuleres uten å anvende ord og uttrykk som inngår i ordlyden i det aktuelle straffebudet, slik som i følgende eksempel fra en sak som gikk for Oslo tingrett og senere Borgarting lagmannsrett:²⁵

Oslo statsadvokatembeter har ved tiltalebeslutning av 3. oktober 2016 satt A, født 0.0.1986, under tiltale for overtredelse av:

Straffeloven (2005) § 274 annet ledd jf § 273

for å ha voldt betydelig skade på en annens kropp eller helse

Grunnlag:

Lørdag 6. februar 2016 ca. kl. 00.30 i Torggata 11 i Oslo slo han F i ansiktet med

24 Betegnelsen «subsumsjonshypotese» er kanskje nærliggende å forstå som svaret på et subsumsjonsspørsmål. I så fall er det grunn til å presisere at «subsumsjonsspørsmålet» i denne sammenhengen ikke er et spørsmål om subsumsjonen av et konkret faktum, men et helt abstrakt spørsmål om hva slags strafferettslig forhold man her står overfor – altså uten et konkret faktum som utgangspunkt for spørsmålet.

25 Dom i Oslo tingrett 3.3.2017 (TOSLO-2016-176842) og dom i Borgarting lagmannsrett 13.2.2018 (LB-2017-63193).

knyttet neve, slik at han falt bakover og ble påført skallebrudd og blødning i hjerne og måtte ligge i kunstig koma frem til 15. februar 2016. Han var 100 % sykemeldt til 2. juli 2016 og 80 % sykemeldt til 17. juli 2016. Han har videre mistet luktesans og deler av smakssansen.

Hovedhypoteser vil normalt være mindre detaljerte enn beskrivelsen av det faktiske grunnlaget i en tiltale, men poenget jeg vil ha frem, gjelder *forholdet mellom* straffebudet og det faktiske grunnlaget. I motsetning til subsumsjonshypoteser, vil faktumsbeskrivelser – i likhet med det faktiske grunnlaget i tiltalen ovenfor – *etterlate et konkret subsumsjonsspørsmål*, som riktignok vil oppleves som enkelt å besvare i de aller fleste tilfeller. Og i likhet med det faktiske grunnlaget i tiltalen, vil en faktumshypotese være sann eller usann *uavhengig av hvilke straffebud som finnes*. Faktumshypoteser er sanne (eller usanne) alene i kraft av hva som faktisk har skjedd.

I praksis kan det imidlertid være vanskelig å *formulere* faktumshypoteser slik at formuleringene ikke også kan tolkes som subsumsjonshypoteser. I etterforskningsplanen som presenteres mot slutten av Sunde (2019), er det gjennomgående et noe løsere forhold mellom hypotese og aktuelle straffebud enn i eksemplet til Bjerknes og Fahsing. Men Sunde bruker delvis ord og uttrykk som vi kan gjenkjenne fra ett eller flere straffebud, som uttrykk for enten et bestemt vilkår i straffebudet eller overskriften til dette – om enn ofte i en annen form (ordklasse eller bøyning). Et eksempel er

H_{(NS)2}: «Hans har mishandlet Berit over lengre tid og/eller slik at hun ble skadet»,²⁶

hvor verbet «mishandlet» lett kan gi assosiasjoner til overskriften «[m]ishandling i nære relasjoner» i straffeloven» § 282, som inneholder det korresponderende substantivet. Til tross for dette er det etter min mening ikke mest rimelig å tolke Sundes hypoteseformuleringer slik at hypotesene er låst til en bestemt subsumsjon. For det første kan et straffebud

26 Nummeringen er den samme som i Sunde (2019), og forholder seg ikke til nummeringen av mine egne eksempler i dette kapitlet. For å tydeliggjøre at jeg bruker Sundes nummerering, har jeg tilføyd hennes initialer («NS») i notasjonen.

være *aktuelt* i relasjon til en bestemt hypotese uten at forholdet *nødvendigvis* faller inn under dette straffebudet, selv om hypotesen skulle være sann. Subsumsjonen kan være juridisk usikker, eller det kan tenkes at ikke alle straffbarhetsbetingelsene er oppfylt, eller hypotesen kan være såpass vid at det står åpent om forholdet er straffbart. Et eksempel på det siste er

$H_{(NS)9}$: «Hans og Berit har vært voldelige mot hverandre»,

som blant annet er forenlig med at det foreligger straffri gjengjeldelse.

For det andre kan *flere* straffebud være aktuelle for den *samme* hypotesen. Et typetilfelle er at den grovere varianten føres opp i tillegg, slik som når Sunde eksplisitt knytter hypotesen $H_{(NS)2}$ ikke bare til § 282 (mishandling i nære relasjoner), men også til § 283 (grov mishandling i nære relasjoner). I hennes etterforskningsplan finnes også

$H_{(NS)7}$: «Hans har utsatt barnet (Stine) for vold»,

hvor Sunde har ført opp § 282. Her vil for eksempel også § 271 (kroppskrenkelse) være et aktuelt straffebud.

Sundes hypoteseformuleringer bør altså forstås slik at hypotesens eventuelle sannhet beror bare på hva som er de faktiske forhold, og ikke også på at det finnes lovforarbeider, høyesterettsdommer og andre relevante rettskilder som innebærer at ordlyden i en lovtekst må tolkes på en slik måte at den dekker den aktuelle handlingen.²⁷ For eksempel bør ordet «mishandlet» i $H_{(NS)2}$ etter min mening ikke forstås som et juridisk ferdig-tolket uttrykk som svarer nøyaktig til gjerningsbeskrivelsen i § 282, men derimot som et uttrykk med en mindre skarp eller avklart betydning – noe som på ingen måte ekskluderer § 282 som et *aktuelt* straffebud.

Valget mellom faktumshypoteser og subsumsjonshypoteser dreier seg dels om hva hypoteseinnholdet skal være, dels om hvordan man skal tolke hypoteseformuleringer som kan forstås på begge måter. Etter min mening

²⁷ Bjerknes og Fahsing har neppe ment at man skal undersøke rettskildene for å avgjøre om en hypotese er sann. Men sannheten til en hypotese om at sakens faktum faller inn under et bestemt straffebud, vil nødvendigvis avhenge både av hva som faktisk har skjedd, og hva det aktuelle straffebudet går ut på – hvor det siste beror på hva som kan utledes av rettskildene.

er faktumshypoteser å foretrekke fremfor subsumsjonshypoteser, av en rekke grunner: For det første vil subsumsjonen være *en unødvendig kompliserende dimensjon*. For det andre gir faktumshypoteser *større fleksibilitet i koplingene til strafferetten*, både ved at *forskjelligartede straffebud kan knyttes til samme hypotese*, ved at *hypotesen kan være mer spesifikk enn det aktuelle straffebudet*, og ved at *hypotesen kan være åpen med hensyn til om forholdet i det hele tatt er straffbart*. For det tredje vil hypoteser som ikke kan knyttes til et straffebud, uansett måtte være faktumshypoteser, og dermed vil faktumshypoteser også om mulige straffbare forhold innebære at man er *konsekvent med hensyn til hypotesenes karakter*.

For det fjerde synes faktumshypoteser å være *mest i harmoni med måten hypoteser omtales på i etterforskningsfeltet*. I de tidligere siterte retningslinjene fra Politidirektoratet om etterforskningsplaner heter det at «aktuelle straffebud skal identifiseres opp imot hypotesene». Formuleringen synes å forutsette såpass avstand mellom hypotese og straffebud at selv om hypotesen er formulert, så *gjenstår* det å identifisere aktuelle straffebud. Dette ville naturligvis ikke være tilfellet hvis straffebudet var inkludert i selve hypotesen. Subsumsjonshypoteser har ingen avstand til straffebudene, og det ville derfor være merkelig å si at aktuelle straffebud skal identifiseres «opp imot hypotesene», hvis det var subsumsjonshypoteser man hadde i tankene. Som nevnt er det bare faktumshypoteser som etterlater et subsumsjonsspørsmål, og ordlyden i retningslinjene gir best mening om vi forutsetter at det er faktumshypoteser forfatterne av retningslinjene har hatt i tankene. Subsumsjonshypoteser vil innebære at retningslinjenes tilsynelatende forutsatte skille mellom hypotese og straffebud kollapser.²⁸

Dessuten omtales hypoteser i etterforskningsfeltet som «forklaringer».

28 Når Bjerknes & Fahsing (2018, s. 112) skriver at «[a]lle aktuelle straffebud skal identifiseres og fremkomme av hypotesene» (min kursivering) i en sammenheng hvor forfatterne henviser til retningslinjene, kan man få inntrykk av at retningslinjene krever at mulige subsumsjoner skal nevnes eksplisitt i selve hypoteseformuleringen. Men som det fremgår av min drøftelse ovenfor, tolker jeg ikke retningslinjene slik. Og i malen for etterforskningsplaner som for tiden brukes i VEF-studiet, føres hypotesene og straffebudene opp i separate kolonner. Kanskje mener Bjerknes og Fahsing bare at hypoteseformuleringer må være klare nok til at man ut fra formuleringen (og kunnskaper om strafferett) skal kunne *forstå* hva som er aktuelle straffebud.

De to ordene brukes om hverandre,²⁹ og ikke noe sted har jeg sett at det blir antydnet noen betydningsforskjell. Det at ordene brukes synonymt, er en annen grunn til å velge faktumshypoteser. Riktignok har det norske ordet «forklaring» flere betydninger, og i etterforskningsfeltet kan det for eksempel brukes om hva en person har sagt i et avhør – med andre ord om personens «politiforklaring». Dette er en forklaring *om* noe. Men når ordene «hypotese» og «forklaring» brukes synonymt, er det mer nærliggende å forstå «forklaring» som forklaringen *på* noe – altså at en «forklaring» er det samme som «explanation» på engelsk, i motsetning til for eksempel «testimony». Tanken er vel at hypotesene skal være mulige forklaringer på informasjonen eller sporene i saken. Et spor er *avsatt*, og dermed *forårsaket* av noe. Dette «noe» er det naturlig å betrakte som forklaringen på sporet. Hypotesen blir dermed en form for årsaksforklaring på sporene – eller mer generelt informasjonen – som foreligger.

Gitt at «forklaringer» er det samme som «explanations», blir det kunstig å si for eksempel at «forklaringen» på at Berit har brukket nesen, er at forholdet faller inn under straffebudet om kroppsskade. Det gir heller ikke god mening å si at Berit har brukket nesen *fordi* hun er blitt utsatt for en kroppsskade. Subsumsjonen kan ikke være årsaken til nesebruddet. Riktignok kan vi si at nesebruddet er forårsaket av en handling som faller inn under straffebudet om kroppsskade, men subsumsjonen som sådan har ingen forklaringskraft – den fungerer bare som en juridisk klassifisering av den forårsakende handlingen, som subsumsjonshypotesen ellers ikke sier noe om. Derimot gir det god mening å si at Berit har brukket nesen fordi Berit er blitt slått i ansiktet. Den tenkte handlingen forklarer skaden, ettersom en slik handling kan forårsake en slik skade.

Det at omtalen av «hypoteser» som «forklaringer» blir mindre treffende hvis hypotesene er subsumsjonshypoteser, og at det i retningslinjene for etterforskningsplaner synes forutsatt en viss avstand mellom hypotese og straffebud, trekker etter min mening klart i retning av at man anvender

29 Som f.eks. i retningslinjene omtalt på side 65-66 og en rekke steder i Bjerknes & Fahsing (2018).

faktumshypoteser også når hypotesen kan knyttes til et straffebud. Det at faktumshypoteser synes å være mest i harmoni med måten hypoteser omtales på i etterforskningsfeltet, kommer i tillegg til de tre grunnene jeg nevnte først. Av disse tre betrakter jeg det at faktumshypoteser gir større fleksibilitet i koplingene til strafferetten, som den mest tungtveiende.

Et mulig argument i favør av subsumsjonshypoteser er at deres umiddelbare kopling til strafferetten i høyere grad sikrer at relevante strafferettslige kontraster blir representert i etterforskningsplanen. Men jeg antar at selv om hypotesene ikke utformes som subsumsjonshypoteser, så vil strafferetten uansett være langt fremme i bevisstheten – og fungere som en viktig inspirasjonskilde – under hypotesegenereringen. Uten å forutsette at hypotesene skal være subsumsjonshypoteser, skriver Sunde i omtalen av metoden Strukturert hypoteseutvikling i etterforskning (SHE) at

«[e]tterforskeren blir ledet til å bruke informasjonen i saken, sammen med sin teoretiske og erfaringsbaserte kunnskap, til å besvare spørsmålene. Dette er først og fremst teoretisk kunnskap om strafferett, dvs. om hvilke handlinger som er straffbare, og om vilkårene for straff.» (Sunde, 2019, s. 45)

Her kan vi føye til erfaringsbasert kunnskap om konkrete fremgangsmåter i overtredelsen av straffebud. Dette er kunnskap som kan gi opphav til hypoteser som er mer spesifikke enn gjerningsbeskrivelsene i straffebud som dekker handlingen. Slike mer spesifikke hypoteser vil nødvendigvis være faktumshypoteser.

For øvrig vil leseren kanskje ha merket seg at Sundes hypoteser ikke forholder seg til den arbeidsdelingen mellom hovedhypoteser og underhypoteser som Bjerknes og Fahsing anbefaler for hypoteser i hypotese-drevne kryss-sjekkingsmatriser. Ikke bare de tre hypoteseformuleringene jeg har sitert, men også alle de øvrige, uttrykker hypoteser som besvarer «hvem»-spørsmålet (jf. «Hans», «Berit» og/eller «Stine» i hypoteseformuleringene), i tillegg til «hva»-spørsmålet. Og kanskje kan min bruk av hennes hypoteseformuleringer i drøftelsen ovenfor gi inntrykk av at faktumshypoteser ikke kan nøye seg med å besvare «hva»-spørsmålet. Men dette er ikke tilfellet. For eksempel kan hypoteseformuleringen

«Det har skjedd et drap»

tolkes som en faktumshypotese, og her er det bare «hva»-spørsmålet som besvares. Men Bjerknes og Fahsings anbefaling om å operere med hovedhypoteser som ikke besvarer noen av de andre grunnspørsmålene, kan fremstå som i overkant rigid, *hvis* den er ment å være en anbefaling også om hypoteser i etterforskningsplaner. Om man for eksempel vet at det er G som er drept, kan det neppe skade at G nevnes med en gang, for eksempel i den kortere hypoteseformuleringen «G er drept». Og finnes det en konkret mistenkt i saken, bør man vel ikke være avskåret fra å inkludere vedkommende i en eller flere overordnede hypoteser.

Forholdet mellom hypoteser

«*Alternative hypoteser*»

Ovenfor har jeg fokusert på den enkelte hypotese, og da særlig innholdet i hovedhypoteser. Også i fortsettelsen vil drøftelsen hovedsakelig være innrettet mot hovedhypoteser, men nå skal det primært handle om forholdet *mellom* hypotesene i et hypotesesett – altså om krav ikke til den enkelte hypotese, men til *settet* av hypoteser. For eksempel kan et innholdsprinsipp om at hypotesene skal være «gjensidig utelukkende», ikke oppfylles av én enkelt hypotese. Men samtidig kan det tenkes at krav som stilles til den enkelte hypotese, påvirker hvilke krav som bør stilles til forholdet mellom hypoteser, eller hvordan slike krav slår ut. Slike sammenhenger går jeg inn på i neste delseksjon.

Bjerknes og Fahsing snakker gjennomgående om «alternative» hypoteser (og forklaringer). Tidvis snakker de også om «konkurrerende» og «gjensidig utelukkende» hypoteser,³⁰ slik som i følgende passasje:

«Man bør også vurdere å legge inn [i den hypotesedrevne kryss-sjekkingsmatrisen] to nivåer på hypotesene – et for de konkurrerende og gjensidig utelukkende hypotesene (eksempelvis drap versus ulykke) og et for de supplerende

30 Av de tre betegnelse er «alternative» og «gjensidig utelukkende» henholdsvis mest og minst brukt i Bjerknes & Fahsing (2018).

hypotesene (eksempelvis ulike motiv eller fremgangsmåter).» (Bjerknes & Fahsing, 2018, s. 111).

Hovedhypotesene skal altså være alternative, konkurrerende og gjensidig utelukkende, mens underhypoteser («supplerende hypoteser») rimeligvis må være forenlige med hovedhypotesene de utfyller.

I utgangspunktet står det åpent om de tre betegnelse «alternativ», «konkurrerende» og «gjensidig utelukkende» skal forstås synonymt, slik at de i realiteten betegner ett og samme krav, eller om vi her står overfor to eller tre ulike krav. For ikke å starte med en forhastet antakelse om synonymi, diskuterer jeg de tre betegnelse på en måte som er forenlig med at de uttrykker ulike krav – men uten å forutsette at dette faktisk er tilfellet. I denne seksjonen drøfter jeg kort hva det kan bety at hypoteser skal være «alternative», før jeg i neste seksjon sammenlikner kravet om konkurrerende hypoteser med kravet om gjensidig utelukkelse.

En liberal tolkning av at hypotesene skal være alternative, er at det ikke ligger noe mer i kravet enn at hypotesene skal være ulike. Sagt med andre ord er kravet i så fall bare at hypotesene skal *avvike* fra hverandre. Her må det imidlertid understrekes at det er *hypoteseinnholdet* det er tale om. Et krav om at hypotesene skal avvike fra hverandre, vil ikke automatisk være oppfylt bare ved at *hypoteseformuleringene* avviker fra hverandre, ettersom ulike hypoteseformuleringer kan uttrykke samme hypotese.

Med den liberale tolkningen er altså to hypoteser alternative hvis og bare hvis de avviker innholdsmessig fra hverandre, hvilket er tilfellet hvis og bare hvis det er *logisk mulig at den ene hypotesen er sann, og den andre usann*. Slik er det både i de tilfellene hvor hypotesene motsier hverandre, og i de tilfellene hvor det finnes et spørsmål som bare den ene av de to hypotesene besvarer. Dette kan illustreres ved å bygge ut et eksempel som ble presentert på side 70. Denne gangen skal vi forestille oss at det er selve hypoteseinnholdet som stilles opp:³¹

31 Dette innebærer at ikke noe skal innfortolkes. Hypoteseinnholdet tar ikke stilling til mer enn det som sies i formuleringen. For øvrig skal heller ikke dette hypotesesettet oppfattes som et eksempel på et fullstendig hypotesesett i en konkret sak.

H_1 : G er drept.

H_2 : G er voldtatt og drept.

H_3 : G er drept, men ikke voldtatt.

H_4 : G er ranet.

Her står vi overfor fire ulike hypoteser. H_1 avviker fra både H_2 og H_3 ettersom de to sistnevnte tar stilling til et spørsmål som H_1 ikke tar stilling til (nemlig om G er blitt voldtatt). H_2 og H_3 avviker fra hverandre i og med at de motsier hverandre. H_4 avviker fra alle de øvrige hypotesene ettersom H_4 tar stilling til et spørsmål som ingen av de øvrige besvarer.

Før vi går videre, kan vi notere oss at *det logiske forholdet* mellom to hypoteser i settet ovenfor vil variere avhengig av hvilket hypotesepar vi betrakter. Det logiske forholdet dreier seg om hvorvidt – og eventuelt på hvilken måte – det at den ene hypotesen er sann, eller alternativt usann, bestemmer om den andre hypotesen er sann eller usann.³² For eksempel er H_2 og H_3 *logisk uforenlige* – de kan ikke begge være sanne. Hvis H_2 er sann, så er H_3 usann, og hvis H_3 er sann, så er H_2 usann. *Logisk forenlighet* foreligger i de øvrige tilfellene, men her kan vi differensiere videre: H_1 er en *logisk implikasjon* av H_2 (dvs. at H_2 ikke kan være sann uten at H_1 er sann), og av H_3 . H_4 er derimot *logisk uavhengig* av enhver annen hypotese i settet. Sannheten eller usannheten ved H_4 bestemmer ikke om en annen hypotese i settet er sann eller usann, og det samme gjelder motsatt vei fra enhver annen hypotese i settet til H_4 .³³

I hypotesesettet ovenfor er alle hypotesene «alternative» i den liberale tolkningen av ordet. Nå kan det imidlertid tenkes at Bjercknes og Fahsing legger mer i betegnelsen «alternativ» i denne sammenhengen enn bare

32 For enkelhets skyld skiller jeg i dette kapitlet ikke mellom det *logiske* forholdet og det *analytiske* forholdet mellom hypoteser, hvor det logiske forholdet beror på såkalt logisk form (som i eksemplet ovenfor), mens det analytiske forholdet beror både på logisk form og på betydningene til såkalte ikke-logiske ord. Hypotesene H_1 - H_4 ovenfor kan representeres setningslogisk som henholdsvis «P», «P og Q», «P og ikke-Q» og «R».

33 Logiske forhold må ikke forveksles med eventuelle betingelsessannsynligheter mellom hypotesene. F.eks. kan det tenkes at H_1 øker sannsynligheten for H_4 . Logiske forhold dreier seg om hvilke kombinasjoner av sannhet og usannhet for ulike hypoteser som er logisk mulige eller umulige, f.eks. at to hypoteser er logisk uforenlige hvis og bare hvis kombinasjonen sann-sann er logisk umulig.

det at hypotesene skal avvike fra hverandre. Som nevnt er det mulig at betegnelsen «alternativ» skal forstås på samme måte som «konkurrerende» eller «gjensidig utelukkende». I så fall skal det mer til for at to hypoteser er alternative, enn bare at de avviker fra hverandre. Men dette er et spørsmål forfatterne ikke besvarer, og som jeg ikke går nærmere inn på.

«Konkurrerende» og «gjensidig utelukkende»

Som vi har sett, skal hovedhypoteser ifølge Bjerknes og Fahsing ikke bare være «alternative», men også «konkurrerende» og «gjensidig utelukkende» – i alle fall når hypotesene opptrer i en hypotesedrevet kryss-sjekkingsmatrise. Kravet om at hovedhypotesene skal være *gjensidig utelukkende*, skal forstås på den vanlige måten, altså slik at to hypoteser er gjensidig utelukkende hvis – og bare hvis – de ikke begge kan være sanne (Bjerknes & Fahsing, 2018, s. 48). I hypotesesettet ovenfor er det bare H_2 og H_3 som oppfyller kravet.

Et relevant spørsmål er imidlertid om – og eventuelt i hvilken grad – kravet om gjensidig utelukkende hypoteser skal forstås i lys av den konkrete saken hvor hypotesene opptrer. I en sak hvor det allerede er klart at det bare kan være én gjerningsperson, vil to hypoteser om henholdsvis A og B som gjerningsperson gjerne bli oppfattet som gjensidig utelukkende, selv om de i det abstrakte er fullt forenlige. Hva som er – eller oppfattes som – gjensidig utelukkende, vil i så fall kunne variere fra sak til sak, og hypotesenes status i så henseende vil også kunne endre seg i én og samme sak etter hvert som etterforskningen skrider frem.

Hva det vil si at hypoteser er *konkurrerende*, gir Bjerknes og Fahsing ulike svar på. Tidlig i boken forklarer forfatterne at «[m]ed konkurrerende hypoteser mener vi at hovedhypotesene som stilles opp i saken, skal være gjensidig utelukkende» (Bjerknes & Fahsing, 2018, s. 48). Dette innebærer at kravet om gjensidig utelukkende hypoteser og kravet om konkurrerende hypoteser er *ett og samme krav*. Vi står overfor to betegnelser for det

samme, bortsett fra at betegnelsen «konkurrerende» ser ut til å være forbeholdt hovedhypoteser.

Lenger ute i boken skriver imidlertid forfatterne at «[h]ypoteser er konkurrerende hvis det finnes eller kan tenkes å finnes data som styrker den ene hypotesen samtidig som det svekker den andre» (Bjerknes & Fahsing, 2018, s. 134). Vi kan begynne med å konstatere at rent *begrepsmessig* er dette noe annet enn at hypotesene er gjensidig utelukkende. Mens begrepet om gjensidig utelukkelse dreier seg om det logiske forholdet mellom hypotesene – om *hva som* (logisk sett) *kan være tilfellet* – er det her tale om *informasjon* som differensierer mellom hypotesene. Boken synes altså å operere både med et *logisk* begrep om konkurrerende hypoteser som er det samme som begrepet om gjensidig utelukkende hypoteser, og et alternativt, *informasjonsfokusert* begrep. For at det skal være hvilket av de to begrepene jeg til enhver tid snakker om, innfører jeg betegnelsen «konkurrerende_{LOG}» for det logiske begrepet og betegnelsen «konkurrerende_{INF}» for det informasjonsfokuserte begrepet.

Forskjellen mellom de to begrepene er imidlertid ikke bare av teoretisk art – den har også praktiske konsekvenser, som vi skal se om litt. Men før jeg går inn på dette, vil jeg fremheve at det sist siterte utsagnet kan tolkes på flere måter. Blant annet kan det i likhet med et krav om gjensidig utelukkelse, forstås enten i det abstrakte eller som relatert til den konkrete saken. Forstått på sistnevnte måte, kan utsagnet fylles ut på følgende måte:

To hypoteser i en konkret sak er konkurrerende_{INF} på et bestemt tidspunkt i etterforskningen hvis det i lys av informasjonen i saken på dette tidspunktet finnes eller kan tenkes at det finnes data som styrker den ene hypotesen, samtidig som de svekker den andre.

Et mulig argument for en slik kontekst-relativ forståelse av utsagnet er at det vil ha lite for seg å operere med to hypoteser hvor forskjellen mellom disse er for liten til at det kan finnes data som differensierer mellom hypotesene på den måten som er beskrevet av Bjerknes og Fahsing. I slike

tilfeller er det nærliggende å tenke at de to hypotesene bør slås sammen til én hypotese som er mer generell. Men hva som er – eller av etterforskerne oppfattes som – tenkelige data, kan endre seg under sakens gang, og dette kan tale for at man likevel tar med de detaljerte hypotesene, i stedet for eller i tillegg til den mer generelle. I fortsettelsen diskuterer jeg likevel Bjerknæs og Fahsings utsagn om konkurrerende_{INF} uten en forutsetning om at utsagnet skal forstås relativt til en konkret sak og et bestemt tidspunkt i etterforskningen.

Utsagnet om konkurrerende_{INF} reiser også spørsmålet om det som uttrykkelig sies å være en tilstrekkelig betingelse for at to hypoteser er konkurrerende_{INF}, også skal betraktes som en nødvendig betingelse. I så fall er det også bare hvis det finnes eller kan tenkes at det finnes data som styrker den hypotesen samtidig som de svekker den andre, at hypotesene er konkurrerende. Er dette både en tilstrekkelig og nødvendig betingelse, kan utsagnet betraktes som en alternativ definisjon av betegnelsen «konkurrerende hypoteser». Men dette forutsetter jeg ikke i fortsettelsen, og i stedet for å snakke om Bjerknæs og Fahsings alternative «definisjon», refererer jeg i det følgende til «den tilstrekkelige betingelsen» for at to hypoteser er konkurrerende_{INF}.

Mens konkurrerende_{LOG} altså er det samme som gjensidig utelukkelse, vil et krav om konkurrerende_{INF} hypoteser ikke være det samme som et krav om at hypotesene skal utelukke hverandre. Vi skal nå se at dette er en forskjell ikke bare på det rent begrepsmessige planet, men også i praksis. Mer konkret skal vi se at *hypoteser kan være konkurrerende_{INF} uten å være gjensidig utelukkende*. Som eksempel bruker jeg følgende to faktumshypoteser:

H_5 : A har slått til F.

H_6 : A har slått til F slik at F ble skadet.

Her er det logiske forholdet mellom hypotesene at H_5 må være sann hvis H_6 er sann. Begge hypotesene kan altså være sanne samtidig, og dermed er de ikke gjensidig utelukkende. Samtidig kan H_5 være sann uten at H_6 er sann. Det siste skulle innebære at det i det minste kan *tenkes* at det

finnes data – som for eksempel kan stamme fra et avhør av F – som svekker H_6 og samtidig styrker H_5 . I så fall oppfyller H_5 og H_6 den tilstrekkelige betingelsen for at to hypoteser er konkurrerende_{INF} – men altså uten at hypotesene er gjensidig utelukkende.

Eksemplet ovenfor viser at *faktumshypoteser* kan være konkurrerende_{INF} uten å være gjensidig utelukkende. Nedenfor skal vi se at også subsumsjonshypoteser kan være konkurrerende_{INF} uten å være gjensidig utelukkende.

Først kan vi imidlertid merke oss at *et eventuelt krav om at hypoteser skal være gjensidig utelukkende, kan slå annerledes ut for subsumsjonshypoteser enn for tilsvarende faktumshypoteser i samme sak*. Årsaken til dette er at det logiske forholdet mellom mulige subsumsjoner ikke nødvendigvis er det samme som forholdet mellom de faktiske hendelsene som subsummeres. Dette kan illustreres med faktumshypotesene H_5 og H_6 , som dekkes av straffebud om henholdsvis kroppskrenkelse og kroppsskade. I motsetning til faktumshypotesene H_5 og H_6 , som i aller høyeste grad er forenlige, vil de korresponderende subsumsjonshypotesene «kroppskrenkelse» (straffeloven 2005 § 271) og «kroppsskade» (§ 273) utelukke hverandre. Den siktede vil ikke bli tiltalt for kroppskrenkelse i tillegg til kroppsskade så lenge det dreier seg om samme hendelse, og samme fornærmet. Kroppsskaden konsumerer kroppskrenkelsen, og vi står dermed overfor to gjensidig utelukkende subsumsjoner. Samtidig er det generelt ingen ting i veien for at det finnes data som svekker hypotesen «kroppsskade», men samtidig styrker hypotesen «kroppskrenkelse» (også her kan disse dataene f.eks. stamme fra et avhør av F). Kort sagt kan subsumsjonshypotesene «kroppskrenkelse» og «kroppsskade» være konkurrerende_{INF} i tillegg til at de er gjensidig utelukkende.

Eksemplet ovenfor viser altså ikke at subsumsjonshypoteser kan være konkurrerende_{INF} uten å være gjensidig utelukkende. Det som trengs, er et eksempel hvor det foreligger ulikeartet idealkonkurrens.³⁴ Vi kan for eksempel se for oss en sak hvor en person hevder å ha vært utsatt for en overfalls voldtekt, og hvor saken ligger slik an at det er aktuelt å subsummere

34 Ulikeartet idealkonkurrens dreier seg om at én og samme hendelse eller handling subsummeres under flere straffebud.

hendelsen som *både* voldtekt, kroppsskade og drapsforsøk. I et slikt tilfelle vil tre ulike subsumsjonshypoteser om henholdsvis voldtekt (straffeloven 2005 § 291), kroppsskade (§ 275) og drapsforsøk (§ 277 jf. § 16) ikke være gjensidig utelukkende. Men også her kan det tenkes at det finnes data som styrker én hypotese og svekker en annen, og dermed står vi overfor konkurrerende_{INF} subsumsjonshypoteser.

På bakgrunn av det siste eksemplet kan vi altså slå fast at *også subsumsjonshypoteser* kan være konkurrerende_{INF} uten å være gjensidig utelukkende. Generelt vil det strafferettslige begrepet om ulikeartet idealkonkurrens være avgjørende for om to subsumsjonshypoteser er gjensidig utelukkende. Foreligger det slik konkurrens, vil de involverte subsumsjonshypotesene nettopp ikke være gjensidig utelukkende, samtidig som de typisk – om enn kanskje ikke alltid – vil være konkurrerende_{INF}.

Oppsummert viser drøftelsen ovenfor at *et krav om at hypoteser skal være konkurrerende_{INF} og et krav om at hypoteser skal være gjensidig utelukkende, er ulike krav til hypoteser, både begrepsmessig og i praksis*. Og dette gjelder altså *uansett om hypotesene er faktumshypoteser eller subsumsjonshypoteser*. Én ting er at konkurrerende_{INF} og gjensidig utelukkelse rent begrepsmessig er to forskjellige ting. Denne begrepsmessige forskjellen kunne man ignorere i praktiske sammenhenger hvis alle gjensidig utelukkende hypoteser var konkurrerende_{INF}, og alle konkurrerende_{INF} hypoteser var gjensidig utelukkende. Men drøftelsen ovenfor har vist at det siste ikke er tilfellet.³⁵ Når den begrepsmessige forskjellen også gjør en forskjell i praksis, må vi holde fra hverandre et krav om at hypoteser skal være konkurrerende_{INF} og kravet om at hypoteser skal være gjensidig utelukkende (eller konkurrerende_{LOG}), når vi diskuterer hvilke krav som bør stilles til forholdet mellom hypoteser.

35 Jeg går ikke inn på spørsmålet om alle gjensidig utelukkende hypoteser er konkurrerende_{INF}. Svaret vil antakelig avhenge av hvor liberalt man er villig til å tolke at det kan *tenkes* (at det kan finnes) data som differensierer mellom hypotesene. Når vi ovenfor har konstatert at ikke alle konkurrerende_{INF} hypoteser er gjensidig utelukkende, er dette i seg selv tilstrekkelig for å slå fast at det dreier seg om to ulike begreper. Men hvis alle gjensidig utelukkende hypoteser også er konkurrerende_{INF} vil et krav om at alle hypoteser på samme nivå skal være gjensidig utelukkende, gjøre et separat krav om konkurrerende_{INF} hypoteser helt overflødig.

I valget mellom de to forståelsene av betegnelsen «konkurrerende» er den hvor betegnelsen brukes synonymt med «gjensidig utelukkende», etter min mening å foretrekke. Til et begrep om *konkurrerende* hypoteser å være, favner konkurrerende_{INF} for vidt. Intuitivt skulle man tro at for eksempel hypotesene

H_5 : A har slått til F.

H_6 : A har slått til F slik at F ble skadet.

som jeg omtalte ovenfor, ikke er «konkurrerende», ettersom ingen av hypotesene med rimelighet kan sies å *konkurrere mot*, eller å bli styrket på *bekostning av*, den andre. Det er unektelig noe kontraintuitivt ved det å si at en hypotese som utfyller en annen, «konkurrerer» med denne andre, mer generelle hypotesen. Et eventuelt krav om «konkurrerende» hypoteser er vel mer nærliggende å forstå i tråd med Bjerknes og Fahsings første bruksmåte for betegnelsen, slik at kravet blir et krav om gjensidig utelukkelse.

Så kan man kanskje si at et eget, informasjonsfokusert begrep som retter oppmerksomheten mot mulig informasjon som kan differensiere mellom hypoteser, kan være fruktbart fordi det kan styre tanken inn mot mulige etterforskningskritt som kan fremskaffe slik informasjon – som er nettopp det etterforskningen trenger. Kanskje kan man også si at et slikt begrep mer generelt kan fungere som en påminnelse om at hypoteser i etterforskningsplaner fortrinnsvis skal være hypoteser som gir opphav til etterforskningskritt med potensial til å avklare hvilken hypotese som er mest sannsynlig. Men i så fall bør begrepet om det som skulle være konkurrerende hypoteser, snevres inn, for å unngå kontraintuitive utslag. Ønsker man derimot å holde fast ved det vide begrepsinnholdet, bør betegnelsen «konkurrerende hypoteser» byttes ut med en betegnelse som er mer treffende.

Men selv om jeg altså foretrekker å bruke betegnelsen «konkurrerende» synonymt med «gjensidig utelukkende», er jeg skeptisk til å kreve at enhver hypotese i settet skal være uforenlig med alle de øvrige hypotesene. Et slikt krav vil være vanskelig å følge opp, og Bjerknes og Fahsing praktiserer

da heller ikke et slikt krav, jf. at «kidnapping» og «drap» nevnes som «de kriminelle hypotesene» i en sak som gjelder savnet person (Bjerknes & Fahsing, 2018, s. 170). Verken som faktumshypoteser eller subsumsjonshypoteser er disse hypotesene gjensidig utelukkende.³⁶ Heller ikke (Sunde, 2019) bygger på et slikt krav.³⁷ Derimot bør det stilles krav om bredde i hypotesesettet, og et slikt krav vil i praksis innebære at en del av hypotesene i settet vil være gjensidig utelukkende.

Tidligere i kapitlet jeg argumentert for at det er faktumshypoteser som alt i alt harmonerer best med hvordan man snakker om hypoteser i etterforskningsfeltet. Men om man likevel skulle foretrekke subsumsjonshypoteser, bør denne hypoteseformen i alle fall ikke kombineres med et krav om at hypotesene skal være gjensidig utelukkende.³⁸ Et slikt krav skaper behov for både flere og mer komplekse hypoteser. Dette kan illustreres med eksemplet ovenfor om en påstått overfallsvoldtekt, hvor både voldtekt (straffeloven 2005 § 291), kroppsskade (§ 275) og drapsforsøk (§ 277 jf. § 16) er aktuelle subsumsjoner, og hvor ingen av disse utelukker hverandre. Dette gir opphav til ikke mindre enn syv ulike gjensidig utelukkende kombinasjoner av subsumsjoner:

- Voldtekt, drapsforsøk og kroppsskade
- Voldtekt og drapsforsøk, men ikke kroppsskade
- Voldtekt og kroppsskade, men ikke drapsforsøk
- Voldtekt, men ikke drapsforsøk eller kroppsskade
- Drapsforsøk, men ikke voldtekt eller kroppsskade

36 F.eks. ble to personer tiltalt og domfelt for både kidnapping og drap i saken hvor Faiza Ashraf var drept, jf. dom i Borgarting lagmannsrett 24.10.2011 (LB-2011-81381).

37 Se f.eks. hennes hypoteseformuleringer $H_{(NS)6}$: «Hans har utsatt Berit for seksuelle overgrep i tillegg til vold» og $H_{(NS)7}$: «Hans har utsatt barnet (Stine) for vold», som ikke uttrykker gjensidige utelukkende hypoteser. Faktisk er så å si *alle* hypotesene i Sundes hypotesesett forenlig med minst én annen hypotese, med mindre det er meningen at man skal innfortolke noe i hypoteseformuleringene som ikke står der.

38 Et slikt krav er vel heller ikke oppfylt i Bjerknes og Fahsings eksempel på en hypotesedrevet kryss-sjekkingsmatrise, som ble omtalt på side 74-79. De to hypotesene «overlagt drap» og «forsettlig drap» kan vanskelig sies å være gjensidig utelukkende. Et drap kunne ikke subsummeres som overlagt drap (straffeloven 1902 § 233 andre ledd) uten samtidig å bli subsummert som forsettlig drap (§ 233 første ledd). Og ser vi bort fra subsumsjonen og i stedet fokuserer på realiteten, finnes det vel få drap hvor gjerningspersonen har handlet med overlegg, men uten forsett.

- Kroppsskade, men ikke voldtekt eller drapsforsøk
- Drapsforsøk og kroppsskade, men ikke voldtekt

I tillegg kommer hypoteser om ikke straffbare forhold. Uten et krav om gjensidig utelukkende subsumsjonshypoteser, vil man i saker hvor det kan foreligge ulikeartet idelakonkurrens, klare seg med færre og enklere hypoteser, ettersom alle subsumsjonshypotesene – med unntak av én – ellers må inkludere en eller flere nektelser av noe som inngår i andre subsumsjonshypoteser, som illustrert ovenfor.³⁹

Avslutning

I dette kapitlet har jeg diskutert en del begrepsmessige spørsmål i tilknytning til uttalte eller underforståtte oppfatninger om hvordan hypoteser i etterforskningsplaner kan eller skal være. Enkelte av disse oppfatningene har omkostninger i form av økt teoretisk kompleksitet (nye spørsmål som må besvares, behov for ytterligere begrepsdistinksjoner etc.) eller i form av spenninger i begrepsapparatet eller mellom normene i feltet. Dette kan være interessant å diskutere i et teoretisk perspektiv, men kompleksiteten og spenningene fremstår som lite fruktbare i mer praktiske sammenhenger – i undervisning og konkret etterforskning. Drøftelser av den typen jeg har presentert i dette kapitlet, kan være nødvendige for økt teoretisk forståelse, og – som i dette tilfellet – for å vise hvilke innfløkte spørsmål tilsynelatende harmløse oppfatninger gir opphav til, og hva slags finurligheter man dermed vikler seg inn i. Men teorien – eller mer konkret begrepsapparatet og normene – er ikke et mål i seg selv, bare et middel til å realisere idealer om målrettet, bred og objektiv etterforskning. I praktiske sammenhenger er det behov for et gjennomsliktig begrepsapparat, og for oversiktlige og lett forståelige krav til hypotesene.

For hvert krav som stilles til den enkelte hypotese, eller til forholdet mellom hypoteser, blir det et spørsmål om hvordan kravet skal forstås.

³⁹ Her er det altså hypoteseinnholdet jeg diskuterer, og ikke hvordan slike mer komplekse hypoteser skal formuleres, eller hvordan formuleringene skal tolkes.

Derfor bør det etter min mening stilles få slike krav, og de kravene som stilles, bør være enkle å forstå. For eksempel trenger det ikke være et krav at en hypotese må være *enten* en hypotese om et straffbart forhold (noe som forutsetter at alle de fire straffbarhetsbetingelsene er oppfylt), *eller* en hypotese om et ikke straffbart forhold. Så lenge hypotesen dreier seg om noe som *kan* være et straffbart forhold, vil det uansett finnes «aktuelle straffebud» som kan «identifiseres opp imot hypotesene», som det heter i retningslinjene om etterforskningsplaner. Videre trenger det ikke være et krav at alle hypoteser på samme nivå skal være gjensidig utelukkende. Et mer overordnet krav om bredde i hypotesesettet – for eksempel at hypotesene samlet skal dekke alle gjenstående, realistiske muligheter – vil være tilstrekkelig. Slik kan den begrepsmessige og normative kompleksiteten holdes nede, uten at noe vesentlig går tapt.

På bakgrunn av drøftelsen i dette kapitlet vil jeg avslutningsvis liste opp noen mulige prinsipper om innholdet i hypoteser, formulering av hypoteseinnhold og tolkning av hypoteseformuleringer. Prinsippene er ment å være lojale mot måter hypoteser omtales på i etterforskningsfeltet,⁴⁰ og de skal bidra til målrettet, bred og objektiv etterforskning. For å unngå misforståelser vil jeg presisere at prinsippene bare omhandler hypoteser i etterforskningsplaner, og ikke hypoteser i etterforskningsfeltet generelt.⁴¹

40 En ambisjon om å være lojal mot *alle* måtene hypoteser omtales på i etterforskningsfeltet, må man imidlertid raskt gi slipp på, siden ikke alle disse måtene er forenlige med hverandre.

41 F.eks. må hypoteser i etterforskningsplaner være rettslig relevante, men dette gjelder ikke hypoteser i etterforskning generelt. Hypoteser kan være bevismessig relevante uten å være rettslig relevante, se f.eks. Bjerknes og Fahsing (2018, s. 130-131), nærmere bestemt hypotesene om at «siktete [var ikke] hjemme hele dagen», «disponentene av de to telefonnumrene reiste sammen til Oslo denne dagen, og [...] reiste i bil med registreringsnummer CTE359» og «det foregikk et møte i Oslo denne dagen». Hypotesene er ikke rettslig relevante i den aktuelle eksempelsaken, men så er de heller ikke presentert som mulige hypoteser i en etterforskningsplan.

Innholdsprinsipper

Den enkelte hypotese:

- (1) Hypotesen skal være en *mulig forklaring* («explanation») på informasjon i saken. Dette innebærer at hypotesene skal være *faktumshypoteser* (ikke subsumsjonshypoteser).⁴²
- (2) Hypotesen skal være *testbar*, hvilket vil si at det skal finnes etterforskningskritt som kan tenkes å styrke eller svekke hypotesen (enten direkte eller via testing av en annen hypotese).⁴²

Hypotesesettet:

- (3) Enhver hypotese i settet skal være *reelt ulik alle de øvrige*. Dette innebærer at etterforskningsplanen ikke kan inneholde to hypoteseformuleringer som i realiteten uttrykker samme hypotese.⁴³
- (4) Hypotesesettet skal *dekke alle gjestående, realistiske muligheter*.⁴⁴

Formuleringsprinsipper

- (1) Hypoteseformuleringer bør være *fullstendige setninger* (som det senere kan refereres til ved hjelp av f.eks. stikkord eller fraser, hvis praktiske hensyn tilsier det).
- (2) Hypoteseformuleringer skal være *entydige* (i den grad eventuelle flertydigheter ikke elimineres av tolkningsprinsippene).

42 En hypotese som ikke kan testes direkte, kan likevel være testbar f.eks. hvis det finnes en annen hypotese slik at de to hypotesene er gjensidig utelukkende, og denne andre hypotesen kan testes direkte.

43 Innholdsprinsipp (3) er ikke et krav om at alle hovedhypoteser på samme nivå skal være gjensidig utelukkende. Og hvorvidt prinsippet innebærer at alle hypoteser vil være «konkurrerende», beror bl.a. på visse uavklarte spørsmål om hva vi skal forstå med betegnelsen «konkurrerende hypoteser», jf. drøftelsen på side 88-93.

44 Innholdsprinsipp (4) er ikke et krav om at hypotesesettet skal bestå av mange hypoteser. Én hypotese kan dekke mange muligheter, slik som når frasen «annen gjerningsperson» brukes i en hypoteseformulering. Breddekravet vil derfor også kunne oppfylles av noen få, generelle hypoteser, selv når det ennå gjenstår mange realistiske muligheter. Se for øvrig Sunde 2019 for en fremgangsmåte som kan sikre et bredt spekter av hypoteser.

Tolkningsprinsipper

- (1) Hypoteseformuleringer skal tolkes *bokstavelig*, slik at hypotesen holder åpent alt som ikke sies direkte i formuleringen.⁴⁵
- (2) Hypoteseformuleringer skal tolkes som *faktumshypoteser* (dvs. ikke som en hypotese om en bestemt subsumsjon, selv om en slik tolkning skulle være mulig).

Innholdsprinsipp (3) er såpass trivielt at det kan oppleves som overflødig. Når det likevel er tatt med i listen, er det både av hensyn til opplistingens fullstendighet og fordi jeg ville få klarere frem at jeg ikke foreslår absolutte krav om at hypotesene skal være gjensidige utelukkende.

Listen over prinsipper er ikke ment som noe mer enn et innspill til en diskusjon om krav i tilknytning til hypoteser i etterforskningsplaner. Eventuelle innvendinger mot det jeg har fremført ovenfor, kan bringe diskusjonen videre, og kanskje vil det vise seg at noen av prinsippene i listen ovenfor bør modifiseres eller strykes, eller at listen bør utvides. Formålet med kapitlet har først og fremst vært å vise at det som ledd i den videre utviklingen av etterforskningsfaget kan være behov for å diskutere nærmere hvilke krav som bør stilles til hypoteser i etterforskningsplaner. Dette er en problemstilling som etter min mening fortjener mer oppmerksomhet enn den hittil har fått i den norske litteraturen. Jeg håper at dette kapitlet kan anspore til en fruktbar meningsutveksling som vil redusere uklarhet rundt sentrale begreper og kravene til hypoteser i etterforskningsplaner, og dermed også faren for en uønsket vilkårlig praktisering hos dem som skal anvende lærestoffet i undervisning eller konkret etterforskning.

45 F.eks. skal det ikke innfortolkes i hypoteseformuleringen «A drepte F» at alle straffbarhetsbetingelsene er oppfylt.

Referanser

- Bjerknæs, O. T. & Fahsing, I. A. (2018). *Etterforskning : Prinsipper, metoder og praksis*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Bjerknæs, O. T. & Johansen, A. K. H. (2009). *Etterforskningsmetoder : En innføring*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Fahsing, I. A. (2016). *The making of an expert detective. Thinking and deciding in criminal investigations*. Doctoral thesis, University of Gothenburg, Gothenburg.
- Nygaard, N., Nome, S. & Hagen, O. (1986). *Årsak og bevis : Ved ansvar for skade*. Bergen: Universitetsforlaget.
- Rachlew, A. (2009). *Justisfeil ved politiets etterforskning : Noen eksempler og forskningsbaserte tiltak*. Doktorgradsavhandling, Universitetet i Oslo, Oslo.
- Rachlew, A. & Fahsing, I. A. (2015). Politiavhøret. I R. Aarli, M.-A. Hedlund & S. E. Jebens (red.), *Bevis i straffesaker : Utvalgte emner* (s. 225-254). Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Sunde, N. (2019). Strukturert hypoteseutvikling i etterforskning. I E. H. Olsvik & P. Risan (red.), *Etterforskning under lupen*. (PHS Forskning 2019: 3). Oslo: Politihøgskolen.

Avhøret i et fortelleteoretisk lys

AV FRODE HELMICH PEDERSEN

Del 1: Fortellinger i avhørssituasjonen

Innledning

Avhør hører til blant politiets mest brukte og viktigste etterforskningsmetoder. Etterforskerne har selv bare unntaksvis vært vitne til forholdene som etterforskes, og det er derfor som oftest kun gjennom avhør at politiet kommer i berøring med førstehåndsinformasjon om det som har skjedd i en sak (Bjerknes & Fahsing, 2018, s. 191). I moderne «kunnskapsbasert» etterforskning skal alle avhør forberedes og planlegges i den grad det er mulig. Som en del av denne forberedelsen må avhører både sette seg inn i de potensielle bevisene i saken og i hvilke hypoteser etterforskerne har foreslått som mulige forklaringer på hva som har hendt. Avhørets hovedformål er å få svar på spørsmål som er relevante for hypotesene og som gjør det mulig å teste i hvilken grad de kan betraktes som plausible (Ibid., s. 212). Den kunnskapsbaserte etterforskningen tilsier videre at avhøret ikke skal være tilståelsesfokuseret og dermed heller ikke innrettet mot å få bekreftet en hypotese politiet allerede anser for å være sannsynlig.

Avhører skal i stedet opptre på en måte som tillater den avhørte å overføre så mye ukontaminert informasjon til avhører så mulig – det vil si: man skal i størst mulig grad unngå å bringe feilkilder inn i avhørssituasjonen gjennom manipulasjon, bruk av ledende spørsmål, avbrytelser og så videre. I stedet skal avhører innta en undersøkende innstilling og konsentrere seg om på å få hentet inn så mye relevant informasjon som mulig.

Som følge av disse prinsippene legges det i moderne avhørsteknikk stor vekt på det som hos Bjerknes og Fahsing betegnes som den avhørtes «frie og sammenhengende forklaring», som skal finne sted i avhørets første fase.¹ Det er særlig her den avhørte får anledning til uforstyrret å fremføre sin versjon av det som har skjedd. Men hva menes egentlig med en fri og sammenhengende forklaring? Er dette uttrykket dekkende for det som skjer i denne fasen av avhøret? Og hvor rimelig er det å anta at målet om å unngå feilkilder i avhørssituasjonen best kan oppnås ved å la den avhørte snakke fritt?

Forklaring versus fortelling

Ordet forklaring har på norsk ganske vid betydning. Det kan bety både det som på engelsk heter *testimony* og det som heter *explanation*. Så vidt jeg kan se, er det ikke alltid helt klart hvilken av disse to betydningene som er fremherskende når det hos Bjerknes og Fahsing er snakk om forklaringer. Den vanligste betydningen av ordet forklaring på norsk er «noe som tjener til å forklare, gjøre forståelig» (*Det Norske Akademis ordbok*) – der det forutsettes at det som gjøres forståelig gjennom forklaringen tidligere hadde fremstått som uforståelig eller gjenstand for misoppfattelser. Når vi snakker om forklaring, forutsetter vi altså at et bestemt (identifiserbart) problem skal komme til oppklaring, jf. det engelske *explanation*. Dersom det er dette som menes med forklaring hos

¹ Denne vektleggingen har støtte i påtaleinstruksens § 8-11, hvor det heter at «vitnet skal oppfordres til så vidt mulig i sammenheng å forklare hva det vet om saken». (Samme regel gjelder ved avhør av mistenkte). Se ellers Bjerknes og Fahsing 2018, s. 223.

Bjerknes og Fahsing, stemmer dette ikke så godt overens med adjektivene «fri» og «sammenhengende». For det første kan forklaringen, i betydningen *explanation*, være oppklarende også når den ikke er «sammenhengende» i diskursiv eller narrativ forstand. For det andre er en slik forklaring ikke «fri» i den forstand at den kan inneholde hva som helst av formuleringer, assosiasjoner og innfall, men kun i betydningen at den ikke er fremført under tvang.

Hvis vi i stedet tar utgangspunkt i det engelske *testimony*, og bytter ut det norske ordet *forklaring* med ordet *fortelling*, blir det hele lettere å forstå. Det gir god mening å snakke om en fri og sammenhengende fortelling. Mens forklaringen typisk begynner med slutten, altså det resultatet som har kommet i politiets søkelys, og hvis årsaker man gjerne vil ha klarhet i, begynner *fortellingen* typisk i andre enden.² En person som får beskjed om fritt å fortelle hva som har hendt i en bestemt sak, vil vanligvis åpne med de tidligste hendelsene, for så å fortsette med de senere hendelsene – skjønt man på uttrykksnivået selvsagt kan hoppe en del frem og tilbake.³ Altså synes det rimeligere å snakke om den avhørtes *fortelling* enn den avhørtes forklaring. Dette poenget kan også underbygges ved å peke på at det ikke er den avhørtes oppgave å *forklare* sakens uklare momenter for politiet, men å fortelle så sannferdig som mulig om sine egne opplevelser.

Dersom avhørere venner seg til å tenke på avhørtes *testimony* som en fortelling, kan han eller hun altså bli mer bevisst på at det under avhøret ikke bare er snakk om å få svar på visse forhåndsdefinerte spørsmål, men også om å *lytte oppmerksomt* til det den avhørte forteller. En slik fortelling kan nemlig vise seg å inneholde utsagn og passasjer som ikke står i noen

2 Jevnfør Aristoteles' redegjørelse for fortellingens struktur: Den består av en begynnelse, en midte og en slutt. Poet. 1450b 26.

3 Fortellingen består av ulike nivåer, som er noe forskjellig beskrevet i ulike narratologiske modeller. Den mest etablerte distinksjonen er mellom fortellingens uttrykksnivå (diskursen, altså de ordene som brukes) og dens innholds nivå (historien, altså de handlingene og gjenstandene ordene refererer til). En fortelling er nødvendigvis kronologisk organisert på innholds nivået, men trenger ikke å være det på uttrykksnivået.

innlysende sammenheng med det etterforskerne mener å vite om saken (det som skal forklares), men som ikke desto mindre kan vise seg å være nyttig informasjon. Dette poenget blir desto mer relevant dersom man – slik jeg har argumentert for i denne utgivelsens første kapittel – også anser etterforskerens *hypoteser* som fortellinger. I et slikt perspektiv kan synet på avhørtes *testimony* som en fortelling heller enn en forklaring føre til at avhører får økt oppmerksomhet omkring muligheten for at det den avhørte sier kan legge grunnlaget for en ny hypotese i saken.⁴

Videre vil synet på den avhørtes frie diskurs som en fortelling snarere enn en forklaring åpne opp for anvendelsen av et stort teoretisk apparat – narratologien – som er nytt i politifaglig sammenheng, og som potensielt kan bidra til å øke forståelsen av hva som foregår i avhørsrommet. Blant de mest sentrale temaene er her hvilke mekanismer som spiller inn i den mentale og språklige prosessen som finner sted når et ustrukturert erfaringsmateriale omformes til en kronologisk og kausalt strukturert fortelling og formidles i form av en språklig fremstilling som mottas av en tilhører. Det finnes en hel del forskning på dette feltet, både innen hjerneforskning (se for eksempel Herman, 2013; Holand, 2009), psykologi (se for eksempel Bortolussi & Dixon, 2003; Bruner, 2002; Gerrig, 1993), kriminologi (se for eksempel Presser & Sandberg, 2015) og rettsvitenskap (se for eksempel Brooks & Gerwitz, 1996; Jackson, 1988). Vi kan i dette kapitlet ikke gå gjennom alle disse feltene på jakt etter innsikter som kan ha betydning for politietterforskningen, men skal i stedet nøye oss med å se nærmere på et par sentrale poenger.

Forholdet mellom forteller og tilhører under avhøret

Avhørssituasjonen har flere trekk til felles med en vanlig samtale. For eksempel involverer den minst to personer som kan se og høre hverandre,

⁴ Jeg sikter ikke her til det Bjerknes og Fahsing kaller hovedhypoteser, men til hovedhypoteser som er utstyrt med underhypoteser, og som dermed inneholder svar på flere av etterforskningens seks under-søkende spørsmål.

og som også kan interagere med hverandre, for eksempel i form av spørsmål og svar. Som Fahsing og Bjerknæs påpeker er det imidlertid også en del ting som skiller avhøret fra en vanlig samtale. Blant de aspektene ved avhøret som skiller avhøret fra samtalen er ulikheten i makt mellom avhører og avhørte, interaksjonens forhåndsbestemte struktur, og avhørers klare formål. Generelt kan man si at avhøret er mer *instrumentelt* enn en alminnelig samtale.

Ikke desto mindre må også avhøret betegnes som en mellommenneskelig kommunikasjonssituasjon, der den ene parten (den avhørte) skal fortelle noe, mens den andre parten (avhører) skal oppfatte, forstå og respondere på det som blir fortalt. Om vi ser avhørssituasjonen i et fortellingsperspektiv, inntar den avhørte rollen som forteller, mens avhører inntar rollen som tilhører, mottaker eller *leser*. Her er det en del poenger fra fortelleorientering som kan være lærerike også i avhørssammenheng.

For det første skal man være klar over at fortellingen, forstått som den virkelige personens narrative diskurs, alltid vil være påvirket av situasjonen den produseres innenfor. I narratologisk teori heter det gjerne at fortellingen er konstruert *med tanke på* en bestemt type leser eller mottager. Dette betyr at leseren i en viss forstand er innskrevet i den narrative diskursen også *før* fortelleren er blitt møtt med en konkret leserrespons.⁵

Med henblikk på avhørssituasjonen tilsier dette at den avhørtes fortelling alltid vil være påvirket av den avhørtes *mentale representasjon av tilhøreren*, altså polititjenestemannen. Denne mentale representasjonen er både et produkt av avhørtes holdninger og livserfaring, og av den konkrete polititjenestemannens opptreden i og rundt det spesifikke avhøret. I en viss forstand kan man si at situasjonen her er reversert i forhold til det som tradisjonelt har vært ansett som den naturlige maktfordelingen mellom forteller og mottaker: Vanligvis har man nemlig tatt det for gitt at det er

5 Denne leseren er ikke identisk med en virkelig leser av kjøtt og blod, men må forstås som en mental representasjon i forfatterens sinn – det som på engelsk noen ganger kalles *imagined reader*. Når denne mentale leser-forestillingen er innskrevet i teksten snakker man om leseren som tekstuell størrelse eller *leserfunksjon*, ofte kalt *narratee*. For en oversikt over leserkonsepsjoner i narrativ teori, se for eksempel Prince (2013).

forfatteren som har autoriteten, mens leserne eller tilhørerne er prisgitt det forfatteren presenterer.⁶ Sagt på en annen måte: I den narrative kommunikasjonsituasjonen er det vanligvis forfatteren, eller fortelleren, som inntar rollen som *personen som vet* eller *personen som formodes å vite*.⁷ Det er forfatteren, eller fortelleren, som kjenner forholdene det berettes om (det som på engelsk kalles *the storyworld*), og følgelig også er den som er best i stand til å bedømme fortellingens hendelser, både med hensyn til sannhet, relevans og moralsk status.

I avhørssituasjonen er situasjonen annerledes: Her er det *tilhøreren* som har autoriteten, og som dermed, i fortellerens sinn, inntar posisjonen til *personen som formodes å vite*. Dette gjør det svært sannsynlig at fortelleren, altså den avhørte, hele tiden avpasser den narrative diskursen i tråd med sine antagelser om hva tilhøreren ønsker å høre, eller vil være tilbøyelig til å tro på, eller vil komme til å misbillige eller bifalle. Det synes her rimelig å anta at fortellingen i større grad vil være i samsvar med fortellerens reelle erfaringer når fortellerens mentale representasjon av tilhøreren ikke er en overdrevent autoritær figur.

Et tilsvarende forhold gjelder andre veien: Enhver mottaker av en fortelling danner seg en mental representasjon av fortelleren. Dette bildet har betydning for hvordan mottakeren oppfatter og forholder seg til det fortalte. Det er for eksempel noe helt annet å lese eller høre en fortelling om hverdagslivet i Norge under andre verdenskrig fremført av en historiker med ekspertise på feltet enn å få en tilsvarende fortelling presentert av en ung nynazist. Dersom mottakeren går ut fra at fortelleren har moralsk integritet og store kunnskaper, vil han eller hun typisk gjøre stor innsats for å finne mening også i elementer ved fortellingen som i utgangspunktet fremstår som irrelevante, tvilsomme eller uforståelige.

6 Forestillingen om forfatteren som en autoritet kan sees i det engelske ordet for forfatter, author, som er avledet av det latinske auctor, som blant annet betyr mønster, autoritet, forbilde, eksempel.

7 Termen sujet supposé savoir stammer fra psykoanalytikeren Jacques Lacan (1901–1981), hvor den i utgangspunktet betegnet relasjonen mellom terapeut og pasient. Det er her terapeuten som typisk inntar rollen som subjektet som formodes å vite, hvilket påvirker utvekslingen mellom analytiker og analysand. Avhørssituasjonen er ikke helt uten likhetstrekk med terapisisituasjonen.

Denne type leserinnsats vil ikke finne sted dersom leseren ikke tilordner fortelleren, eller forfatteren, noen form for autoritet.⁸

For avhører kan det være nyttig å være klar over at slike mentale representasjoner av fortellerinstansen spiller inn på hvordan man oppfatter fortellingens innhold.⁹ Som en generell regel synes det rimelig å anta at avhørers evne til å oppfatte den informasjonen fortellingen inneholder vil være mindre i tilfeller der fortellerinstansen ikke innrømmes noen form for integritet eller autoritet, enn i tilfeller der avhører er villig til å gjøre en slik innrømmelse. Dette poenget samsvarer med et grunnleggende prinsipp i Hans Georg Gadamer's fortolkningslære: Forutsetningene for å oppnå forståelse øker ifølge Gadamer når leseren bestemmer seg for å *maksimere tekstens ressurser*. Poenget er her, kort og forenklet sagt, at forutsetningene for forståelse blir bedre når mottakeren har som utgangspunkt at det forfatteren sier er sant og riktig (Gadamer, 1975, s. 277-278).¹⁰

Som en foreløpig oppsummering kan vi si at avhører alltid gjør klokt i å være bevisst på at fortellingen, både på avsendersiden og mottakersiden, påvirkes av partenes mentale representasjon av hverandre. På avsendersiden gjelder denne påvirkningen både fortellingens innhold og dens ordlyd, mens den på mottakersiden angår *oppfattelsen* eller *fortolkningen* av det som blir presentert.

En rimelig hypotese er her at betingelsene for en mest mulig sannferdig fortelling, og en mest mulig adekvat fortolkning av denne fortellingen, blir best når relasjonen mellom avhører og avhørte er preget av

-
- 8 Disse poengene kan knyttes til et beslektet poeng, som går ut på at en forteller aldri kan fortelle noe uten samtidig å karakterisere seg selv. Det vil si: Fortellingen inneholder ikke bare informasjon om de hendelsene den omhandler, men også, indirekte, om den som forteller. Dette innebærer at avhører hele tiden er innrettet mot to ulike fortolkningsobjekter: På den ene siden tolker avhører det fortalte, altså fortellingens innhold, på den andre hva fortellingen sier om fortelleren. Dersom fortellingen er saklig og innholdsmessig upåfallende, er det naturlig å anta at hovedfokuset vil ligge på fortellingens innhold. Dersom fortellingen derimot inneholder påfallende elementer, slik som aggressive utfall mot andre eller uholdbare påstander, er det naturlig å anta at fokuset vil flytte seg bort fra fortellingsinnholdet og over mot fortelleren som person.
- 9 Leserens mentale representasjon av fortelleren, eller forfatteren, vil ofte revideres flere ganger underveis i fortellingen.
- 10 Gadamer kaller prinsippet for «Vorgriff der Vollkommenheit», altså «foregripelsen av fullkommenhet».

sympati eller tillit – det vil si: når partenes mentale representasjoner av motparten i liten grad er preget av frykt, aggresjon, misbilligelse, fordømmelse eller forakt.

Fortellingen som informasjonsmedium

Fortellingen er utvilsomt et velegnet format til lagring og formidling av informasjon om menneskelige handlinger og utsagn. Samtidig kan fortellingen ikke betraktes som en tom container som simpelthen kan fylles med informasjon som deretter, på et senere tidspunkt, kan plukkes opp av mottakeren. Det er altså ikke treffende å beskrive fortellingen som en kodet mening som mottakeren rett og slett kan *avkode* såfremt det ikke oppstår forstyrrelser eller feil i løpet av prosessen.¹¹ Fortellingsformatet er mer komplekst enn som så – det beskrives gjerne som *holistisk*, i motsetning til for eksempel logiske slutninger, som er *atomistiske*. Når fortellingen beskrives som holistisk, er det blant annet fordi den presenterer enkelthendelsene i en helhetlig handlingssekvens, slik at man får anledning til å se alle sakens momenter i sammenheng med hverandre. Man kan imidlertid beskrive fortellingen som holistisk også av en annen grunn, nemlig at den adresserer mye større deler av vår mentale utrustning enn bare evnen til rasjonell informasjonsprosessering. Fortellingen påvirker oss på mange nivåer: gjennom sin evne til å interessere oss, vekke følelser, frembringe personlige minner, og så videre. Dette er bakgrunnen for at Marisa Bortolussi og Peter Dixon i boken *Psychonarratology* finner det mer treffende å tenke på fortellingen som en *stimulus* enn som et informasjonsoverføringsverktøy (Bortolussi & Dixon, 2003, s. 15).¹² Når de betegner fortellingen som en stimulus, er det altså nettopp for å rette oppmerksomheten mot det faktum at fortellingen aktiverer mange ulike sider ved tilhørersens mentale apparat, ofte på uforutsigbare måter.

¹¹ Denne synsmåten er fremherskende i det tverrfaglige forskningsfeltet *discourse processing* som narratologien iblant opponerer mot. Se f. eks. Bortolussi & Dixon (2003).

¹² Det kan se ut som om forfatterne mener denne påstanden gjelder all tekst og ikke bare for fortellinger.

Generelt kan man si at fortellinger, i hvert fall velkonstruerte fortellinger, presenterer *en hel menneskelig livsverden* for tilhørerne, og slik sett potensielt gir opphav til en like mangslungen respons i disse tilhørernes sinn som i møte med begivenheter i det virkelige liv. Når man leser eller hører en fortelling er det med andre ord svært vanskelig å innta en nøytral posisjon, der en betrakter det fortalte utelukkende med en rasjonell eller profesjonell innstilling. Vi kan ikke alltid selv styre hvordan vi reagerer på det vi blir fortalt, og kan ofte ikke være sikre på om våre uforutsette reaksjoner øker eller reduserer vår evne til å oppfatte fortellingen på en adekvat måte.

Hovedpoenget er her at *beskrivelsen av fortellingen som en stimulus snarere enn et informasjonsverktøy gjør oss i stand til å oppdage feilkilder som er iboende i fortellingsformatet*. Disse feilkildene kan det være nyttig å kjenne til også for politietterforskere, som under hele etterforskningen blir konfrontert med ulike fortellinger omkring saken – både av vitner, mistenkte og kolleger. Vi skal her bare ta for oss noen av de viktigste av disse feilkildene.

Feilkilde 1: Den veldreide fortellingens villedende potensial

En første feilkilde kan vi kalle *den veldreide fortellingens villedende potensial*. Denne feilkilden går ut på at vi er mer tilbøyelige til å feste lit til velstrukturerte og elegant formulerte fortellinger enn til rotete fortellinger med dårlig språkføring. Det er imidlertid ingen nødvendig sammenheng mellom veldreide fortellinger og *sanne* fortellinger. Dermed består det en fare for at avhører – og senere også rettens bevisbedømmere – blir ført på villspor av gode eller durkdrevne fortellere.

Denne feilkilden har sin opprinnelse i to forhold: 1) At fortellingens interne koherens og generelle plausibilitet i hovedsak er et spørsmål om narrativ konstruksjon snarere enn korrelasjonen med faktiske forhold. Med andre ord er det fullt mulig å konstruere en plausibel eller troverdig fortelling som er *usann* i den forstand at den ikke stemmer overens med

det som faktisk har skjedd. 2) Menneskets iboende tilbøyelighet til å la seg *engasjere* eller *oppsluke* av fortellinger. Når vi hører en godt konstruert fortelling, og blir oppslukt av den, har vi en tendens til å oppfatte den *som om den var virkelig* – det vil si, som om vi overvar de fortalte hendelsene som øyenvitner. Dette fenomenet er i psykologien konseptualisert gjennom termer som *immersion* og *transportation*, mens et tilsvarende fenomen i den estetiske og litterære tradisjonen har gått under navnet *verisimilitude*, som henviser til fortellingens karakter av å fremstå som levende virkelighet for publikum.

En særlig interessant konsekvens av dette fenomenet er at mottakeren av en engasjerende fortelling vil få problemer med å tvile på, eller avvise, bestemte *avgrensede* elementer ved fortellingen. Dette skjer hovedsakelig av to grunner. Den første grunnen er at tilstanden av *immersion* innebærer at tilhøreren i utgangspunktet, det vil si mens fortellehandlingen pågår, godtar *alt* fortellingen legger frem. Dersom man ikke hadde gjort det, ville man fått store problemer med å følge og forstå fortellingen. Tilhørerne suspenderer typisk sin eventuelle skepsis og venter med den kritiske vurderingen av forellingsinnholdet til de har fått med seg hele fortellingen. Den andre grunnen henger sammen med den første: Den innledende og foreløpige aksepten for fortellingsinnholdet kan etablere visse premisser eller en bestemt vinkling i tilhørerens sinn uten at tilhøreren er seg dette bevisst. Det er ikke alltid så lett å gjøre disse premissene, denne vinklingen, til gjenstand for kritisk vurdering i ettertid.

Oppsummert om første feilkilde: En god forteller kan få tilhørerne til å godta både konkret fortellingsinnhold og mer underforståtte premisser og vinklinger som de ikke ville ha godtatt om de *ikke* hadde latt seg oppsluke eller fascinere av fortellingen.

Feilkilde 2: Oppfattelsen av uintendert fortellingsinnhold

En annen feilkilde er *muligheten for at mottaker oppfatter betydninger ved fortellingen som ikke har vært intendert av avsender*. Når vi forstår

fortellingen som en stimulus snarere enn et informasjonsoverføringsverktøy, blir det også forståelig hvorfor mottakere kan oppfatte meningsinnhold som ikke har vært intendert fra fortellerens side. For idet vi forutsetter at fortellingen stimulerer mange ulike aspekter ved mottakerens mentale apparat, på en uforutsigbar måte, blir det også klart at mottakerresponsen i mange tilfeller kan ha mer med mottakerens egen subjektivitet å gjøre, enn med de betydningene som strengt tatt lar seg avlede fra fortellingens ordlyd.

Innen den grenen av litteraturteorien som kalles *reader-response-criticism* er det overbevisende argumentert for at en slik delvis ubevisst, medskapende lesermedvirkning er helt nødvendig for at man overhodet skal kunne forstå en fortellende tekst. Altså kan de betydningene teksten inneholder hverken lokaliseres i teksten selv eller i leserens sinn, men må ligge «half-way between the two» som det heter hos Wolfgang Iser (1974 s. 275). Dette innebærer at tekstens betydning alltid til dels vil være preget av elementer som er unike for den enkelte leser, og som dermed ikke har sitt opphav i avsenderens intensjon.

Et tilsvarende poeng er blitt gjort i psykologifaget. Utgangspunktet er her at enhver forståelse av en fortelling krever utfyllinger av ulikt slag fra leserens eller tilhørerens side. Disse utfyllingene kan være både ubevisste og bevisste (Gerrig, 2011, s. 37). Som psykologen Richard Gerrig påpeker i en av sine mange artikler om emnet, er det dessuten uunngåelig at noen av disse utfyllingene vil være basert på tilhørerens personlige erfaringer og minner. Dette gjelder både slike utfyllinger som stammer fra det han kaller «general background knowledge» og det han kaller «tacit judgments readers make with respect to which elements seem normal or abnormal». (ibid, s.38).

Den førstnevnte prosessen dreier seg om hvordan mottakeren ser for seg den verdenen fortellingen handler om – for eksempel omgivelsene, altså slike ting som hus, klær, biler, gjerder og kniver. Men det dreier seg også om forståelsen av menneskelige relasjoner og reaksjoner, for eksempel hvordan folk vanligvis reagerer på bestemte typer utsagn eller handlinger, eller hva man typisk gjør for å oppnå bestemte mål. Ifølge

Gerrig vil slike mottakerforestillinger som oftest være modellert på bakgrunn av egne, personlige erfaringer snarere enn på bakgrunn av en eller annen mønsterforestilling som er felles for alle. Dette innebærer at mottakerens forestillinger om fortellingens innholdselementer kan skille seg betydelig fra fortellerens *egne* forestillinger om disse elementene, særlig hvis forteller og mottaker kommer fra forskjellig kulturell og sosial bakgrunn. Siden det her ofte er snakk om ubevisste prosesser, vil det kunne være vanskelig å oppdage selv vesentlige ulikheter mellom fortellerens og mottakerens forestillinger om fortellingsinnholdet.

Når det gjelder den andre prosessen Gerrig nevner, altså mottakerens uuttalte verdidommer med hensyn til kategoriene normal og unormal, er også de etter alt å dømme basert på mottakerens sammenligning mellom det spesifikke fortellingsinnholdet og hans eller hennes personlige opplevelser eller erfaringer. Dermed består det en mulighet for at det som er intendert som en fremstilling av normal adferd fra fortellerens side, kan oppfattes som en fremstilling av unormal eller avvikende adferd av mottaker.

Gerrig henviser også til forskning som viser at mottakerens *preferanser* med hensyn til fortellingens personer og hendelser har betydning for forståelsen. Dersom mottakeren har sterk sympati med en av fortellingens personer, vil han eller hun for eksempel være mindre tilbøyelig til å oppfatte eller akseptere negativt ladet informasjon om denne personen.

Oppsummert om denne feilkilden: Siden enhver mottaker av en fortelling, som en nødvendig del av forståelsesprosessen, fyller inn informasjon for egen regning, vil det alltid bestå en mulighet for at avhører oppfatter betydninger ved den avhørtes fortelling som ikke er intendert, inkludert betydninger som står i et motsetningsforhold til det som er intendert.

Feilkilde 3: «The Narrative Fallacy»

En tredje feilkilde angår *fortellingens kulturelle eller ideologiske aspekt*, og er blitt beskrevet på ulike måter i ulike typer forskning. Hovedpoenget i

vår sammenheng er at det i alle kulturer fins visse generaliserte, eller stereotype, nøkkelfortellinger om sentrale aspekter ved vår livsverden, og at vi bruker disse fortellingene til å gi mening til konkrete saksforhold – stort sett uten å tenke over det. Denne prosessen kan beskrives som en heuristikk, altså en kognitiv snarvei til forståelse av kompleks informasjon. I likhet med andre heuristikker er også den narrative heuristikken forbundet med muligheten for å ta feil.

Feilkilden består kort sagt i muligheten for at man knytter den konkrete informasjonen til gal nøkkelfortelling, slik at man danner seg et feilaktig bilde av situasjonen som helhet. Et eksempel kan være følgende informasjon: En mann kjøper livsforsikring på vegne av sin ektefelle. Kort tid etter dør ektefellen i en ulykke. Den narrative heuristikken vil straks forbinde de to opplysningene og se dem i lys av fortellingen om en grisk og morderisk ektemann, som vi blant annet kjenner fra kriminallitteraturen. I virkeligheten kan de to hendelsene være helt uten forbindelse med hverandre. De israelske forskerne Doron Menashe og Mutal Shamash kaller dette fenomenet for «The Narrative Fallacy», og beskriver prosessen på følgende måte:

Narrative exists symbiotically with culturally accessible stories, that is, stories which are prevalent in the popular discourse, and which, crucially, are immediately recognizable. Accordingly, an average fact-finder would need very little information about specific facts in issue to be able to construct a story from beginning to end, in reliance on prevalent, often erroneous, stereotypical narratives (Menashe & Shamash, 2006, s. 2).

Hovedpoenget er altså at det er *graden av kulturell tilgjengelighet* som bestemmer hvorvidt en overordnet fortelling blir brukt til å forstå bestemte typer fakta – og *ikke* en rasjonell vurdering av graden av overensstemmelse mellom faktaene og fortellingen. Med henblikk på eksempelet med livsforsikringen, poengterer Menashe og Shamash at saken ville ha føltes mistenkelig selv om den nylig forsikrede ektefellen omkom i en flyulykke.

Som følge av denne faren ved fortellingsformatet, argumenterer Menashe og Shamash for at man i forbindelse med rettslig bevisføring bør begrense muligheten for å fremføre frie og sammenhengende fortellinger.

Etter deres mening tenderer fortellingsformatet nemlig mot å *fremme* snarere enn å motvirke kulturelt betingede fordommer, idet de lar fordommens innhold fremstå som en del av «faktafinnerens» rasjonelle resonnement. En sammenhengende fortelling forsterker etter deres mening «The Narrative Fallacy» – særlig dersom fortellingen legger seg tett opptil en lett tilgjengelig nøkkelfortelling. De anerkjenner imidlertid umuligheten av å klare seg uten fortellinger i bevisvurderingen, men anbefaler at man ved hjelp av bevisregler stykker opp fortellingen så mye som mulig, for på den måten å gjøre det mulig å undersøke innholdet rasjonelt og med kildekritisk bevissthet.

Oppsummert om denne feilkilden: The Narrative Fallacy har betydning også for avhørssituasjonen. For det første vil den være operativ i avhørers sinn uaktet måten den avhørte legger frem sine opplysninger på. Menashe og Shamash viser til at det som gjerne går under navnet «magefølelse» i slike sammenhenger i virkeligheten ofte stammer fra disse nøkkelfortellingene. Hvis man får en magefølelse av at noe ikke stemmer med fremstillingen av en sak, kan det simpelthen skyldes at opplysningene ikke passer med den nøkkelfortellingen man ubevisst ser den i lys av. I slike tilfeller er det ens egen mentale prosess det er noe galt med, ikke opplysningene. Tilsvarende vil man kunne befestes i ens tro på at man har trukket riktig konklusjon simpelthen fordi konklusjonen er i tråd med nøkkelfortellingen.

For det andre vil den avhørtes frie og sammenhengende fortelling kunne forsterke den narrative feilkilden – særlig når fortellingen er i overensstemmelse med kulturelt betingende nøkkelfortellinger. Det er derfor ikke gitt at den frie og sammenhengende fortellingen er best egnet til å skape en «ukontaminert» informasjonsflyt i avhøret. Det kan for eksempel godt hende at resultatet blir mer i tråd med sannheten dersom avhører tillater seg å avbryte fortellingen med kritiske spørsmål – for eksempel om kilder og kilders troverdighet. En slik fremgangsmåte vil imidlertid kunne komme på kollisjonskurs med målet om å oppnå en fortrolig og tillitsfull atmosfære i avhørssituasjonen.

Tiltak for å motvirke feilkildene

Hva kan gjøres for å motvirke feilkildene som er iboende i fortellingsformatet? Som vi har vært inne på ovenfor, nytter det ikke simpelthen å prøve å unngå fortellingsformatet i etterforskningsprosessen. Dette er ikke mulig, siden dannelsen av fortellinger er en naturlig kognitiv prosess som alltid finner sted når man forsøker å forstå et saksforhold som involverer mennesker i handling. Man kan ikke klare seg uten fortellinger – men desto viktigere er det at man er klar over farene ved fortellingsformatet.

Et første tiltak er kort og godt at etterforskerne gjøres bevisst på hvilke feilkilder som knytter seg til fortellingsformatet og at de oppøves i å gjenkjenne tilstedeværelsen av slike feilkilder i sine egne mentale prosesser.

Et annet og mer konkret tiltak kunne være å gjøre rutine av bestrebelsene på å vurdere fortellingen bevisst og rasjonelt snarere enn ubevisst og intuitivt. En måte å gjøre dette på, ville være å vurdere fortellingen opp mot de kriteriene for generell plausibilitet som Eivind Kolfaath presenterer i boken *Bevisbedømmelse i praksis*. Når Kolfaath snakker om generell plausibilitet, sikter han til spørsmålet om hvorvidt fortellingen danner et koherent hele som ikke bryter med generelle erfaringssetninger. Blant kriteriene Kolfaath identifiserer er: harmoni mellom fortellingens ulike elementer, kontinuitet i det ytre hendelsesforløpet, fravær av atypisk adferd og uhen-siktsmessige handlingsvalg, at fortellingens sentrale elementer har en klar rolle i helheten, med flere (Kolfaath, 2013, s. 121-140).

Ifølge Kolfaath kan man forutsette at fortellinger som skårer høyt på generell plausibilitet som oftest også vil være sanne.¹³ Med dette mener han at dersom to fortellinger har like stor støtte i bevissituasjonen, og den ene henger bedre sammen og er mer i samsvar med generelle erfaringssetninger enn den andre, så vil man langt oftere treffe sannheten ved å

¹³ Også Kolfaaths kriterier for saksspesifikk plausibilitet kan være aktuelle i avhørssammenheng. Saksspesifikk plausibilitet angår spørsmålet om hvorvidt fortellingen forklarer de spesifikke opplysningene i saken på en god og dekkende måte. I avhørssammenheng er dette imidlertid en problematisk målestokk, siden det jo ikke er slik at den avhørte skal oppklare saken. Dersom den avhørte ikke vet noe særlig om sakens faktiske forhold, vil vedkommendes fortelling skåre lavt på saksspesifikk plausibilitet, men den kan fremdeles være både plausibel og sann.

velge denne fortellingen fremfor den andre (Kolflaath, 2013, s. 160). I praksis vil det naturligvis kunne være vanskelig å avgjøre hvorvidt to fortellinger kan sies å ha like stor støtte i bevissituasjonen, men det kan ikke desto mindre være nyttig å ha noen kriterier å holde seg til når det gjelder å bedømme om en fortelling er plausibel eller ikke. Dersom etterforskeren har et bevisst forhold til plausibilitetskriteriene, vil han eller hun for eksempel lettere og raskere kunne identifisere de uplausible momentene ved den avhørtes fortelling. Etterforskeren vil da være bedre posisjonert til å spørre den avhørte om det finnes en god forklaring på disse uplausible momentene.

Som vi har sett i dette kapittelet, er det imidlertid ikke nødvendigvis slik at velkonstruerte og plausible fortellinger også er sanne, noe Kolflaath også understreker. Dette betyr at det ikke er nok at etterforskeren vurderer avhørtes fortelling opp mot kriteriene for generell plausibilitet.

Et tredje tiltak til motvirkning av fortellingsformatets feilkilder vil derfor være at etterforskerne også undersøker de *plausible* fortellingene, eller de plausible elementene ved fortellingene, med et kritisk blikk. Dette kan gjøres ved at man identifiserer de sentrale handlingselementene i fortellingen og stiller kritiske spørsmål til hvert av dem, selv om de i utgangspunktet fremstår som plausible. Disse spørsmålene vil blant annet ta sikte på å avklare hva eller hvem som er kilden til disse fortellingselementene og hvorvidt kilden er pålitelig. På denne måten vil etterforskeren kunne avdekke, for eksempel, om deler av fortellingsinnholdet har sitt opphav i narrativets egen logikk eller fortellerens egne formodninger, snarere enn i pålitelige kilder. Man vil ved hjelp av dette tiltaket også kunne oppdage at informasjon som polititjenestemannen hadde oppfattet, ikke var intendert på denne måten av den avhørte.

Som et fjerde tiltak kunne man dessuten foreslå at etterforskerne aktivt tilstreber å bli bevisst på hvilke kulturelle nøkkelfortellinger som aktiveres gjennom den informasjonen som kommer frem i avhøret. Det kan her for eksempel dreie seg om utbredte kulturelle fordommer rettet mot ulike

deler av befolkningen. I eksempelsaken «Maryam forsvinner», som presenteres hos Bjerknes og Fahsing, ville det for eksempel være svært nærliggende å anta at Maryams far, som er muslim og innvandrер, står bak forsvinningen av Maryam, fordi hun har brutt med hans æresforestillinger ved å ha et kjæresteforhold til en norsk gutt. Det første avhøret med Maryams norske kjæreste i denne saken ville, kunne man forestille seg, ha vært egnet til å aktivere den kulturelle nøkkelfortellingen om muslimske menn som på grunn av æresfølelse skader eller tar livet av sine egne døtre. Som det fremgår av eksempelet, er det langt fra alltid at slike nøkkelfortellinger treffer sannheten.

Det er i denne sammenhengen også viktig at etterforskerne blir bevisst på situasjoner der den avhørtes fortelling potensielt kan aktivere *flere ulike* nøkkelfortellinger.¹⁴ En og samme fremstilling av et ekteskap kan for eksempel forbindes både med en stereotyp fortelling om den *kjærlige* ektemannen og en like stereotyp fortelling om den *sjalu* ektemannen. I slike tilfeller blir det opp til etterforskerne å velge hvilken av de to paradigmatisk fortellingene som er mest betegnende. Her dreier det seg både om å bli bevisst på *at* valget forestas – altså at hypotensen-som-fortelling ikke oppstår direkte og automatisk ut fra saksforholdene – og om å rettferdiggjøre valget gjennom bevisste overveielser.

Hovedpoenget er uansett at økt bevissthet og kunnskap om fortellingsformatets særegenheter vil kunne øke kvaliteten på den informasjonsinnhentingen og -fortolkningen som finner sted i forbindelsene med politiavhør.

14 Se Bennett og Feldman (1981, s. 49) og Menashe og Shamash (2006, s. 12).

Del 2: Fortellinger i politirapporten

Innledning

Vi har hittil konsentrert oss om fortellingens rolle i selve avhørssituasjonen. I det følgende skal vi flytte oppmerksomheten mot den skriftlige formuleringen av avhørtes forklaring, altså politirapporten – heretter omtalt som avhørsrapporten, for tydelighetens skyld. Jeg avgrenser den følgende gjennomgangen til å gjelde avhør av mistenkte, og forutsetter dessuten at den mistenkte senere opptrer som tiltalt i en straffesak. Begrunnelsen for dette er at jeg ønsker å se avhørsrapporten i en større prosessuell sammenheng, der ulike fortellinger interagerer med hverandre på ulike nivåer i rettsapparatet. Det er ellers grunn til å understreke at det følgende kun er å anse en prinsipiell eller formell analyse, som ikke baserer seg på analyser av virkelige avhørsrapporter. Grunnlaget for den prinsipielle analysen er fjerde utgave av Ole Thomas Bjerknes og Eldrid Williksens lærebok *Politirapport* fra 2015.

Politirapporten som fortellende sjanger

Det innledende spørsmålet er her hvordan vi skal gå frem for å beskrive avhørsrapportens særenge trekk som fortellende prosa. Fortelleteorien gir oss to grunnleggende, analytiske spørsmål som kan stilles til alle fortellinger, som forteller oss noe om hvordan disse fortellingene er konstruert: «Hvem snakker?» og «Hvem ser?»

Svaret på det første spørsmålet gir oss *fortelleren*. I narrativ teori sier man gjerne at fortelleren er knyttet til *stemmen*, det vil si den instansen som har ordet, og som bestemmer hva som skal tas med og hva som skal utelates. Fortelleren kan dermed også betraktes som en slags redaktør. Svaret på det andre spørsmålet gir oss *perspektivbæreren*, som altså ikke er knyttet til stemme, men til *sansning* og *stemning*. Skillet mellom forteller og perspektivbærer er grunnleggende i analysen av fortellinger, og er begrunnet ut fra en deskriptiv observasjon, nemlig at den som forteller,

den som snakker, ofte ikke er identisk med den som ser, sanser og føler. Fortelleren beretter ofte *gjennom* perspektivet til en av de personene som deltar i fortellingens handlingsgang. I slike tilfeller er det fremdeles fortelleren som snakker, og som har kontroll på hva som skal tas med, men det er ikke denne fortelleren selv som sanser begivenhetene i den verdenen det fortelles fra.

La oss nå stille disse to analytiske spørsmålene til avhørsrapporten: Hvem er det her som snakker og hvem er det som ser? For at det skal bli mulig å gi et presist svar, må vi først peke på at avhørsrapporten alltid har to narrative nivåer. På den ene siden er rapporten en fortelling om det som skjedde i avhørsrommet, og på den andre en fortelling om de fortidige hendelsene saken gjelder. Vi kan kalle det førstnevnte nivået for *rammefortellingen* og det andre for *hovedfortellingen*.

Med hensyn til spørsmålet om hvem som snakker, altså hvem som er fortelleren, synes svaret entydig: Det er polititjenestemannen som snakker, både i rammefortellingen og i hovedfortellingen. Polititjenestemannen opererer som forteller på begge nivåer og har dermed kontroll over hvilke hendelser som skal med og dessuten over ordvalg, siteringspraksis og fremstillingsform generelt.

Til det neste spørsmålet, altså *hvem som ser*, er svaret ikke like entydig. Med hensyn til rammefortellingen er svaret polititjenestemannen, mens det i hovedfortellingen er den mistenkte som ser. Polititjenestemannen er altså perspektivbærer (i tillegg til å være forteller) i rammefortellingen, hvilket kommer til uttrykk blant annet gjennom utsagn som handler om hvordan den mistenkte oppfører seg under selve fortellehandlingen. Dette foregår gjennom innskutte paranteser – så som (hoster), (kremter), (nøler), (gråter) (med skjelvende stemme) – eller gjennom direkte utsagn, så som: «Avhørte bruker lang tid på å svare, men kommer ikke på hvor han var mellom klokken tolv og klokken to». Slike utsagn forutsetter en instans som både observerer og vurderer, altså en perspektivbærer, og som her er identisk med polititjenestemannen.

I hovedfortellingen, altså fortellingen om sakens faktiske forhold, er det imidlertid *den mistenkte* som er perspektivbærer, siden det er den mistenkte som har sett eller opplevd hendelsene det fortelles om. Ta for eksempel følgende setning: «Mistenkte så Marte Kirkerud på parkeringsplassen like før klokken seks». Her er det den mistenkte som ser, men det er polititjenstemannen som snakker. Dersom den mistenkte selv skulle ha vært forteller av hovedfortellingen, måtte den ha vært fortalt i jeg-form, altså slik: «Jeg så Marte Kirkerud på parkeringsplassen like før klokken seks».

Vi kan merke oss at dette jo faktisk er den opprinnelige fremstillingsformen i selve avhøret, hvor den mistenkte både er forteller og perspektivbærer av hovedfortellingen. Det er først når denne fortellingen *nedtegnes* at mistenkte ikke lenger opptrer som forteller av sin egen fortelling. Altså kan vi si at avhørsrapporten på den ene siden er en *gjenfortelling* eller et referat av hovedfortellingen, mens den på den andre siden er en *original fortelling* fra selve avhørssituasjonen – altså det vi her kaller rammefortellingen.

To perspektiver på samme fortelling

Hvilke konklusjoner kan vi trekke av denne beskrivelsen? Først og fremst det enkle poenget at avhørsrapporten ikke med rimelighet kan anses som den avhørtes egen fortelling, slik man jo vanligvis gjør. For selv om den avhørte iblant siteres direkte, og selv om hovedinnholdet i den avhørtes fortelling gjengis samvittighetsfullt og presist, blir den avhørte aldri forteller av sin egen fortelling i avhørsrapporten. Man skal her særlig være oppmerksom på to poenger: Det første er at det er polititjenstemannen, og ikke avhørte, som har kontroll over utvelgelsen av stoffet, ordvalget og fremstillingsformen. Det andre poenget er litt mer komplisert å gjøre rede for, da det innebærer at vi innfører et narratologisk begrep som ikke er umiddelbart forståelig, nemlig *dobbel fokalisering*.

Dette begrepet beskriver det som ofte, kanskje alltid, skjer når fortelleren forteller *gjennom* en perspektivbærer, slik tilfellet altså *alltid* er med

hensyn til hovedfortellingen i avhørsrapporten. Poenget er at man i slike tilfeller på sett og vis får to ulike perspektivbærere: Den ene er den handlende karakteren (i vårt tilfelle den mistenkte) som er den som ser, sanser og føler innenfor det universet det fortelles fra. Den andre er fortelleren (i vårt tilfelle rapportskriver), som beholder et vurderende perspektiv på det fortalte på tross av at han ikke selv har deltatt i eller bevitnet disse hendelsene. Kort sagt: Selv om fortelleren forteller via en perspektivbærer, kan han fremdeles ha et perspektiv på det fortalte. I vårt tilfelle innebærer dette at *polititjenestemannens perspektiv* kan gjøre seg gjeldende også i det vi her har kalt hovedfortellingen. Et slikt perspektiv kan gjøre seg utslag i uttalte eller underforståtte vurderinger både av deskriptiv og normativ art, eller i diverse utfyllelser av fortellingsinnholdet basert på allmenne erfaringssetninger eller polititjenestemannens egne tanker eller fornemmelser omkring hva som har hendt.

Bjerknes og Willksen har i sin bok tatt med flere eksempler på at dette kan være et problem. De viser blant annet til en undersøkelse gjort i Sverige, hvor det ble påvist at politiet i stor grad (46%) la til informasjon i rapportene som ikke den mistenkte selv hadde kommet med, inkludert regelrette beskyldninger mot den mistenkte. Selv om Bjerknes og Willksen ikke refererer til narratologi, gjør de her adekvat bruk av narratologisk terminologi. De omtaler nemlig slike utfyllinger av avhørtes fortelling fra polititjenestemannens side nettopp som «rapportens perspektiv». Dette følges opp med følgende kommentar:

Spørsmålet blir da *hvilket* perspektiv rapportskriveren inntar. Er det den som forklarer seg sin versjon eller er det avhører sin oppfatning som blir dominerende i rapporten? Undersøkelser viser at det er avhører sitt perspektiv som er mest fremtredende i rapportene (2015, s. 44).

Til dette kan det først bemerkes at det i slike fortellinger som vi her har med å gjøre, det vil si faktuelle fortellinger (i motsetning til fiksjon), ikke er slik at man fritt *velger* å innta et bestemt perspektiv. Her gjenspeiler perspektivbruken nemlig en reell situasjon, som altså er ulik for rammefortellingen og hovedfortellingen. I rammefortellingen må rapportskriverens perspektiv

nødvendigvis være dominerende, siden det er det eneste. Også i hovedfortellingen er rapportskrivers perspektiv uunngåelig, så lenge den mistenkte ikke gis anledning til å skrive sin egen rapport i jeg-form. Det er særlig i hovedfortellingen at polititjenstemannens perspektiv på det fortalte utgjør en mulig feilkilde, noe som gjør det påkrevd at rapportskriver bestreber seg på å gjøre dette perspektivet så nøytralt og så lite dominerende som mulig.

Den mistenkte fratras sin stemme

Vi kan nå vende tilbake til hovedpoenget, nemlig at avhørsrapporten ikke kan betraktes som den avhørtes egen fortelling. Bjerknes og Williksen går langt i retning av å bekrefte dette forholdet: «Selv om målet er at rapporten fra avhøret skal være den avhørtes forklaring, er det mange grunner til at så ikke er tilfelle i praksis» (2015, s. 54). Man kunne her ha sagt det enda sterkere: Avhørsrapporten kan *aldri* bli den avhørtes egen fortelling så lenge den ikke er forfattet av den avhørte selv, som en sammenhengende jeg-fortelling, der begivenhetene blir sett med den avhørtes egne øyne og gjengitt med den avhørtes egen stemme. Med andre ord er målet med rapportskrivingen, slik Bjerknes og Williksen her beskriver det, uoppnåelig så lenge man ikke innfører en praksis med egenrapportering fra mistenke og vitner.

Det kan naturligvis være gode grunner til at avhørsrapporten har den formen den har i dag, men det er ikke desto mindre en konsekvens av dagens rapporteringspraksis at *den mistenkte fratras sin egen stemme i saks-papirene*. Istedet kommer han eller hun her bare til orde gjennom stemmen til det som formelt sett er en representant for påtalemyndigheten – altså fra en instans som ut fra den mistenktes ståsted ofte vil måtte betraktes som fiendtlig.

Dette litt uheldige forholdet – i hvert fall sett med den mistenktes øyne – blir, kunne man innvende, korrigert gjennom bevisumiddelbarhetsprinsippet: For dersom den mistenkte ender opp som tiltalt, vil han eller hun få anledning til å fortelle sin versjon direkte til rettens bevisbedømmere

under hovedforhandlingen. Man kan imidlertid merke seg at det som fortelles i retten ikke er en frittstående eller original fortelling, men derimot en *gjenfortelling* av det tiltalte allerede har fortalt til politiet i avhør. Det tiltalte forteller i retten blir hele tiden vurdert opp mot avhørsrapporten, særlig av aktor. I retten regnes avhørsrapporten i praksis som identisk med tiltaltes egen, tidligere forklaring. Aktor har dermed anledning til å lese opp fra avhørsrapporten dersom det foreligger uoverensstemmelser mellom det tiltalte sier i retten og det som står i avhørsrapporten.

Eivind Kolfaath nevner i sin bok om bevisbedømmelse at det ofte ikke skal den helt store uoverensstemmelsen til for at aktor gjør bruk av denne muligheten (2013, s. 143). Og dersom aktor lykkes i å etablere at tiltalte har kommet med motstridende forklaringer, vil det som oftest svekke tiltaltes troverdighet. Det er i denne sammenhengen nyttig å ha klart for seg at tiltaltes fortelling i retten ikke er en *gjenfortelling* av *avhørsrapporten*, men av tiltaltes egen muntlige fortelling under avhøret, hvilket jo ikke er det samme. For uansett hvor nøyaktig og profesjonelt politiet har opptrådt under rapportskrivningen, forblir det et faktum at avhørsrapporten er en *metafortelling* om avhøret, fortalt av en polititjenestemann, med tjenestemannens stemme, og ikke en skriftlig versjon av tiltaltes egen forklaring.¹⁵ Ikke desto mindre er det vanskelig for tiltalte å distansere seg fra avhørsrapporten, særlig dersom han eller hun har undertegnet den. I Eivind Kolflaaths bok om bevisbedømmelse heter det at det i hans materiale knapt finnes *noen* eksempler på at en tiltalt fikk gehør for at han *ikke* hadde sagt det som var nedtegnet i avhørsrapporten (Kolflaath, 2013, s. 181). Det kan altså se ut til at man i den norske straffeprosessen ikke i tilstrekkelig grad er oppmerksom på det misforholdet som uansett – som følge av gjeldende rapporteringspraksis – består mellom den avhørtes fortelling og avhørsrapporten.

¹⁵ Med metafortelling menes her: en fortelling om en fortelling. Avhørsrapporten er altså en metafortelling i den forstand at den både gir et resyme av det fortellingen inneholder og en egen fortelling om hvordan fortellingen fremføres.

Oppsummerende om avhørsrapporten

Det synes, på grunnlag av det ovenstående, rimelig å konkludere med at mistenktes og tiltaltes fortellinger i den norske straffeprosessen er beheftet med en hel del *asymmetrier* som gjør det urimelig å betrakte avhørsrapporten som identisk med den mistenktes egen forklaring. Det er gode grunner til at avhørsrapporten har den formen den har: Ikke bare praktiske hensyn, men også behovet for å få dokumentert den avhørtes adferd i avhørsrommet. Med dagens teknologi skulle det imidlertid være en enkel sak å dokumentere avhørene på en måte som i større grad lar den avhørte selv beholde kontroll over sin egen fortelling. For eksempel kunne man i den digitale versjonen av avhørsrapporten utstyre alle avhørets sentrale utsagn og påstander med en hyperlenke som fører leseren til et lyd- eller videoopptak fra avhøret, hvor man fikk tilgang til utsagnet slik det faktisk ble fremført under avhøret. På denne måten ville det bli lettere å vurdere om polititjenestemannen har lagt til elementer for egen regning eller har «oversatt» den tiltaltes ordbruk på en måte som har betydning for hvordan vi oppfatter innholdet.

Overordnet konklusjon

Vi har i denne todelte artikkelen sett at innføringen av fortellingsbegrepet gjør oss i stand til å se avhøret og avhørsrapporten i et litt annet lys enn det som hittil har vært fremherskende i norske lærebøker. Vi har også sett at fortellingsformatet kan beskrives som en særegen heuristikk som er forbundet med visse feilkilder. Vi har også foreslått noen mulige mottiltak mot disse feilkildene. Den forskningen som er gjort på dette feltet har imidlertid ikke, så vidt meg bekjent, inkludert empirisk forskning på fortellinger som fremføres i avhør. Her er mangler det med andre ord fremdeles mye empirisk forskning. I kapittelets andre del har vi sett på fortellinger i avhørsrapporten, og har kommet frem til at en avhørsrapport alltid inneholder to fortellingstyper: en hovedfortelling og en rammefortelling. Vi har sett at den avhørte ikke gis anledning til å stå som forteller av sin egen

fortelling i avhørsrapporten og har diskutert mulige tiltak for å avhjelpe dette problemet. Samlet sett kan denne undersøkelsen av fortellingens rolle i avhør og avhørsrapporten sees på som et innledende bidrag til en mulig, fremtidig politifaglig forskning på fortellinger.

Referanser

- Bennett, L. & Feldman, M. S. (1981). *Reconstructing reality in the courtroom: Justice and judgment in american culture*. New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press.
- Bjerknes, O. T. & Fahsing, I. A. (2018). *Etterforskning : Prinsipper, metoder og praksis*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Bjerknes, O. T. & Williksen, E. (2015). *Politirapport* (4. utg.). Nesbru, Oslo: Vett & viten i samarbeid med Politihøgskolen.
- Bortolussi, M. & Dixon, P. (2003). *Psychonarratology. Foundations for the empirical study of literary response*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Brooks, P. & Gerwitz, P. (red.). (1996). *Law's stories: Narrative and rhetoric in the law*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Bruner, J. (2002). *Making stories: Law, literature, life*. New York, NY: Farrar, Straus and Giroux; US.
- Gadamer, H. G. (1975). *Wahrheit und methode. Grundzüge einer philosophischen hermeneutik* (4. utg utg.). Tübingen: J. C. B. Mohr.
- Gerrig, R. J. (1993). *Gerrig experiencing narrative worlds. On the psychological activities of reading*. New York: Routledge.
- Gerrig, R. J. (2011). Conscious and unconscious processes in reader's narrative experiences. I G. Olson (red.), *Current trends in narratology*. Berlin: De Gruyter.
- Herman, D. (2013). *Storytelling and the sciences of mind*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Holand, N. N. (2009). *Literature and the brain*. Florida: The PsyArt Foundation.
- Iser, W. (1974). *The implied reader: Patterns of communication in prose fiction from bunyan to beckett*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Jackson, B. (1988). *Law, fact and narrative coherence*. Liverpool: Deborah Charles Publications.

- Kolflaath, E. (2013). *Bevisbedømmelse i praksis*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Menashe, D. & Shamash, M. E. (2006). The narrative fallacy. *International Commentary on Evidence*, 3(1), 2. doi: 10.2202/1554-4567.1034
- Presser, L. & Sandberg, S. (red.). (2015). *Narrative criminology: Understanding stories of crime*. New York: New York University Press.
- Prince, G. (2013). Reader. I P. Hühn (red.), *The living handbook of narratology*. Hamburg: Hamburg University Press.

Politiavhør av traumatiserte vitner - et mellommenneskelig perspektiv

AV PATRICK RISAN & KENT MADSEN

Innledning

Politiets etterforskning har som hovedanliggende «... å skaffe til veie nødvendige opplysninger som kan kaste lys over spørsmålet om det er begått en straffbar handling, hvem som eventuelt har begått den og om vedkommende i så fall kan straffes» (Riksadvokaten, 2015, s.1). I en etterforskningsprosess kan politiet ta i bruk ulike tilnærminger hvor avhør er en av de viktigste metoder som anvendes for å innhente informasjon om et hendelsesforløp (Bjerknes & Fahsing, 2018). Avhøret er en samtale mellom avhører og avhørte som søker mot å oppnå en mest mulig nøyaktig, detaljert og komplett forklaring fra vitner, fornærmede, mistenkte eller siktede (Milne & Powell, 2010). I en avhørssituasjon er etterforskerens oppgave å legge mest mulig til rette for at avhørte skal kunne avgi en upåvirket forklaring i en prosess regulert og styrt av lovverket, etterforskningsmål og intervjumetoden som anvendes. Samtidig er det viktig å anerkjenne avhøret som en dynamisk og interpersonlig prosess hvor kommunikasjonen mellom partene varierer på grunn av sosial kjemi,

avhørerens tilnærming, til hvilken grad partene forstår hverandre, avhørtes tilstand og avhørerens reaksjoner. I så måte innehar avhøret en åpenbar mellommenneskelig dimensjon som kan innvirke på dets kvalitet.

Politiarbeidets natur tilsier at etterforskere vil kunne møte mennesker som har vært involvert i traumatiske hendelser, det være seg personer som har opplevd vold, overgrep, ulykker, terror, eller andre hendelser som har representert en trussel mot individets integritet eller trygghet (Brewin, Andrews, Rose & Kirk, 1999; Fisher, Ross & Cahill, 2010; Halligan, Michael, Clark & Ehlers, 2003; Hardy, Young & Holmes, 2009; Holeva, TARRIER & Wells, 2001; Jakobsen, Langballe & Schultz, 2016; Westera, Kebbell & Milne, 2016). Ofre for kriminalitet kan på forskjellige måter og til ulike grader oppleve reaksjoner som følge av belastninger de har erfart, fra overveldende og smertefulle tanker og følelser, til kroppslige plager. I en avhørskontekst kan dette innebære at vitnet kommer i en tilstand som står i veien for å avgi en optimal forklaring - en forklaring som er så detaljert og pålitelig som mulig. Situasjonen fordrer at etterforskeren, i tillegg til avhørskompetanse, innehar mellommenneskelige evner til å håndtere slike tilstander for å hjelpe avhørte til å fortelle mest mulig om det som har skjedd.

Påtaleinstruksen framhever at «Ved avhøringen må tjenestemannen alltid opptre rolig og hensynsfullt og foreta avhøret på en måte som er egnet til å fremkalle en klar og sannferdig forklaring og som tar rimelig hensyn til vitnet (§ 8-11, sjetted ledd).» Samtidig eksisterer etablerte retningslinjer for hvordan avhør bør gjennomføres, retningslinjer bygd på forskning om hvordan vitner husker hendelser, hva som kan påvirke deres forklaring, og hvordan avhører bør kommunisere og strukturere intervjuet (se for eksempel Bjercknes & Fahsing, 2018; Fisher & Geiselman, 1992; Milne & Bull, 1999). Vi vil med utgangspunkt i slike retningslinjer gå avhørets sosiale kontekst nærmere i sømmene ved å belyse de mellommenneskelige sider ved avhørprosessen, det vil si avhørerens og avhørtes indre prosesser, og relasjonen eller samspillet de imellom. Hvilke mellommenneskelige prosesser kan være

gjeldende i avhør? Hvilke utfordringer kan oppstå i disse prosessene og hvordan bør de håndteres? Dette er spørsmål vi ønsker å utforske nærmere med et avgrenset fokus til politiets møte med voksne traumatiserte vitner.

Vi vil først beskrive vitnets mulige reaksjoner som følge av å ha opplevd en traumatisk hendelse som en viktig bakgrunn for å kunne forstå vedkommendes tilstand i en avhørskontekst. Deretter beskrives viktige faktorer for forberedelse av avhør, med en fremheving av begrepet om terapeutisk rettspraksis. Vi vil utforske det sosiale aspektet av avhøret som kan ligge til grunn for etablering og opprettholdelse av en relasjon mellom etterforsker og vitnet med en vektlegging av begrepet samforstand. Videre vil prosessen med å følge vitnets forklaring og håndtere følelsesmessige reaksjoner gjøres nærmere rede for. Avslutningsvis vil vi beskrive hvordan etterforskeren selv kan oppleve psykologiske reaksjoner som følge av avhørprosessen, og hvordan disse kan håndteres.

Å forstå vitnets tilstand

Traumatiske hendelser er situasjoner som innebærer en alvorlig trussel mot personens sikkerhet og integritet, hendelser som kan være overveldende og utholdelig for den som blir utsatt. For å kunne ivareta og tilnærme seg traumatiserte personer på en hensiktsmessig måte i en avhørssituasjon er det viktig å ha en forståelse for hvordan traumatiske opplevelser kan påvirke individets tilstand. Dette fremheves også av Elison og Munro (2016) som påpeker at: «... a trauma-informed response would require criminal justice policy-makers and practitioners to acknowledge the prevalence of trauma amongst the victim population, recognise the psychological effects of such trauma, and integrate knowledge about trauma and PTSD into policies, procedures and practices at each stage with the aim of minimising further trauma and promoting recovery».

De fleste som opplever traumatiske hendelser vil over tid bearbeide sine opplevelser på en måte som gjør at de greier å gå videre i livet med godt bevart psykisk helse. På den andre siden finnes individer som flere år etter

hendelsen fortsatt kan oppleve å være låst i et mønster av ubehagelige eller smertefulle følelser som kan ha alvorlige konsekvenser for vedkommendes helse og sosiale og yrkesmessige fungering. Reaksjoner på traume kan med andre ord være veldig forskjellig fra hendelse til hendelse, og fra individ til individ. Det handler både om ulike grader og typer av eksponering så vel som variasjon i subjektiv opplevelse. For en etterforsker fordrer dette en åpenhet og forståelse for kompleksiteten i traumereaksjoner, og en evne til å tilpasse seg de ulike tilstander som kan oppstå. Vi vil i det følgende beskrive psykologiske reaksjoner som kan oppstå som følge av å ha vært utsatt for en traumatisk hendelse. Deretter beskrives det hvordan slike reaksjoner kan knyttes til individets opplevelse av sårbarhet og hvilken innvirkning dette kan ha for vitnets forklaring i en avhørssammenheng.

Psykologiske reaksjoner på traumatiske hendelser

Under og i tiden rett etter en traumatisk hendelse kan individet oppleve symptomer på akutt stress, slik som overveldende skrekk eller frykt, forvirring, hjelpeløshet eller dissosiative symptomer (som følelsesmessig nummenhet eller uvirkelighetsfølelse). Over tid kan reaksjonene bidra til en risiko for å utvikle posttraumatiske symptomer (PTSD) (Brewin, et al., 1999; Halligan, et al., 2003; Kindt & Engelhard, 2005; Ozer, Best, Lipsey & Weiss, 2008). Overgangen fra akutt stress til PTSD er dynamisk og tilstanden kjennetegnes ved gjenopplevelse av traume (for eksempel påtrengende minner), forhøyet aktivering (for eksempel årvåkenhet, irritabilitet), unnvikelse av traumerelatert stimuli (for eksempel å unngå visse situasjoner eller samtaleemner), negative dreininger i tenkning og stemningsleie (for eksempel nedstemthet og pessimisme), og redusert funksjonsnivå (American Psychiatric Association, 2013). Det skal samtidig nevnes at symptombilder knyttet til PTSD kan variere meget og at dette kan kompliseres ytterligere da tilstanden kan ha innslag av andre lidelser, som, for eksempel, andre angstlidelser, stemningslidelser, og rusmisbruk (Brady, Killeen, Brewerton & Lucerini, 2000; Foley & Massey, 2018).

For å forstå virkningene av traume er det viktig å påpeke hvordan hendelsen eller hendelsenes ulike form kan påvirke hvilke symptomer som utvikler seg. Det kan være forskjeller i reaksjoner ut i fra hvorvidt disse stammer fra et enkeltstående traume eller om det dreier seg om flere episoder (som for eksempel ved gjentatte seksuelle overgrep). Ved enkeltstående traumer ser man kanskje oftere de symptomer beskrevet ovenfor, mens man ved mer repeterende eller gjentatte traumatiske hendelser, ofte hos yngre mennesker, kan se symptomer på det man kaller kompleks PTSD (Cook et al., 2005). Slike traumer kan gi seg utslag i at personen opplever problemer i sitt forhold til seg selv og til andre mennesker. For eksempel, vansker knyttet til selvbylde, følelsesregulering, kroppslige problemer, og, vansker med å utvikle nærhet og tillit i relasjoner. Det skal i tillegg fremheves hvordan både individuelle og kontekstuelle forhold har en innvirkning på personens opplevelser, som, blant annet; alvorlighetsgrad av traumet, avstand i tid, sosial støtte, eller hvordan personen har opplevd og håndtert traumesituasjonen (Brewin, Andrews & Valentine, 2000; Halligan, et al., 2003; Meyerson, Grant, Carter & Kilmer, 2011; Ozer & Weiss, 2004). For en etterforsker vil det naturlig nok være hensiktsmessig å ha kunnskap om ulike reaksjoner og tilstander knyttet til traumatisering, spesielt med tanke på å kunne vurdere sårbarhet i en avhørskontekst.

Sårbarhet, behov og minner fra traumatiske hendelser

I en forberedende fase til avhør hvor etterforskeren går gjennom saksdokumentene er det viktig å danne seg et inntrykk av hvem som skal avhøres. Avhører bør være bevisst om det er en sårbar person og om det er spesielle hensyn som bør tas. Personer som, for eksempel, har vært utsatt for seksuelle overgrep, grove eller gjentatte tilfeller av familievold, trusler eller menneskehandel, kan være traumatiserte. Dersom situasjonen og saken er av en slik art bør man ha som hovedregel at enhver person bør vurderes med hensyn til eventuell sårbarhet (Bjerknes & Fahsing, 2018).

En traumatisert person kan erfare et grunnleggende behov for å unngå tanker eller situasjoner som kan knyttes til det han eller hun har opplevd, noe som kan aktivere eller forsterke ubehagelige følelser dersom man deltar i et avhør som skal omhandle det smertefulle. Det er viktig at etterforsker er seg bevisst hvordan tidligere hendelser et vitne har vært gjennom kan ha en sterk innflytelse på hans/hennes psykologiske prosesser her-og-nå. Dette viser hvordan traumatiserte personer i en rettspsykologisk sammenheng kan anses som sårbare, det vil si at personens tilstand skaper en tilbøyelighet for at vedkommende kan påvirkes og for å kunne avgi informasjon som er unøyaktig, upålitelig eller villedende (Gudjonsson, 2006). Sagt annerledes, avhørte kan oppleve psykologiske prosesser som potensielt kan være forstyrrende for å avgi en sammenhengende og pålitelig forklaring. I en slik situasjon vil det være viktig å kunne gjøre en vurdering av hvordan sårbarhet kan påvirke akkurat denne personen samt hvilke mellommenneskelige behov vedkommende kan ha. Det kan være et behov for en eller annen type tilrettelegging, et behov for noen som forstår at det kan være vanskelig å konsentrere seg, et behov for å oppleve situasjonen som trygg, eller noen som forstår at de har det vondt (Fisher & Geiselman, 2010).

Den som avhøres må initiere en rekke kognitivt krevende prosesser for å kunne svare på etterforskerens spørsmål. Han/hun må forstå spørsmålene som blir stilt, og søke gjennom sin langtidshukommelse etter informasjon som må verbaliseres (Dando, Geiselman, Macleod & Griffiths, 2016). I utgangspunktet kan man si at hendelser i livet preget av høy følelsesmessig aktiviering som oftest lagres i hukommelsen med større tydelighet, sammenheng og varighet enn minner fra nøytrale hendelser. Tenk, for eksempel, på en gang du ble veldig glad, redd eller forbannet. Det finnes flere grunner til at vi husker slike hendelser godt, blant annet fordi vi kan fortelle om dem flere ganger, og det er hendelser som ofte har en betydning og innvirkning på våre liv (Brewin, 2014; Magnussen, 2017). Tilsvarende prosesser kan sies å oppstå omkring minner fra traumatiske

hendelser. Det skal nevnes at ved traumatiske hendelser *kan* innkodingen av minnet forstyrres, for eksempel, ved at individet opplever sterk bevissthetforstyrrelse eller å være i psykologisk ubalanse, men dette er ikke vanlig (Green, Choi & Kane, 2010; Grøndahl, Wessel & Magnussen, 2019). Selv om det har blitt hevdet at traumatiske minner blokkeres fra bevisstheten, at de fortrennes, eller at de oppleves som usammenhengende og fragmenterte har nyere forskning vist at dette ikke er tilfellet. Erfaringer fra dramatiske og traumatiske hendelser huskes bedre enn minner fra «dagligdagse erfaringer» (Engelhard, McNally & Van Schie, 2019; Grøndahl, et al., 2019).

Til tross for at minner fra traumatiske hendelser som oftest huskes godt er det viktig for etterforskeren å være klar over hvordan avhørskonteksten kan bringe angst og ubehag som kan ha en negativ innvirkning på oppmerksomhet og arbeidshukommelse og slik begrense vedkommendes evne til å søke sin hukommelse der og da (Derakshan & Eysenck, 2009; Kieckhafer, Vallano & Compo, 2014). Slike situasjoner framhever viktigheten av å skape en trygg situasjon for vitnet og stiller krav til etterforskeren om å tilpasse sin tilnærming til de tilstander og behov som kan oppstå. Det finnes ingen enkel oppskrift for hvordan avhører bør tilnærme seg vitnet, men vi vil i det følgende fremheve noen betraktninger vi anser som relevante for å belyse avhørprosessen mellommenneskelige sider, og vi vil begynne med etterforskerens forberedende fase.

Etterforskerens forberedelser

Avhør av traumatiserte personer kan sies å ha to overordnede målsetninger. Det første er å legge til rette for at avhørte skal kunne forklare seg så godt som mulig om det som har skjedd, med andre ord, at etterforskeren når sitt etterforskningsmål om å innhente de nødvendige opplysninger som trengs for å belyse saken best mulig. Det andre målet er å imøtekomme og ivareta vitnets tilstand og velbefinnende i prosessen. Med tanke på sistnevnte er det viktig å påpeke at avhørprosessen er en mulighet for terapeutisk rettspraksis («therapeutic jurisprudence»). Det vil si hvordan

rettssystemet, rettslige prosesser og rettsvesenets aktører har en innvirkning på involvertes psykologiske helse og velbefinnende (Petrucci, Winick & Wexler, 2003; Winick, 2002). Å innta et terapeutisk perspektiv på rettsprosesser må tolkes bredt og tar ikke fokus bort fra å skulle oppnå etterforskningsmessige mål, men ser heller på *hvordan* disse mål kan nås (Wexler, 1995; Winick, 2002). I en avhørssammenheng kan det dreie seg om å være seg bevisst hvordan intervjuet kan få konsekvenser for vitnets liv eller opplevelse, for eksempel, hvordan avhøret kan bidra til å forverre vitnets tilstand, eller til at vedkommende opplever lettelse og mestring (Fisher & Geiselman, 2010; Leone, 2015).

Langballe og Schultz (2017a, 2017b) studerte hvilke faktorer som kunne føre til økt opplevelse av stress versus positive opplevelser i avhørene av overlevende etter terrorangrepet på Utøya i 2011. Resultatene fra studien viste at vitner som anså avhøret som en positiv opplevelse rapporterte at de ble lyttet til av en avhører som fremmet trygghet og ble oppfattet som empatisk og profesjonell, at de kunne håndtere følelsesmessige reaksjoner under avhøret, og at de opplevde avhøret som meningsfullt. Studien viser tydelig viktigheten av interpersonlige prosesser for vitnets opplevelse av avhøret som positivt. Å være seg bevisst ivaretagelse av avhørte kan sies å bygge opp under terapeutisk rettspraksis i en etterforskningsprosess. Hva dette innebærer konkret vil naturlig nok variere fra sak til sak, men med hensyn til avhør av traumatiserte personer kan det handle om å være ivaretagende gjennom avhørets ulike faser, eller, at etterforsker er forberedt på de ulike tilstander han/hun kan møte.

I de tilfeller det er aktuelt, og mulig, vil det være hensiktsmessig at den som skal gjennomføre et avhør gjennomgår en opplæring eller briefing omkring sentrale temaer for det kommende avhøret. Dette kan innebære en opplæring i mental forberedelse, reaksjoner man kan forvente, eller andre momenter som kan bidra til at etterforskeren håndterer situasjonen best mulig. Denne typen forberedelser kan bidra til økt forutsigbarhet samt redusere muligheten for at etterforskeren selv opplever negative

følelsesmessige eller belastningsrelaterte konsekvenser av avhøret (Huey & Kalyal, 2017).

Forberedelse til, og planlegging av, avhør er utvilsomt en viktig og innvirkende faktor for kvaliteten av avhør og kan ikke undervurderes (Milne & Bull, 1999; Smith & Milne, 2011). Forberedelser bør naturlig nok være styrt av hva man ønsker å oppnå. Som i alle avhør bør etterforsker sette seg godt inn i saken samt klargjøre *hva* som skal undersøkes og ikke minst *hvordan*. I en forberedende fase er det viktig å reflektere omkring etterforskningens kontekst. For eksempel, hvilken type hendelse eller belastning dreier det seg om? Hvor lenge siden skjedde hendelsen? Hvilken livssituasjon er vitnet i? Kan vedkommende oppleve å være truet på noen måte? Vil avhøret måtte berøre sensitive temaer? Er man forberedt til å skulle lytte til grusomme detaljer? Ses noen potensielle utfordringer? Etterforskeren bør også reflektere over avhørtes tilstand og mulige reaksjoner ved å stille seg spørsmål om hvordan hendelsen kan ha preget vitnet, eller, hvordan håndtere situasjonen dersom avhørte skulle bryte sammen i gråt. Forberedelse og planlegging rundt avhøret kan ligge til grunn for at avhører utvikler en skriftlig disposisjon for avhørets struktur og innhold. God forberedelse og en godt utarbeidet disposisjon kan være veldig viktig for avhører da det kan både bidra til å redusere hans/hennes stressnivå i situasjonen og gjøre han mer fleksibel og tilpasningsdyktig i relasjonen til avhørte (Risan, Binder & Milne, 2017; Smith & Milne, 2011).

En annen side av denne fasen er å forberede vitnet. Forut selve avhøret bør etterforskeren vurdere om det kan være hensiktsmessig å prate med vedkommende på forhånd, for eksempel per telefon. En slik samtale kan bidra til at man kan gjøre en innledende vurdering av vitnets tilstand, ved å spørre om hvordan det går eller om han/hun har noen bekymringer eller spørsmål rundt avhøret. Uten å gå inn på selve saken, kan etterforskeren forklare hensikten med avhør, hvordan intervjuet vil bli lagt opp, og avklare eventuelle uklarheter samtidig som man avtaler et tidspunkt som passer. En slik innledende kontakt kan bidra til at vitnet opplever en økt trygghet

og at vedkommende blir mer komfortabel med det kommende avhøret ved at situasjonen kan oppleves som mer kjent og forutsigbar (Risan, et al., 2017; Risan, Milne & Binder, under review).

Avhørsrelasjonen

Møtet mellom etterforskeren og vitnet skiller seg naturlig nok fra møter i andre sosiale sammenhenger. Avhøret er en formålsrettet samtale hvor avhører må legge til rette for en relasjonell kontekst som bidrar til at avhørte blir mest mulig trygg, tillitsfull, komfortabel og at vedkommende kommer i en best mulig posisjon til å kommunisere. Det må med andre ord utvikles en felles «bølgelengde» eller en relasjon mellom etterforskeren og vitnet som et bakteppe for selve avhørsprosessen. Hvordan og hvor lang tid det tar å etablere en slik relasjon varierer naturlig nok og er avhengig av, blant annet, vitnets tilstand og samspillet med etterforsker. I Norge brukes forøvrig begrepet *kontaktetablering* om denne innledende fasen av avhøret hvor avhører skal legge til rette for å utvikle tillit, kontakt og et godt klima for kommunikasjon (Bjerknes & Fahsing, 2018), samtidig som det skal nevnes at kontakt- og relasjonsarbeidet er viktig gjennom alle avhørets faser (Fogarty, Augoustinos & Kettler, 2013; Jakobsen, Stridbeck & Langballe, 2018; Risan, et al., 2017; Walsh & Bull, 2012).

I avhørslitteraturen fremheves ofte begrepet *samforstand* (eng. rapport) som et viktig aspekt for å skape tillit og fremme kommunikasjon i avhør (se for eksempel Fisher & Geiselman, 2010; Shepherd & Griffiths, 2013). Samforstand kan beskrives som en tilstand hvor interagerende individer *opplever noe som felles eller delt, en dynamisk interaksjon som oppleves som positiv* (Fisher & Geiselman, 2010). Tilstanden er ikke statisk eller ensidig i sin natur, men befinner seg i et dynamisk kontinuum (Kelly, Miller & Redlich, 2016). I litteraturen finnes teoretiske beskrivelser og empiriske undersøkelser av ulike begreper som kan inkluderes i dette kontinuumet, samtidig som det ikke finnes en enighet om en empirisk fundert definisjon av samforstand (Borum, Gelles & Kleinman, 2009). Dette beskrives også i Abbe og Brandons

(2013) litteraturgjennomgang hvor de fremhever et behov for mer empirisk forskning på hvilken virkning samforstand har for avhøret, hvordan man best kan etablere samforstand, samt hvordan samforstand kan anvendes strategisk i avhør. Til tross for ulike syn på hva samforstand innebærer fremhever Vanderhallen, Vervaeke og Holmberg (2011) at det handler om en relasjon som består av varme, er harmonisk og nøytral, innbyr til tillit, og legger opp til samarbeid mellom partene. En lignende definisjon er gjort mer avgrenset til å gjelde i avhør av traumatiserte hvor samforstand defineres som en samarbeidsrettet relasjon bygd på en delt sosial og emosjonell forståelse som fasiliterer kommunikasjon mellom avhører og avhørte (Risan, 2017).

Samforstand – en etiologisk forklaring

Flere forskere hevder at samforstand innehar en adaptiv, biologisk funksjon med en evolusjonistisk verdi for mennesker (Argyle, 1990; Buck, 1990). Funksjonen bidrar til å skape sosial integrering og etablering av mellommenneskelige relasjoner, for eksempel for å kunne hjelpe hverandre. I prosessen er synkroniserte, ikke-verbale signaler viktige (Argyle, 1990). Forenklet beskrevet handler det om tendensen til at vi vil agere på samme måte som andre gjør – altså en kobling mellom persepsjonen (det vi oppfatter) og vår atferd. Vår representasjon av observasjonen og atferden er delt og leder ofte til automatiske responser (Dijksterhuis & Bargh, 2001). Dette kan illustreres med et hverdagslig eksempel; tenk tilbake til en gang en fremmed smilte til deg og du automatisk, uten refleksjon, responderte til smilet. Den kausale effekten kan sies å være toveis, at jo høyere grad av imitasjon genererer en høyere grad av affeksjon og samforstand, og vice versa (Bargh & Morsella, 2008; Chartrand & Bargh, 1999). Dersom en automatisk respons uteblir kan dette ifølge Dijksterhuis och Bargh (2001) ha to forklaringer. Den første går ut på at utover persepsjonen kreves en mekanisme som motiverer respons, for eksempel at individet tar en bevisst beslutning. Den andre forklaringen er at persepsjonen i seg selv er tilstrekkelig til å utløse responsen, men at den blir kontrollert eller hemmet.

I sosiale interaksjoner, og ikke minst i en avhørskontekst, bør man være spesielt oppmerksom på følgende aspekter: vi oppfatter andres gester og bevegelser, deres ansiktsuttrykk, stemme og toneleie. I tillegg, basert på oppfatningen av våre observasjoner vil vi spontant trekke konklusjoner om den andre parts karaktertrekk, for eksempel at vedkommende er vennlig eller uempatisk. Aktivering av sosiale stereotypier kan få individet til å agere utover tilgjengelig observert informasjon (Dijksterhuis & Bargh, 2001). Dette kan foregå i en ubevisst prosess, for eksempel gjennom kontekstuell priming: forekomsten av en viss hendelse eller person kan aktivere vår representasjon av denne, inkludert relevant informasjon som kreves for en respons (Bargh & Morsella, 2008; Dijksterhuis & Bargh, 2001).

Ovenstående beskrivelse indikerer i stor grad at konsensus eller samforstand er preget av gjensidighet mellom de involverte partene. I en avhørskontekst hvor en etterforsker er ansvarlig for å legge til rette for at en samforstand utvikles, kan videre et insider-/outsiderperspektiv eksistere (Hendrick, 1990). For eksempel kan avhørtes oppfatning av avhørens ikke-verbale signaler generere følelser som skaper en felles opplevelse (konsensus) som leder til samforstand. Disse kan i neste rekke tolkes av avhører og lede til et outsiderperspektiv på samforstand, med andre ord, at man ser relasjonen og opplevelsen av konsensus utenfra. Det er imidlertid få studier som har undersøkt en slik opplevelse av samforstand helhetlig eller basert på et eksplisitt teoretisk rammeverk (for et unntak, se Alison, Alison, Noone, Elntib & Christiansen, 2013). Et teoretisk rammeverk kan brukes til å beskrive, forklare og forutsi relevante konsensusresultat (Von Wright, 2004), men kan også brukes til å sette en ramme for samspillet dynamikk og gjensidighet (se for eksempel Abbe & Brandon, 2014; Holmberg & Madsen, 2014).

Samforstand – en konseptualisering

Tickle-Degnen & Rosenthals (1990) konseptualisering av samforstand er fundert i en sosialpsykologisk kontekst og fokuserer på hvordan

ikke-verbale aspekter manifesterer seg i interaksjoner. Deres teoretiske modell vektlegger en gjensidighet eller resiprositet bygd på tre sammenfallende hovedkomponenter: *gjensidig oppmerksomhet*, *positivitet* og *koordinasjon*. Den første komponenten, *gjensidig oppmerksomhet*, beskriver hvilken grad av engasjement avhører og avhørte kan oppleve i sitt møte. I et avhør preget av høy grad av samforstand bidrar *gjensidig oppmerksomhet* til en fokusert og sammenhengende interaksjon. For eksempel så kan avhørers anvendelse av *aktiv lytting* gi avhørte en opplevelse av å bli lyttet til som kan fremme hans/hennes forklaring. Den andre komponenten, *positivitet*, bidrar til å skape gjensidige følelser av vennlighet og omtanke. *Positivitet* kan, for eksempel, manifestere seg gjennom at man nikker med hodet, smiler eller gir en øyenkontakt som signaliserer at man ønsker å kommunisere. Den tredje komponenten, *koordinasjon*, bidrar til balanse og harmoni mellom interagerende parter i et avhør og kjennetegnes ved en høy grad av samforstand. For eksempel, gjennom at avhører viser en mottagelighet og avstår fra å stille spørsmål med en gang avhørte blir stille, men heller viser tydelige tegn på å reflektere og formulere et svar, eller uttrykke empati når dette skulle passe seg.

Betydningen eller vektningen av hver enkelt komponent vil variere gjennom interaksjonen. Det er likevel beskrevet at *positivitet* og *gjensidig oppmerksomhet* er særlig viktige i relasjonens innledende fase da evaluere krefter er sterke, mens *koordinasjon* og *gjensidig oppmerksomhet* blir viktigere i avhørets senere deler hvor det stille høyere krav til effektiviteten av kommunikasjonen (Tickle-Degnen & Rosenthal, 1990). Det kan argumenteres for at en bevissthet om hovedkomponentene i Tickle-Degnen og Rosenthals teoretiske modell gir avhører muligheten til å forholde seg mer strategisk til samforstand under avhørets gang (Madsen, 2017).

Å følge avhørtes forklaring

Etter en relasjon er etablert med vitnet der vedkommende oppleves som tilstrekkelig komfortabel med å gi en forklaring, jamfør *gjensidig positivitet*

nevnt tidligere, kan informasjonsinnhenting begynne. Dette kan først handle om at etterforsker beskriver hvordan avhøret vil foregå for å øke opplevelsen av forutsigbarhet, eller, ved å overføre kontroll til avhørte ved å påpeke at han/hun er den som har informasjonen, er den som vil prate mest, og oppmuntres til å fortelle så detaljert som mulig.

Et mål med vitnets frie forklaring er at denne skal være så upåvirket som mulig. Noe som kan oppnås ved bruk av åpne spørsmål som begynner med at avhører sier fortell, beskriv, vis eller forklar. Etter hvert kan avhører følge dette opp med mer sonderende eller utforskende spørsmål som hvem, hva og hvor. Her vektlegges viktigheten av at avhører stiller korte og tydelige spørsmål, at han/hun stiller ett spørsmål om gangen, og at ledende spørsmål unngås (Bjerknes & Fahsing, 2018).

Under vitnets frie forklaring er avhørerens rolle å bidra til gjensidig oppmerksomhet ved å gi avhørte rom til å fortelle og vise at han/hun er mottagelig for vitnets uttrykk. Dette kan, blant annet, gjøres ved aktiv lytting (for eksempel å vise oppmerksomhet gjennom kroppsspråk). Gjennom avhørprosessen må etterforskeren kontinuerlig jobbe med å forstå, tilpasse seg og imøtekomme avhørtes tilstand for å opprettholde en hensiktsmessig kommunikasjon, noe som kan være utfordrende. Avhører må, blant annet, justere sitt språk på en måte som gjør at vitnet forstår, eller, vise omtanke dersom ubehagelige følelser tar overhånd. En annen utfordring kan være at avhørtes minner ikke nødvendigvis blir presentert lineært (for eksempel i en kronologisk rekkefølge), men heller stykkevis hvor visse elementer kanskje mangler. Dette kan skape en utfordring for avhører å følge avhørtes narrativ og holde oversikt. Man bør her tilstrebe koordinasjon eller å være mest mulig «samkjørt» med vitnets uttrykk for å oppnå en høyest mulig grad av felles forståelse eller samforstand. Som tommelfingerregel bør avhører videre sikte mot å følge strukturen avhørte har gitt i sin forklaring for kommende sin sondering eller oppfølgingsspørsmål.

Under utspørringen bør etterforskeren være bevisst sin egen rolle, spesielt med hensyn til hvordan vitnets svar til hans/hennes spørsmål kan

påvirkes av faktorer som medgjørighet, ettergivenhet og suggestibilitet (O'Mahony Milne & Grant, 2012). Det er viktig å være klar over dette og ikke stille ledende spørsmål eller bli fristet til å spørre igjen og igjen om det samme dersom avhørte har «hull» i forklaringen. Dette kan gjøre avhørte usikker eller at han/hun opplever forventninger om å skulle huske noe som ikke kan gjenerindres. En annen potensiell utfordring som kan følge utspørringsfasen er å utforske eller avklare uoverensstemmelser i avhørtes forklaring. For eksempel, dersom avhørte sier noe tidlig i forklaringen og gir motstridende opplysninger senere i avhøret, eller, om etterforsker har informasjon som ikke korresponderer med det vitnet har forklart. I slike situasjoner bør avhører formulere avklarende spørsmål rundt dette med forsiktighet og på en ikke-konfronterende måte (Ministry of Justice, 2011).

Håndtering av følelsesmessige reaksjoner

Avhørsprosessen kan på ulike vis aktivere ubehagelige følelser som forhindrer avhørte i å fortelle og slik skape et behov for at etterforskeren responderer på en formålstjenlig måte. For avhører vil det stille krav om mellommenneskelige ferdigheter som kan relateres til begrepet om emosjonell intelligens, det vil si individets evne til nøyaktig oppfattelse og forståelse av følelser, og til å til å bruke kunnskap om emosjoner til å støtte tenkning, resonnerer og løse oppgaver (Mayer, Roberts & Barsade, 2008). Å møte følelsesmessige tilstander på en god måte kan knyttes til en humanitær avhørsstil kjennetegnet ved at avhører opptrer empatisk og engasjert, og er positiv, hjelpsom, vennlig, og samarbeidsvillig (Holmberg, 2004; Holmberg & Christianson, 2002). Forskning har vist hvordan denne stilen kan ha en positiv innvirkning både på mengden informasjon som genereres i avhør¹ og vitnets velbefinnende (Holmberg & Madsen, 2014; Madsen & Holmberg, 2015).

1 Studiene ble gjennomført i en kontekst så likt et reelt avhør som mulig. Alle avhørene ble gjennomført av to tidligere politibetjenter med erfaring som etterforskere.

Personer som har opplevd alvorlige belastninger kan på den ene siden oppleve å være i en tilstand av å være nummen, avstengt eller følelsesløs, og på den andre siden kaotiske eller overveldende følelser. Traumatiserte personer kan ofte oppleve å pendle mellom disse to sidene (Ogden, 2010), og endringer i følelsesmessige uttrykk kan skje brått og uventet som følge av å være dominert av indre prosesser. Konsekvensen av en slik følelsesmessig aktivering kan være at avhørte opplever et behov for trekke seg unna i relasjonen, vansker med å konsentrere seg, eller utfordringer med å huske deler av det som har skjedd. For å imøtekomme følelsesmessige opplevelser krever det først at etterforskeren identifiserer avhørtes smerte eller ubehag gjennom å observere verbale og nonverbale uttrykk, og vise empati og forståelse for de følelser som kommer fram (Fisher & Geiselman, 2010). Å erfare forståelse kan lede til en opplevelse av aksept og bekrefteelse som i seg selv kan bidra til å redusere angst eller følelser av ubehag (Greenberg & Pascual-Leone, 2006; Risan, Binder & Milne, 2016). Målet i denne prosessen er at avhørte skal oppleve tillit, at avhørsrelasjonen er trygg, og at den tåler og kan romme opplevelsen av smerte og ubehag. Dette kan relateres til begrepet *containing* som viser til hvordan en person kan motta en annens følelsesmessige kommunikasjon på måter som gjør at vanskelige følelser blir mer tolererbare i relasjonen (Bion, 1962).

I de øyeblikk følelser kommer til uttrykk er det viktig at avhører gjør en vurdering av hvilke behov vitnet kan erfare. For eksempel, angst kan skape et behov for å oppleve trygghet eller kontroll, mens sinne eller skam kan være knyttet til et behov for å oppleve forståelse eller støtte. En bevissthet om de bakenforliggende behov til avhørtes tilstand bør videre bidra til å styre hvordan avhører velger å tilnærme seg avhørte. Dersom etterforskeren opplever at avhørte er i en tilstand hvor han/hun er distansert, uinteressert, likegyldig eller «langt nede», kan dette fordre at etterforskeren bidrar til å motivere avhørte for å aktivere vedkommende ytterligere. For eksempel ved å vise forståelse for hans/hennes tilstand eller å normalisere denne ved å si «Jeg forstår at det er tungt for deg å snakke om dette.»

En annen måte kan være å fremheve positive sider med vitnets forklaring, for eksempel ved å verdsette hans/hennes innsats ved å sette pris på hans/hennes forklaring og uttrykke at den er til stor hjelp i etterforskningen. Dersom avhørte kan oppnå en opplevelse av mestring, eller å delta i noe meningsfullt, kan dette lede til en mer positiv atmosfære, samt at han/hun opplever økt motivasjon til å fortelle videre. På den andre siden, dersom avhørte skulle oppleve overveldende følelser, som tung tristhet eller skjelvende redsel, kan det være hensiktsmessig å bringe avhørtes oppmerksomhet til det som skjer her-og-nå, eller, ved at man tar et steg tilbake fra det vonde. For eksempel, gjennom at man kan ta en pause eller et midlertidig temaskifte i avhøret, drikke litt vann eller kaffe, puste dypt i 10 sekunder, eller bruke tegning til å beskrive detaljer i forklaringen. Målet med dette er å «vise» at smertefulle opplevelser kan påvirkes og reguleres, og at han/hun kan oppleve en økt kontroll eller mestring ovenfor de opplevde minnene og følelsene som kan oppstå (Risan, et al., under review). I situasjoner hvor følelser tar overhånd er det viktig at avhører styrer prosessen tilbake til et punkt der avhørte er komfortabel nok til å kunne fortsette sin forklaring. Når man kommer dit hen kan man fortsette med å si «Fortell meg mer om det», «Hva skjedde deretter?», eller lignende, for å holde bevegelse i gang i samtalen.

Ved avhørets slutt bør etterforskeren rette seg inn mot å runde av på en god måte og gi et godt sisteinntrykk. Målet bør være at avhørte kommer i en tilstand hvor han/hun kan oppleve å være ivaretatt, er komfortabel og kan sitte igjen med en positiv følelse, i den grad det er mulig. Dette kan innebære at man går tilbake til å snakke om temaer man pratet om i innledende del av avhøret (kontaktetableringsfasen), eller at man spør avhørte om hvordan det har vært for han/henne å ha deltatt i denne samtalen og om det eventuelt er noe som er uklart. Her bør avhører verdsette avhørtes innsats og samarbeid for å forsterke en positiv atmosfære, samtidig som man orienterer om hva som vil skje videre i saken for å forsterke vitnets opplevelse av forutsigbarhet (Bjerknes & Fahsing, 2018; Shepherd & Griffiths, 2013).

Avhørers reaksjoner

Avhør av personer som har opplevd alvorlige belastninger og potensielt grufulle handlinger krever som nevnt at etterforskeren, i tillegg til å legge til rette for god kommunikasjon, må være mottagelig for vitnets fortelling. Dette kan innebære at avhører må lytte til innhold som kan bestå av provoserende, overveldende eller grusomme detaljer som i seg selv kan skape følelsesmessige reaksjoner hos etterforskeren. Møtet med menneskelig lidelse krever innsats, både for å imøtekomme den andres tilstand men også med hensyn til å håndtere egne reaksjoner. Dette kan være reaksjoner som gjør det vanskelig å fokusere på arbeidsoppgavene under avhøret, eller som kan prege etterforskeren i ettertid.

I avhør kan naturlig nok etterforskeren selv erfare negative følelser som mottaker av avhørtes fortelling. Det kan være at avhører opplever avsky eller sinne med hensyn til det han/hun blir fortalt, eller å bli engstelig for vitnets situasjon. Et utfordrende aspekt ved dette er at arbeidsoppgaven kan kreve at etterforskeren må håndtere eller kontrollere egne følelser slik at disse ikke blir forstyrrende for avhøret. Dette kan relateres til begrepet «emotional labor» som brukes om ulike typer yrker som krever at man kontrollerer eller undertrykker sine egne følelser for å utføre sine arbeidsoppgaver (Bakker & Heuven, 2006). Å kontrollere egne følelser på denne måten kan anses både som en utfordring og potensiell belastning for etterforskeren. Her er det viktig å være klar over hvordan ubevisste prosesser kan virke inn på prosessen (Bargh & Morsella, 2008; Dijksterhuis & Bargh, 2001), for eksempel, hvordan nonverbal atferd kan påvirke avhører, hvordan spørsmål blir stilt, eller at visse aspekter av forklaringen ikke blir undersøkt (kanskje avhører selv kvier seg for å gå inn i visse temaer). Ubevisste prosesser kan på mange måter være vanskelig å hindre og fordrer slik en bevissthet og aktiv refleksjon over hvordan dette kan påvirke avhørprosessen for å redusere risiko for påvirkning.

Huey og Kalyal (2017) undersøkte hvordan politietterforskere i Canada forholdt seg til og ble påvirket av sitt arbeid. Studien viste blant annet

hvordan etterforskere ble følelsesmessig påvirket av sin jobb til tross for forsøk på å distansere seg fra ofrene. Dette var spesielt gjeldende med hensyn til situasjoner der de kunne relatere seg til offeret, for eksempel om de var foreldre selv og barn var involvert. Et annet funn i studien var at flere opplevde det som vanskelig å håndtere egne følelsesmessige reaksjoner samtidig som man skal være profesjonell. Dette kan relateres til Jakobsen, Langballe og Schultz' (2016) studie hvor etterforskere som avhørte overlevende etter 22. juli beskrev det som utfordrende å finne en hensiktsmessig balanse mellom å være en «objektiv» informasjonsinnhenter eller et støttende og ivaretagende medmenneske. Utfordringen kan på mange måter sies å oppstå som følge av det menneskelige aspektet ved avhør, hvor det er vanskelig å gi noen fasit for hvordan man bør opptre.

Det er forventet at politiet kontrollerer egne følelser for å opprettholde et nøytralt og profesjonelt inntrykk. Samtidig er det forventet at de skal vise forståelse og omtanke når situasjonen tilsier det. Slike deler av arbeidet kan gi grobunn for opplevelsen av emosjonell dissonans, det vil si en uro eller et ubehag som følger av å oppleve diskrepans mellom hva man egentlig føler og det som kommer til uttrykk. I en studie om emosjonell dissonans fant Bakker og Heuven (2006) hvordan politi og sykepleiere, som følger av å være i emosjonelt krevende yrker, ofte kunne oppleve seg som følelsesmessig utslitt og ha et behov for å distansere seg fra sin jobb. De fremhever også hvordan denne typen arbeid kan øke risiko for utbrenthet.

I en arbeidssituasjon hvor man avhører traumatiserte personer er det essensielt å være klar over hvordan det å delta empatisk i en relasjon med avhørte kan gjøre at man selv indirekte kan bli preget av traumet (Huey & Kalyal, 2017; Smith & Milne, 2018). Sekundær- og vikarierende traumatisering handler om de reaksjoner man selv kan oppleve som en konsekvens av å ta innover seg en annens historie eller fortelling om tragedie eller grusomheter. Det handler ofte om en gradvis og kumulativ prosess som kan resultere i at vedkommende selv utvikler traumerelaterte plager, som, for eksempel, nummenhet og distanse til andre, påtrengende

forestillingsbilder, ubehagelige kroppslige opplevelser, følelser av hjelpe-løshet og fortvilelse, pessimisme, kynisme, redusert selvbilde og utbrenthet (Ellison & Munro, 2016). For de fleste kan det dreie seg om kortvarige men intense plager, mens for et mindretall kan det gi utslag i langvarige problemer (Berge, 2005). Å ignorere eller overse reaksjoner som kan følge belastninger fra sitt arbeid kan lede til alvorlige konsekvenser for den eller de det gjelder. Forskning har blant annet vist hvordan denne type belastende arbeid kan resultere i redusert psykisk helse for individet, som relasjonelle problemer, depresjon og selvmordsrisiko, i tillegg til vansker med å utføre yrkesmessige oppgaver (Foley & Massey, 2018).

Forebyggende tiltak

Å jobbe med oppgaver som krever involvering i relasjoner hvor smertefulle opplevelser deles, kan, som nevnt, være veldig belastende og få negative konsekvenser for individets livskvalitet og arbeidsliv. Et viktig spørsmål blir da hvordan de potensielt negative konsekvenser av dette kan reduseres eller forebygges.

Ivaretagende tiltak for personell som kan jobbe i belastende situasjoner er spesielt tydelig om arbeidet er relatert til kriser og katastrofer. Her fremheves viktigheten av undervisning forut for innsats, trening i ulike teknikker for stressmestring, ivaretagelse under selve arbeidet og gode rutiner for oppfølging (Dyregrov, 2018). De samme momentene kan naturlig nok også være av stor betydning for etterforskere i sitt møte med mennesker som har vært utsatt for alvorlige belastninger. På individnivå kan det handle om å ha et bevisst forhold til sitt eget yrke, for eksempel, ved å ivareta egne behov og sette grenser, eller, å jobbe med å anerkjenne, akseptere og normalisere egne reaksjoner (Berge, 2005). En annen tilnærming kan være å lære seg eller utvikle mestringsstrategier for å kontrollere eller regulere følelsesmessige opplevelser, såkalt emosjons-fokusert mestring (Green, et al., 2010). For eksempel, ved bruk av støttetanker som at personen nå er i en trygg situasjon (Berge, 2005), eller at man gjør noe

positivt med å hjelpe vitnet gjennom etterforskningsprosessen. Det handler også om å være bevisst når man merker jobben blir vanskelig, og be om hjelp eller støtte ved behov. Dette kan være utfordrende for noen, kanskje spesielt om man er uerfaren.

På et organisatorisk nivå kan forebygging dreie seg om å tilrettelegge for at medarbeidere kan oppleve at de har tilstrekkelig opplæring eller kompetanse for å gjøre den jobben de skal, eller, å ha gode rutiner for å identifisere medarbeidere som er i faresonen for å utvikle plager som følge av sin jobb. I tillegg bør man tilstrebe en kultur med aksept for at jobben kan være vanskelig og oppmuntre medarbeidere til å søke støtte når et slikt behov kan melde seg, enten gjennom ekstern helsehjelp eller kollegastøtte på arbeidsplassen. Kollegastøtte har vist seg å være en hensiktsmessig intervensjon for å redusere utviklingen av videre plager for den som er i risikozonen. Dette er en arena hvor personen kan dele sine opplevelser med noen som forstår og kan relatere seg til det han/hun opplever. For eksempel, ved å dele av egne erfaringer eller strategier for å mestre reaksjoner på belastning (Foley & Massey, 2018).

Det er vanskelig, og kanskje heller ikke ønskelig, å forbli upåvirket av menneskelig lidelse i mellommenneskelige møter som et avhør representerer. Som Huey og Kalyal uttaler i sin tidligere nevnte studie på emosjonelle aspekter ved etterforskningsarbeid: «We deal with human beings» (2017, s. 1). Dette fremhever samtidig viktigheten av å ivareta sin egen helse slik psykologen Torkil Berge (2005) skriver om terapeuter som jobber med traumatiserte klienter; en må ta vare på seg selv for å hjelpe andre.

Avslutning

For at en etterforsker skal oppnå sine arbeidsmål om å innhente opplysninger fra et vitne, krever dette i en avhørssammenheng at han/hun involverer seg i en sosial relasjon med vedkommende. Vi har i dette kapittelet forsøkt å belyse de mellommenneskelige aspekter av avhør med traumatiserte vitner. Perspektivet viser på mange måter til sider ved avhørprosessen som kan

oppfattes eller oppleves som implisitte og lite uttalt, slik mellommenneskelig forståelse og samspill ofte er. Vi har forsøkt å løfte fram og konkretisere disse mellommenneskelige prosessene hvor vi først beskrev mulige reaksjoner en person kan erfare som følge av å ha opplevd en alvorlig belastende hendelse eller et traume. For et avhør er en forståelse for vitnets tilstand naturlig nok svært viktig da det kan gi oss informasjon om hvordan vi kan tilpasse oss og møte avhørte på formålstjenlig måte sett opp i mot arbeidsmål. Vi har beskrevet hvordan et mellommenneskelig perspektiv kan være viktig for avhørsprosessen, fra etterforskerens forberedelser, til hvordan avhører utvikler en samarbeidsrelasjon med avhørte, hvordan avhører kan følge og følge opp vitnets forklaring, og hvordan etterforskerens egne reaksjoner kan gjøre seg gjeldende.

Avhør av traumatiserte personer har som mål å innhente mest mulig pålitelig informasjon fra vitnet samtidig som man skal være ivaretagende ovenfor hans/hennes tilstand. Dette er målsetninger som kan sies å være å ha en gjensidig påvirkning. På den ene siden kan et vitne som er i en positiv tilstand være i en bedre posisjon til å forklare seg, noe som viser viktigheten av relasjonelle prosesser for avhørets kvalitet. For å sitere Vallano og Schreiber Compo: «A comfortable witness is a good witness» (2011, s. 1). På den andre siden kan vitnets opplevelse av ha avgitt en «god forklaring» gi en følelse av mestring og at personen utvikler nye følelser til det han/hun har opplevd. Dette viser til hvordan mellommenneskelige erfaringer kan bidra til at vitnet opplever ny mening og nye perspektiver til det han/hun har opplevd. For eksempel, om vitnet kan si til seg selv at han/hun har opplevd noe forferdelig, men at avhøret i hvert fall føltes bra, eller, at det var ikke så skummelt å snakke om vonde ting i en situasjon som føltes trygg. Her er det viktig å fremheve at forskning har vist hvordan nye perspektiver på traumatiske erfaringer kan bidra til «helbredelsesprosessen» og post-traumatisk vekst (Halligan, et al., 2003; Kindt & Engelhard, 2005; Meyerson, et al., 2011). Selv om avhøret primært ikke er en terapeutisk kontekst, er det sannsynlig at prosessen har potensiale til å ha en

positiv innvirkning på individets velbefinnende, og da spesielt som følge av de mellommenneskelige prosesser som her kan oppstå.

Referanser

- Abbe, A. & Brandon, S., E. (2013). The role of rapport in investigative interviewing: A review. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*, 10(3), 237-249. doi: 10.1002/jip.1386
- Abbe, A. & Brandon, S. E. (2014). Building and maintaining rapport in investigative interviews. *Police Practice & Research: An International Journal*, 15(3), 207-220. doi: 10.1080/15614263.2013.827835
- Alison, L. J., Alison, E., Noone, G., Elntib, S. & Christiansen, P. (2013). Why tough tactics fail and rapport gets results: Observing rapport-based interpersonal techniques (orbit) to generate useful information from terrorists. *Psychology, Public Policy, and Law*, 19(4), 411-431. doi: 10.1037/a0034564
- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders : Dsm-5* (5 utg.). Washington, D.C.: American Psychiatric Association.
- Argyle, M. (1990). The biological basis of rapport. *Psychological Inquiry*, 1(4), pp. 297-300. doi: 10.1207/s15327965pli0104_3
- Bakker, A. B. & Heuven, E. (2006). Emotional dissonance, burnout, and in-role performance among nurses and police officers. *International Journal of Stress Management*, 13(4), 423-439. doi: 10.1037/1072-5245.13.4.423
- Bargh, J. A. & Morsella, E. (2008). The unconscious mind. *Perspectives on Psychological Science*, 3(1), 73-79. doi: 10.1111/j.1745-6916.2008.00064.x 18584056
- Berge, T. (2005). Sekundær traumatisering, vikarierende traumatisering og omsorgstretthet. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 42(2), 125-127.
- Bion, W. R. (1962). *Learning from experience*. New York: Aronson.
- Bjerknes, O. T. & Fahsing, I. A. (2018). *Etterforskning: Prinsipper, metoder og praksis*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Borum, R., Gelles, M. G. & Kleinman, S. M. (2009). Interview and interrogation: A perspective and update from the united states. I T. Williamson, B. Milne & S. P. Savage (red.), *International developments in investigative interviewing* UK: Willan.

- Brady, K. T., Killeen, T. K., Brewerton, T. & Lucerini, S. (2000). Comorbidity of psychiatric disorders and posttraumatic stress disorder. *Journal of Clinical Psychiatry*, 61(Suppl7), 22-32.
- Brewin, C. R. (2014). Episodic memory, perceptual memory, and their interaction: Foundations for a theory of posttraumatic stress disorder. *Psychological Bulletin*, 140(1), 69-97. doi: 10.1037/a0033722
- Brewin, C. R., Andrews, B., Rose, S. & Kirk, M. (1999). Acute stress disorder and posttraumatic stress disorder in victims of violent crime. *The American Journal of Psychiatry*, 156(3), 360-366.
- Brewin, C. R., Andrews, B. & Valentine, J. D. (2000). Meta-analysis of risk factors for posttraumatic stress disorder in trauma-exposed adults. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 68(5), 748-766. doi: 10.1037/0022-006X.68.5.748 11068961
- Buck, R. (1990). Rapport, emotional education, and emotional competence. *Psychological Inquiry*, 1(4), 301-302. doi: 10.1207/s15327965pli0104_4
- Chartrand, T. L. & Bargh, J. A. (1999). The chameleon effect: The perception-behavior link and social interaction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(6), 893-910. doi: 10.1037/0022-3514.76.6.893 10402679
- Cook, A., Spinazzola, J., Ford, J., Lanktree, C., Blaustein, M., Cloitre, M., . . . Van Der Kolk, B. (2005). Complex trauma in children and adolescents. *Psychiatric Annals*, 35(5), 390-398.
- Dando, C. J., Geiselman, R. E., Macleod, N. & Griffiths, A. (2016). Interviewing adult witnesses and victims. I G. E. Oxburgh, T. Myklebust, T. Grant & R. Milne (red.), *Communication in investigative and legal contexts. Integrated approaches from forensic psychology, linguistics and law enforcement* (s. 79-106). UK: John Wiley & Sons.
- Derakshan, N. & Eysenck, M. W. (2009). Anxiety, processing efficiency, and cognitive performance. *European Psychologist*, 14(2), 168-176.
- Dijksterhuis, A. & Bargh, J. A. (2001). The perception-behavior expressway: Automatic effects of social perception on social behavior *Advances in experimental social psychology* (vol. 33, s. 1-40). San Diego, CA: Academic Press; US.
- Dyregrov, A. (2018). *Katastrofepsykologi* (3. utg.). Bergen: Fagbokforlaget.
- Ellison, L. & Munro, V. E. (2016). Taking trauma seriously: Critical reflections on the criminal justice process. *International Journal of Evidence and Proof*, 21(3), 183-208.

- Engelhard, I. M., McNally, R. J. & Van Schie, K. (2019). Retrieving and modifying traumatic memories: Recent research relevant to three controversies. *Current Directions in Psychological Science*, .28(1), pp. doi: 10.1177/0963721418807728
- Fisher, R. P. & Geiselman, R. E. (1992). *Memory-enhancing techniques for investigative interviewing the cognitive interview*. Springfield, Ill., U.S.A.: Thomas.
- Fisher, R. P. & Geiselman, R. E. (2010). The cognitive interview method of conducting police interviews: Eliciting extensive information and promoting therapeutic jurisprudence. *International Journal of Law and Psychiatry*, 33(5-6), 321-328. doi: 10.1016/j.ijlp.2010.09.004 20875685
- Fisher, R. P., Ross, S. J. & Cahill, B. S. (2010). Interviewing witnesses and victims. I P. A. Granhag (red.), *Forensic psychology in context: Nordic and international approaches* (s. 56-74). Uk: Willan Publishing.
- Fogarty, K., Augoustinos, M. & Kettler, M. (2013). Re-thinking rapport through the lens of progressivity in investigative interviews into child sexual abuse. *Discourse Studies*, 15(4), 395-420.
- Foley, J. & Massey, K. (2018). Police officers and post-traumatic stress disorder: Discussing the deficit in research, identification and prevention in England and Wales. *Police Journal: Theory, Practice and Principles*, 1-12. doi: 10.1177/0032258X18761284
- Green, D. L., Choi, J. J. & Kane, M. N. (2010). Coping strategies for victims of crime: Effects of the use of emotion-focused, problem-focused, and avoidance-oriented coping. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 20(6), 732-743. doi: 10.1080/10911351003749128
- Greenberg, L. & Pascual-Leone, A. (2006). Emotion in psychotherapy: A practicefriendly research review. *Journal of Clinical Psychology*, 62(5), 611-630. doi: 10.1002/jclp.20252
- Grøndahl, P., Wessel, E. & Magnussen, S. (2019). Blokkertes traumatiske minner fra bevisstheten? *Tidsskrift for Den Norske Lægeforening*. doi: 10.4045/tidsskr.18.0936
- Gudjonsson, G. H. (2006). The psychological vulnerabilities of witnesses and the risk of false accusations and false confessions. I A. Heaton-Armstrong, E. Shepherd, G. H. Gudjonsson & D. Wolchover (red.), *Witness testimony. Psychological, investigative and evidential perspectives* (s. 61-75). Oxford: Oxford University Press.
- Halligan, S. L., Michael, T., Clark, D. M. & Ehlers, A. (2003). Posttraumatic stress disorder following assault: The role of cognitive processing, trauma memory,

- and appraisals. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 71(3), 419-431. doi: 10.1037/0022-006X.71.3.419 12795567
- Hardy, A., Young, K. & Holmes, E. A. (2009). Does trauma memory play a role in the experience of reporting sexual assault during police interviews? An exploratory study. *Memory*, 17(8), 783-788. doi: 10.1080/0965821090308183519657963
- Hendrick, C. (1990). The nature of rapport]. *Psychological Inquiry*, .1(4), pp. doi: 10.1207/s15327965pli0104_9
- Holeva, V., Tarrier, N. & Wells, A. (2001). Prevalence and predictors of acute stress disorder and ptsd following road traffic accidents: Thought control strategies and social support. *Behavior Therapy*, 32(1), 65-83. doi: 10.1016/S0005-7894%2801%2980044-7
- Holmberg, U. (2004). Crime victims' experiences of police interviews and their inclination to provide or omit information. *International Journal of Police Science and Management*, 6, 155-170.
- Holmberg, U. & Christianson, S. A. (2002). Murderers' and sexual offenders' experiences of police interviews and their inclination to admit or deny crimes. *Behav Sci Law*, 20(1-2), 31-45. doi: 10.1002/bsl.470
- Holmberg, U. & Madsen, K. (2014). Rapport operationalized as a humanitarian interview in investigative interview settings. *Psychiatry, Psychology and Law*, 21(4), 591-610. doi: 10.1080/13218719.2013.873975
- Huey, L. & Kalyal, H. (2017). 'We deal with human beings': The emotional labor aspects of criminal investigation. *International Journal of Police Science and Management*, 19(3), 1-8.
- Jakobsen, K. K., Langballe, Å. & Schultz, J.-H. (2016). Trauma-exposed young victims: Possibilities and constraints for providing trauma support within the investigative interview. *Psychology, Crime & Law*, 1-18. doi: 10.1080/1068316X.2016.1269903
- Jakobsen, K. K., Stridbeck, U. & Langballe, Å. (2018). Objektivitet i avhør. *Tidsskrift for strafferett*(02), 74-101. doi: 10.18261/issn.0809-9537-2018-02-02
- Kelly, C. E., Miller, J. C. & Redlich, A. D. (2016). The dynamic nature of interrogation. *Law and Human Behavior*, 40(3), 295-309. doi: 10.1037/lhb000017226651622

- Kieckhaefer, J. M., Vallano, J. P. & Compo, N. S. (2014). Examining the positive effects of rapport building: When and why does rapport building benefit adult eyewitness memory? *Memory*, 22(8), 1010-1023. doi: 10.1080/09658211.2013.864313 24304449
- Kindt, M. & Engelhard, I. M. (2005). Trauma processing and the development of posttraumatic stress disorder. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 36(1), 69-76. doi: 10.1016/j.jbtep.2004.11.007 15687011
- Langballe, Å. & Schultz, J.-H. (2017a). Er det skadelig å delta i politiavhør? *Politiforum*. Lastet ned fra <https://www.politiforum.no/artikler/er-det-skadelig-a-delta-i-politiavhor/387624>
- Langballe, Å. & Schultz, J.-H. (2017b). 'I couldn't tell such things to others': Trauma-exposed youth and the investigative interview. *Police Practice and Research*, 18(1), 62-74. doi: 10.1080/15614263.2016.1229185
- Leone, C. A. (2015). Us v. Hodge: A case study in the use of the cognitive interview as a means to promote therapeutic jurisprudence in sexual assault cases under the uniform code of military justice (ucmj). *Air Force Law Review*(74), 201.
- Madsen, K. (2017). *Therapeutic jurisprudence in investigative interviews: The effects of a humanitarian rapport-orientated and a dominant non-rapport orientated interview style on adults' memory performance and psychological well-being*. Doctoral thesis, Åbo Akademi University. Lastet ned fra <https://www.doria.fi/handle/10024/143227>
- Madsen, K. & Holmberg, U. (2015). Interviewees' psychological well-being in investigative interviews: A therapeutic jurisprudential approach. *Psychiatry, Psychology and Law*, 22(1), 60-74. doi: 10.1080/13218719.2014.918083
- Magnussen, S. (2017). *Vitnepsykologi 2.0*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Mayer, J. D., Roberts, R. D. & Barsade, S. G. (2008). Human abilities: Emotional intelligence. *Annual Review of Psychology*, 59, 507-536. doi: 10.1146/annurev.psych.59.103006.093646
- Meyerson, D. A., Grant, K. E., Carter, J. S. & Kilmer, R. P. (2011). Posttraumatic growth among children and adolescents: A systematic review. *Clinical Psychology Review*, 31(6), 949-964. doi: 10.1016/j.cpr.2011.06.003 21718663
- Milne, R. & Bull, R. (1999). *Investigative interviewing: Psychology and practice*. Chichester: Wiley.

- Milne, R. & Powell, M. (2010). Investigative interviewing. I J. M. Brown & E. A. Campbell (red.), *The cambridge handbook of forensic psychology* (s. 208-214). New York: Cambridge University Press.
- Ministry of Justice. (2011). *Achieving best evidence in criminal proceedings. Guidance on interviewing victims and witnesses, and guidance on using special measures*. UK: Home Office.
- O'Mahony, B., Milne, B. & Grant, T. (2012). To challenge, or not to challenge? Best practice when interviewing vulnerable suspects. *Policing: A Journal of Policy and Practice*, 6(3), 301-313.
- Ogden, P. (2010). Modulation, mindfulness, and movement in the treatment of trauma-related depression. 2010. I M. Kerman (red.), *Clinical pearls of wisdom: Twenty one leading therapists offer their key insights* (s. 1-13): Norton & Co.
- Ozer, E. J., Best, S. R., Lipsey, T. L. & Weiss, D. S. (2008). Predictors of posttraumatic stress disorder and symptoms in adults: A meta-analysis. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 5(1), 3-36. doi: 10.1037/1942-9681.S.1.3
- Ozer, E. J. & Weiss, D. S. (2004). Who develops posttraumatic stress disorder? *Current Directions in Psychological Science*, 13(4), 169-172. doi: 10.1111/j.0963-7214.2004.00300.x
- Petrucci, C. J., Winick, B. J. & Wexler, D. B. (2003). Therapeutic jurisprudence: An invitation to social scientists. I D. Carson & R. Bull (red.), *Handbook of psychology in legal contexts* (2nd utg., s. 579-601). Chichester: Wiley.
- Riksadvokaten. (2015). Tilrettelagte avhør - direktiver og retningslinjer. *Riksadvokaten*. Lastet ned fra <https://www.riksadvokaten.no/document/tilrettelagte-avhor-direktiver-og-retningslinjer/>
- Risan, P. (2017). *Accommodating trauma in police interviews. An exploration of rapport in investigative interviews of traumatized victims*. Doctoral thesis, University of Bergen, Oslo.
- Risan, P., Binder, P.-E. & Milne, R. (2016). Regulating and coping with distress during police interviews of traumatized victims. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 8(6), 736-744. doi: 10.1037/tra0000119
- Risan, P., Binder, P.-E. & Milne, R. (2017). Establishing and maintaining rapport in investigative interviews of traumatized victims: A qualitative study. *Policing: A Journal of Policy and Practice*, 1-16.

- Risan, P., Milne, B. & Binder, P.-E. (under review). Trauma narratives: Recommendations for investigative interviewing.
- Shepherd, E. & Griffiths, A. (2013). *Investigative interviewing: The conversation management approach* (2. utg.). Oxford: Oxford University Press.
- Smith, K. & Milne, R. (2011). Planning the interview. I M. E. Lamb, D. J. La Rooy, L. C. Malloy & C. Katz (red.), *Children's testimony: A handbook of psychological research and forensic practice* (2. utg., s. 87-107). Chichester: Wiley-Blackwell.
- Smith, K. & Milne, R. (2018). Witness interview strategy for critical incidents (wisci). *Journal of Forensic Practice*, 20(4), 268-278. doi: 10.1108/JFP-03-2018-0007
- Tickle-Degnen, L. & Rosenthal, R. (1990). The nature of rapport and its nonverbal correlates. *Psychological Inquiry*, 1(4), 286-293.
- Vallano, J. P. & Schreiber Compo, N. (2011). A comfortable witness is a good witness: Rapport-building and susceptibility in an investigative mock-crime interview. *Applied Cognitive Psychology*, 25, 960-970.
- Vanderhallen, M., Vervaeke, G. & Holmberg, U. (2011). Witness and suspect perceptions of working alliance and interviewing style. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*, 8(2), 110-130. doi: 10.1002/jip.138
- Von Wright, G. H. (2004). Two traditions. I G. H. von Wright (red.), *Explanation and understanding* (s. 1-33). London: Cornell University Press.
- Walsh, D. & Bull, R. (2012). Examining rapport in investigative interviews with suspects: Does its building and maintenance work? *Journal of Police and Criminal Psychology*, 27, 73-84.
- Westera, N., Kebbell, M. R. & Milne, B. (2016). Want a better criminal justice response to rape? Improve police interviews with complainants and suspects. *Violence Against Women*, 22(14), 1-22. doi: 10.1177/1077801216631439
- Wexler, D. B. (1995). Reflections on the scope of therapeutic jurisprudence. *Psychology, Public Policy, and Law*, 1(1), 220-236. doi: 10.1037/1076-8971.1.1.220
- Winick, B. J. (2002). Therapeutic jurisprudence and problem solving courts. *Fordham Urban Law Journal*, 30(3), 1055-1103.

Direkte sitater i straffeprosessens dokumenter

AV ESPEN INGEBRIGTSEN

Innledning: Uttalelser i straffeprosessen

Bakgrunn og problemstilling

I mange straffesaker blir uttalelser og ytringer¹ fra mistenkte, siktede, fornærmede eller vitner vurdert som bevis. Uttalelser forekommer i sentrale dokumenter både på etterforskningsstadiet, påtalestadiet og avgjørelsesstadiet, og danner grunnlag for politi- og avhørsrapporter, nevnes i mange tiltalebeslutninger, føres som bevis i retten og trekkes frem i bevisvurderingen i mange rettsavgjørelser, blant annet på grunnlag av avhørs- og politirapporter, lyd- eller bildeopptak, dokumentbevis, elektronisk kommunikasjon, vitneforklaringer i retten eller andre kilder.

Jeg skal i denne artikkelen bruke noen narratologiske, altså *fortelle-teoretiske* begreper til å analysere skriftlige presentasjoner av uttalelser

¹ I det følgende bruker jeg begrepene «uttalelser», «utsagn» og «ytringer» som synonymer for noe en person har sagt, og som entydig stammer fra en annen person enn forfatteren av en politirapport, tiltalebeslutning eller rettsavgjørelse.

som er bevis. Fortellesteoriens begreper kan brukes til å beskrive alle typer fortellende tekster. En vid definisjon av en fortellende tekst er at «så fort det forekommer en handling, har vi også å gjøre med en fortellende tekst», jf. Aaslestad (1999, s. 25). Det vil si at avhørsrapporter og domsgrunner er fortellende tekster så snart de beskriver en handling som har funnet sted i tid og rom. En rapportskriver eller en dommer som beskriver en straffbar handling, er en *forteller* som bestemmer hvordan omstendigheter og bevis i saken skal presenteres, for eksempel noe en mistenkt eller et vitne har sagt.² I alle typer tekster kan uttalelser presenteres i form av *direkte sitat* eller *gjenfortelling*. Disse betegnelse viser til om dokumentforfatteren, altså fortelleren, siterer en uttalelse *direkte*, eller om hun bruker sine egne ord til å *gjenfortelle* noe som et vitne eller en mistenkt har sagt.

En uttalelse som blir presentert i form av et direkte sitat, er en mest mulig uforandret gjengivelse av noe en person har sagt, og blir markert med anførselstegn og anføringsverb. I mange straffesaker blir vitners, tiltaltes eller fornærmedes muntlige utsagn sitert ordrett, og rettskrivning og tegnsetting i dokumentbevis blir ofte sitert i uforandret form. I motsetning til direkte sitater er gjenfortelling en presentasjonsform der en rapportskriver, påtaleansvarlig, forsvarer eller dommer bruker sine egne ord til å gjenfortelle eller oppsummere noe som vitner eller tiltalte har sagt. En gjenfortelling av et utsagn er ikke markert med anførselstegn, og innledes ofte med et anføringsverb som «tiltalte har forklart at ...» eller lignende. Til forskjell fra et direkte sitat er det ved gjenfortelling i større grad *innholdet* i en uttalelse som blir formidlet, og ikke den eksakte ordlyden.

Jeg skal i denne artikkelen diskutere forskjellene mellom direkte sitater og gjenfortalte utsagn, og vise noen eksempler som illustrerer at ordlyden

2 Jakob Lothe skiller mellom «fortelleren» og «personene» i en fortellende tekst. I en straffesak tilsvarer «fortelleren» forfatteren av en avhørsrapport, en tiltalebeslutning, rettsavgjørelse eller lignende, mens «personene» er de personene som er omtalt i slike dokumenter. Det sentrale skillet går mellom ytringer som kan tilskrives fortelleren, og slike ytringer som kan regnes som personenes «tale», og som blir gjenfortalt av fortelleren: «Forteljefunksjonen er knytt til forteljaren. Tale er det personane som gjer, og denne talen blir så presentert av forteljaren». Jf. Lothe (2003, s. 72-73). Se også (Aaslestad, 1999, s. 103).

i muntlige uttalelser kan inneholde betydningsnyanser som har rettslig eller bevismessig relevans, enten det er i politirapporter, i bevisførsel eller i rettsavgjørelser. I den forbindelse skal jeg gå gjennom forskrifter og faglitteratur om protokollering av uttalelser, og diskutere hvordan dokumentforfattere i straffesaksbehandlingen kan balansere mellom direkte sitater og gjenfortelling av viktige uttalelser. I forlengelsen av dette skal jeg peke på noen språklige grep som kan bidra til at uttalelser blir presentert på en ryddig måte i politirapporter og rettsavgjørelser.

Strukturen i artikkelen er som følger: Først vil forskjeller mellom direkte sitat og gjenfortelling bli utdypet. Deretter blir det skissert hvordan disse formene for talepresentasjon kan fremheve, dempe eller endre betydningsaspekter ved en uttalelse, og hvilke konsekvenser dette har for uttalelser som har rettslig eller bevismessig relevans. Videre vil kapitlet, med utgangspunkt i forskrifter og faglitteratur, diskutere prinsipielle og praktiske utfordringer knyttet til presentasjonen av uttalelser, særlig i avhørsrapporter. Avslutningsvis presenteres talepresentasjon og markering av kilden til en opplysning før diskusjonen blir oppsummert.

Ettersom politiets rapporter ikke er tilgjengelige for innsyn, er det vanskelig å si noe empirisk sikkert om på hvilke måter og i hvilket omfang direkte sitater og gjenfortelling blir brukt i politi- og avhørsrapporter. I rettsavgjørelser finnes det derimot mange eksempler på hvordan direkte sitater og gjenfortelling brukes i tiltalebeslutninger og i domsgrunner, og jeg tar i det følgende utgangspunkt i rettsavgjørelser som inneholder eksempler på de vanligste formene for talepresentasjon. Jeg forutsetter at de direkte sitatene i disse dommene er basert på utsagn som har forekommet i samme eller tilnærmet samme ordlyd i etterforskningsdokumenter som de gjør i tiltalebeslutningen. Forutsetningen for at direkte sitater kan være gjenstand for en rettslig vurdering, er selvsagt at uttalelsene har blitt sikret som bevis på etterforskningsstadiet, overlevert til påtalemyndigheten og deretter ført som bevis i retten.

Direkte sitat og gjenfortelling

Som en generell bakgrunn kan vi gå ut fra at tiltalte, fornærmede eller vitner ofte kan ha formulert seg på måter som skiller seg mye fra det språklige registeret som politi, påtalemyndighet, forsvarere og domstoler benytter. Dette kan vi beskrive som en motsetning mellom «systemets» skrivemåter og uttrykksmåtene i «de sosiale livsverdener» (Habermas, 1996, s. 329). Mens «de sosiale livsverdener» dagligspråk rommer mange muntlige uttrykk, metaforer, spesielle formuleringer, ekspressive elementer, ufullstendig setningsoppbygging, avvikende rettskrivning og lignende, skal offentlige tjenestepersoner benytte et språklig register som er preget av saklighet og nøytralitet, og de skal følge den samme språklige normen i alle typer saker, ideelt sett uten at den enkelte dokumentforfatters skriveferdighet påvirker saksfremstillingen på måter som har betydning for bevisene.

I fortellende tekster viser betegnelsen «stemme» til hvem som til enhver tid fører ordet. Hvis en politirapport inneholder et direkte sitat fra et vitne, kan vi si at dette utsagnet er formulert med enn annen *stemme* enn rapport-skriverens. Direkte sitater og formuleringer som stammer fra tiltalte, fornærmede eller vitners «sosiale livsverdener» kan ha et mer eller mindre tydelig preg av en kulturelt eller sosialt markert stemme som skiller seg fra den ikke-personlige stemmen til dokumentforfattere i straffeprosessen. Mens rapport-skrivere har en tendens til å benytte generelle formuleringer og denotative betydningsinnhold (altså kjernen i et ords betydning), kan direkte sitater av en persons stemme i større grad vise et ufiltrert utsnitt av en sosial virkelighet. Motsetningen mellom «systemets» ideal om en ikke-personlig stemme og mangfoldet av stemmer i «de sosiale livsverdener» kan i noen saker være stor, og en gjenfortelling med «systemets» språklige register kan umulig gjengi alle muntlige nyanser ved utsagn som er formulert med opphav i de konkrete «sosiale livsverdener».

Forskjellen mellom direkte sitat og gjenfortelling fremgår av de følgende eksemplene fra to straffesaker som gikk for Borgarting lagmannsrett, og som blant annet handlet om trusler og legemsfornærmelser:

1. Lagmannsretten anser det bevist ut over rimelig tvil at tiltalte under drosjeturen sa til fornærmede «gi meg husnøkklene, hvis ikke knuser jeg trynet ditt» samt at tiltalte slo til fornærmede i ansiktet. (LB-2017-16615)
2. «Tiltalte hadde også sagt at han ville komme tilbake hver dag og slå ham hvis B sa noe til politiet.» (LB-2017-119282)

I det første eksempelet ble tiltaltes formulering sitert ordrett, i det andre eksempelet ble trusselen gjenfortalt av retten. Disse eksemplene skal kommenteres nærmere i punkt 2, foreløpig skal vi merke oss at det er en viss forskjell i graden av muntlighet i eksemplene. Det direkte sitatet i eksempel 1 har et visst scenisk preg ved at det indikerer noe om emosjonelle og affektive omstendigheter ved den situasjonen ytringen ble frem sagt i. Til forskjell fra sitatet i eksempel 1 viser eksempel 2 hvordan en gjenfortelling av ytringen formidler meningsinnholdet i uttalelsen, men i mindre grad det muntlige preget. Det kan være gode grunner til at en rapportskriver – eller en dommer som i dette tilfellet – gjenforteller hva en tiltalt har ytret til en fornærmet. Den teoretiske forskjellen er at en gjenfortelling med et formelt og begrepslig språk medfører at visse betydningsnyanser ved den opprinnelige formuleringen blir fremhevet (som for eksempel det straffbare innholdet i utsagnet), mens andre betydningsnyanser blir utelatt (som for eksempel den opprinnelige muntlige ordlyden). I tekstlingvistikken kalles det rekontekstualisering når et utsagn blir tatt ut av sin sammenheng og gjort til en del av en ny tekst.³ Dette temaet skal jeg komme tilbake til i punktet om talepresentasjon som bevis.

Det kan bemerkes at direkte sitat og gjenfortelling til en viss grad brukes om hverandre i alle typer tekster, og at det både i politirapporter og i rettsavgjørelser finnes mange eksempler på at formen for talepresentasjon ikke har stor betydning for hvordan en uttalelse som er bevis, blir opplyst. Samtidig har studier av hvordan muntlige utsagn blir presentert i politi- og

³ For en utførlig diskusjon av betegnelsen *rekontekstualisering*, se Komter (2012, 2013, 2019), Baumann & Briggs (1990). Se også Farstad Eriksen (2013).

rettsdokumenter, blant annet i nederlandske og australske straffesaker, vist at rapportskrivers og dommers språklige valg ved protokollering og domsskriving kan endre på betydningsaspekter ved muntlige uttalelser.⁴ En klargjøring av hvordan de ulike formene for talepresentasjon kan påvirke et bevis, kan slik sett bidra til økt rettssikkerhet.

Talepresentasjon som bevis

Direkte sitater som bevis

Som det allerede har blitt nevnt, kan vi skille mellom direkte sitat og direkte tale i motsetning til gjenfortelling. Uavhengig av om en uttalelse blir presentert i form av direkte sitat eller gjenfortelling, kan den i rettslig sammenheng være en omstendighet med rettslig eller bevismessig relevans. Dersom retten mener at en uttalelse er bevist og at innholdet i uttalelsen er berørt av en rettsregel som utløser en straffereaksjon, er den en omstendighet med direkte rettslig relevans. En uttalelse med en slik status kan kalles et *rettsfaktum* (jf. Kolflaath, 2013, s. 66), og vil typisk forekomme i saker der yringer er en del av bevistemaet. I saker som for eksempel handler om trusler, hatefulle yringer, krenkelser, plagsom opptreden og lignende, er det åpenbart at ordlyden i et utsagn kan ha en slik bevisverdi at uttalelsen siteres både i etterforskningsdokumenter, tiltalebeslutning, bevisførsel og rettsavgjørelse. En annen måte sitater brukes på, er til å begrunne et saksforhold som regnes for å være en faktisk omstendighet og som har relevans for bevistemaet, men som i seg selv ikke har direkte rettslig relevans. Dette kan vi kalle et *bevisfaktum*: En omstendighet som i seg selv ikke rammes av et straffebed, men som har bevismessig relevans ved at den «indiserer at et rettsfaktum foreligger» (Hov, 2010, s. 513). Både direkte sitater og gjenfortelling brukes til å

⁴ Se for eksempel boken *Legal-Lay Communication. Textual Travels in the Law*, av Heffer, Rock, & Conley (2013), særlig bidragene av Heydon (2013), særlig s. 74 og Komter (2013), særlig s. 142. Se også Jönsson & Linell (1991).

opplyse omstendigheter med rettslig eller bevismessig relevans, spørsmålet er hvordan de ulike formene for talepresentasjon kan påvirke presentasjonen av beviset.

Et eksempel på at et direkte sitat ble vurdert som et rettsfaktum er fra den samme saken som ble sitert innledningsvis i eksempel 1, der en mann ble domfelt for trusler og vold mot samboeren. Trusselens ordlyd ble sitert i grunnlaget for tiltalebeslutningens post II, som gjaldt overtredelse av straffeloven 2005 § 263: «Til tid og på sted som nevnt i post I, uttalte [tiltalte] til B: 'gi meg nøklene mine eller så knuser jeg trynet ditt', eller lignende.». Etterforskningsdokumentene i saken er ikke tilgjengelige for innsyn, men for at tiltalebeslutningen skulle kunne inneholde en detaljert gjengivelse av trusselen, går jeg ut fra at formuleringen «knuse trynet» var protokollert i rapporter, dokumentert i form av lydopptak eller på annen måte sikret som bevis. Den i tiltalebeslutningen siterte uttalelsen ble vurdert som en trussel, i tråd med aktors påstand, og er i et utdrag fra dommen markert som utsagn [i], [ii] og [iii]:

3. Lagmannsretten anser det bevist ut over rimelig tvil at tiltalte under drosjeturen sa til fornærmede [i] «gi meg husnøklene, hvis ikke knuser jeg trynet ditt» samt at tiltalte slo til fornærmede i ansiktet. Lagmannsretten legger særlig vekt på drosjesjåførens forklaring. [ii] Ifølge ham virket paret rolig da de kom inn i bilen, men etter å ha kjørt noen minutter hørte han de kranglet om husnøkler, og at tiltalte til slutt utbrøt at han skulle «knuse trynet» til fornærmede om hun ikke ga ham nøklene. Drosjesjåføren har forklart at han er sikker på å ha hørt tiltalte si dette til fornærmede, og at han deretter så at tiltalte slo til fornærmede mot ansiktet hennes. [...] [iii] Etter lagmannsrettens mening har tiltalte overtrådt straffeloven § 263 ved å true fornærmede med å «knuse trynet» hennes om hun ikke ga ham nøklene. Under de omstendigheter trusselen ble framsatt, er det ikke tvil om at den objektivt sett var skikket til å framkalle alvorlig frykt. (LB-2017-16615)

I tillegg til å forekomme i tiltalebeslutningen, ble tiltaltes formulering «knuse trynet» sitert tre ganger i dommen. En slik bruk av direkte sitat er ikke uvanlig når retten vil vise hvorfor en uttalelse blir vurdert som straffbar. Spørsmålet er hvilken rolle det spiller at retten valgte å sitere formuleringen «knuse trynet», i stedet for å gjenfortelle uttalelsen med et mer nøytralt språklig uttrykk, som for eksempel «tildele et slag i ansiktet». Med det første sitatet av formuleringen beskrev retten hvilken handling som ble funnet bevist. Deretter viste retten til drosjesjåførens forklaring om hva som ble sagt, og til at denne fremsto som troverdig. Med den tredje henvisningen begrunnet retten at ordlyden i uttalelsen var egnet til å fremkalle alvorlig frykt hos fornærmede, og at den dermed var berørt av en rettsregel. Samtidig som sitatet dokumenterte hva som ble sagt, spesifiserte det også på hvilken måte tiltalte hadde brutt loven. Med sitatet av formuleringen «knuse trynet» slo retten ikke bare fast at tiltalte hadde kommet med et truende utsagn, men viste også hvilken form for trussel det dreide seg om, og hvilken alvorlighetsgrad den hadde. Formuleringens *uttryksnivå* var sentral i vurderingen av hvorvidt uttalelsen var en trussel.⁵ I dette eksempelet kan vi si at det direkte sitatets uttryksnivå var et sentralt moment i det aktuelle rettsfaktumet.

Direkte sitater brukes også for å vise hvorfor en uttalelse har bevismessig relevans, for eksempel hvis en uttalelse har betydning for hvordan andre utsagn eller handlinger bør tolkes. Et eksempel er fra en sak der A blant annet var tiltalt for ved trusler å ha forsøkt å påvirke offentlig tjenestemann til å unnlate å foreta en tjenestehandling (straffeloven 2005 § 155). Uttalelsen var dokumentert i form av lydopptak, og ble nevnt i grunnlaget for tiltalebeslutningen: «Fredag 19. august 2016 ca. kl. 23.20 i sentralarresten i Oslo, da han skulle ransakes av politiet, strittet han imot og forsøkte å vri seg løs samtidig som han sa til politibetjent B og politibetjent C 'dersom du ransaker meg, så ransaker jeg deg', 'rører du mine klær, så rører jeg dine klær' og 'dersom du rører meg, kommer jeg til å røre deg' eller lignende.»

5 Betegnelsen «uttryksnivå» viser til det konkrete språklige uttrykket for et abstrakt betydningsinnhold.

Sitatet av den aktuelle uttalelsen ble gjentatt i dommen. Retten fant grunn til å domfelle A for forholdet, og pekte i tillegg på forklaringen til en polititjenestemann som en omstendighet som støttet rettens konklusjon. Trusselen er i følgende avsnitt markert som uttalelse [i], mens den bevismessig relevante uttalelsen er markert som utsagn [ii]. Setning [iii] viser til en ytterligere omstendighet som ble tillagt bevismessig relevans:

4. A nektet å flytte seg ut av cellebilen, og han ønsket ikke å bli ransaket av politiet. Lagmannsretten fikk avspilt lydopptak av denne samtalen, hvor As ord tydelig ble hørt. Som nevnt foran er det heller ingen uenighet om hva som ble sagt i denne forbindelse: [i] «dersom du ransaker meg, så ransaker jeg deg», «rører du mine klær, så rører jeg dine klær» og «dersom du rører meg, kommer jeg til å røre deg». [...] Politibetjent C har forklart at A senere, under ransakingen på cellen, også uttalte at han [ii] «memoreerte ansiktet» til C. Dette er ikke en del av tiltalen, men det er et utsagn som bidrar til fortolkningen av meningsinnholdet i As utsagn. [...] [iii] Flertallet legger videre vekt på at A uttalte ordene i en sint og truende tone. (LB-2017-156617)

Uttalelsene [i] og [ii] ble lagt til grunn som henholdsvis et rettsfaktum og et bevisfaktum, og retten siterte deres opprinnelige ordlyd. Rettens flertall kom til at ordlyden i uttalelse [i] var å regne som en trussel, men i nedre sjikt av det som strl. § 155 er ment å ramme. Begrunnelsen for at uttalelse [i] ble regnet som en trussel, og ikke som forulemping av offentlig tjenestemann (strl. § 156), var at tiltalte forespeilet politibetjenten et onde, og at en gjengjeldelse av politiets ransaking ville være å regne som en kroppskrenkelse. Retten pekte videre på utsagn [ii] som et bevisfaktum som støttet denne konklusjonen. At tiltalte hadde uttalt at han «memoreerte ansiktet» til C var en omstendighet som i seg selv ikke var straffbar, men uttalelsen ble ansett som en omstendighet som støttet tolkningen av at uttalelse [i] var en straffbar trussel. I likhet med eksempel 3) pekte retten på formuleringens uttrykksnivå – «memoreerte ansiktet» – i vurderingen

av hvorvidt den hadde bevismessig relevans. En mer begrepslig gjenfortelling som at «tiltalte sa at han husket politibetjentens utseende», ville ikke ha vist like tydelig hva tiltalte mente med utsagnet, og det ville heller ikke ha vist like tydelig hvorfor retten mente at uttalelsen var bevismessig relevant. Retten pekte dessuten på at lydopptaket viste at tiltalte hadde fremsatt ytringen «i en sint og truende tone». Både ordlyden i uttalelse [ii] og stemmeleie og tonefall ved utsigelsen ble vurdert som omstendigheter som tilsa at uttalelse [i] var en trussel. Eksempel 4 illustrerer også at det kan være et overlappende forhold mellom uttalelser med rettslig og bevismessig relevans.

Eksempel 3 og 4 illustrerer hvordan retten i mange avgjørelser legger vekt på et utsagns ordlyd i vurderingen av et utsagn som er bevis, enten det dreier seg om uttalelser som har rettslig eller bevismessig relevans. Direkte sitater av denne typen synes å tilføre rettens argumentasjon en dokumentarisk kvalitet. Ved at sitatene av tiltaltes *stemme* viser et utsnitt av den sosiale virkeligheten som den straffbare handlingen ble begått i, indikerer de noe om de tiltaltes emosjonelle og affektive tilstand i gjerningsøyeblikket.⁶ Dette er omstendigheter som ikke ville ha fremgått like tydelig ved en gjenfortelling med et formelt språklig register.

Gjenfortelling som bevis

Som nevnt innledningsvis er det svært vanlig at rapportskrivere eller dommere gjenforteller uttalelser, og i mange tilfeller vil ikke formen for talepresentasjon ha nevneverdig betydning for presentasjonen av sakens fakta. Det er likevel noen forskjeller mellom direkte sitat og gjenfortelling

6 Det er i følge Johs. Andenæs mindre sentralt hvorvidt et bevisfaktum har form av et «direkte» bevis eller et «indisiebevis». Andenæs skriver at «direkte bevis» er bevismidler som «direkte sier noe om det straffbare forhold», som for eksempel et sikkert vitneprov eller et ærekrenkende brev, altså beviser som legges til grunn som rettsfakta. Såkalte indisiebevis er derimot «omstendigheter som ikke i seg selv har rettslig betydning [...] [m]en disse omstendigheter kan, enkeltvis eller samlet, gi grunnlag for mer eller mindre sikre slutninger om siktedes skyld» (Andenæs, 2000, s. 185). Flere bevismessig relevante uttalelser kan samlet sett vurderes som et rettsfaktum, selv om ikke noen av de enkelte omstendighetene har direkte rettslig relevans.

som kan påvirke hvordan en faktaopplysning blir presentert, og jeg skal her forklare nærmere hva som kjennetegner de mest brukte formene for gjenfortelling.⁷

To vanlige underformer for gjenfortelling av uttalelser er *indirekte talegjengivelse* og *oppsummering*. Indirekte talegjengivelse er en relativt detaljert gjenfortelling av noe som har blitt sagt, mens oppsummering er et forkortet sammendrag av hovedinnholdet i en uttalelse, men som ikke ivaretar den opprinnelige ordlyden. I motsetning til direkte sitat er begge disse underformene formulert med dokumentforfatterens stemme. Et eksempel på indirekte talegjengivelse er fra saken som ble nevnt i eksempel 2. En mann var tiltalt for å ha slått ned en ansatt på en bensinstasjon, etter at den ansatte hadde vært vitne til at tiltalte kjørte med promille. I den forbindelse hadde tiltalte også fremsatt trusler:

5. «Tiltalte hadde også sagt at han ville komme tilbake hver dag og slå ham hvis B sa noe til politiet.» (LB-2017-119282)

Med denne setningen gjenfortalte retten meningsinnholdet i det som tiltalte hadde sagt til fornærmede, men det fremgikk ikke hvordan den tiltalte opprinnelig hadde ordlagt seg. Selv om indirekte tale kan formidle omtrent det samme meningsinnholdet som den opprinnelige uttalelsen, er det en mindre umiddelbar og mindre muntlig form for talepresentasjon enn hva et direkte sitat er. Enda mindre muntlig er en *oppsummering*, som gjengir meningsinnholdet i noe som har blitt sagt, men som også er en komprimert fremstillingsform som ikke inneholder noen av ordene i den opprinnelige ytringen. I en straffesak vil en oppsummerende politirapport inneholde få eller ingen språklige elementer som åpenbart stammer fra muntlige uttrykksmåter. En oppsummering er formulert med dokumentforfatterens stemme alene, og kan være et sammendrag av flere enkeltbevis. Et eksempel er fra en sak som handlet om vold i nære relasjoner, der retten oppsummerte hovedinnholdet, men ikke noe av ordlyden i de opprinnelige vitneforklaringene:

7 For en detaljert oversikt over formene for gjenfortelling, se Aaslestad (1999, s. 102–108).

6. «Alle familiemedlemmene har forklart at de har sett at han har utøvd vold/slått andre flere ganger». (LF-2017-93978)

Detaljer og muntlige trekk ved de opprinnelige forklaringene ble her utelatt til fordel for en gjenfortelling av hovedinnholdet i forklaringene. Den viktigste forskjellen mellom direkte sitater og gjenfortelling er altså at direkte sitater ivaretar ordlyden, og dermed ofte muntlige, ekspressive eller særegne aspekter ved den opprinnelige ytringen, mens en oppsummering er skrevet med større *distanse* til den opprinnelige ytringens. Indirekte talegjengivelse plasserer seg et sted mellom disse ytterpunktene, avhengig av hvor detaljert uttalelsen blir gjenfortalt.

Enten rapportskrivere, påtalemyndighet eller domstoler siterer eller gjenforteller formuleringer fra tiltalte, fornærmede eller vitner, kan stilnivå og ordvalg legge en *tolkningsramme* på ytringen.⁸ En tolkningsramme vil si at visse ord i et språklig utsagn fremhever bestemte betydningsnyanser ved et fenomen. Et eksempel er de ulike konnotasjonene uttrykk som «tryne» og «ansikt» vekker. I boken *Politirapport* kommenterer Bjerknes og Williksen forskjellen mellom vitners og tjenestepersoners språkføring slik:

En siktet ville neppe si at han «tildelte mannen et slag i ansiktet. Mannen provoserte siktede og siktede slo i berettiget harme». Han ville nok heller si: «Han slo mannen i ansiktet. Mannen provoserte siktede, og siktede mener derfor at mannen selv er skyld i at siktede slo.» (Bjerknes & Williksen, 2015, s. 61)

Eksempelet er konstruert, men representativt, og illustrerer de ulike tolkningsrammene som aktiveres av en muntlig og en formell uttrykksmåte. Hvis tiltaltes opprinnelige formulering var «jeg knuste trynet hans», «jeg gav ham det han ba om» eller lignende, fremstår saksforholdet i et noe annet

8 Begrepet «tolkningsramme» er en oversettelse av den amerikanske medieviteren Robert Entmans betegnelse «framing», som betegner at et språklig uttrykk fremhever visse egenskaper ved et fenomen, for eksempel med formål om å definere det på en spesiell måte eller å foreta en moralsk evaluering av det: «Framing essentially involves selection and salience. To frame is to select some aspects of a perceived reality and make them more salient in a communicating text, in such a way as to promote a particular problem definition, causal interpretation, moral evaluation, and/or treatment recommendation for the item described» (Entman, 1993, s. 52). På tekstnivå kan tolkningsrammer være virksomme i form av «the presence or absence of certain keywords, stock phrases, stereotyped images, sources of information, and sentences that provide thematically reinforcing clusters of facts or judgments» (Entman, 1993, s. 52).

lys dersom rapportskriver gjenforteller det som at tiltalte «tildelte mannen et slag i ansiktet». Formelle omskrivninger av typen «tildele et slag i ansiktet» har en tolkningsramme som ikke gir noen kontekstuell informasjon om den som opprinnelig uttalte seg eller om situasjonen. Dersom et muntlig uttrykk som er bevis blir omskrevet og presentert med et begrepslig språklig register, kan relevante betydningsnyanser ved den opprinnelige ytringen gå tapt, slik vi så i eksempel 1, der tiltalte truet med å «knuse trynet» til samboeren. En begrepslig omskrivning av typen «tildele et slag i ansiktet» ville for eksempel ikke ha indikert noe om hvilken aggressiv holdning tiltalte hadde i situasjonen som foranlediget hendelsen.

Oppsummert kan altså tolkningsrammen til et direkte sitat i større grad fremheve kontekstuell informasjon om omstendigheter rundt den straffbare handlingen som ikke ville ha fremgått av en oppsummering eller indirekte talegjengivelse. Dette tilsier at visse muntlige uttrykksmåter kan ha bevisverdi i seg selv, og at direkte sitater er den formen for talepresentasjon som i høyest grad ivaretar slike nyanser. Dette er temaet i neste punkt.

Protokollering av uttalelser

Protokollering av «avhørtes egne ord»

Det er et veletablert prinsipp at politiets etterforskning skal være objektiv og avdekke alle omstendigheter som har relevans for saken. Aktørene i en straffesak er tjent med at politirapporter så vel som grunnlag for tiltalebeslutninger og rettens avgjørelser skrives på måter som fremstiller sakens fakta på en nøytral og transparent måte. Dersom ordlyden i en uttalelse fremstår som viktig for bevistemaet, vil det være sentralt at uttalelsens ordlyd blir dokumentert på en pålitelig måte. Dokumentasjon av relevante uttalelser, som for eksempel med lydopptak eller detaljert protokollering av uttalelser, kan bidra til økt rettssikkerhet, enten det er som et korrektiv mot dårlig hukommelse hos tiltalte ved en senere rettssak,

eller hvis det dreier seg om formuleringer som kan tolkes til gunst for tiltalte. Også i domsgrunner kan en detaljert presentasjon av uttalelser ha betydning, for eksempel ved anke til høyere rettsinstanser.

Imidlertid finnes det få klare retningslinjer for hvordan muntlige uttalelser skal presenteres skriftlig i dokumenter i straffesaksbehandlingen. Straffeprosessloven § 230 femte ledd første punktum bestemmer at en forklaring til politiet «skal skrives ned, leses opp til vedtakelse og så vidt mulig forelegges avhørte til underskrift», men sier ingenting om hvordan uttalelser i avhør skal protokolleres. Påtaleinstruksen § 8-14 tredje ledd annet punktum presiserer at «[t]ilståelser og andre særdeles viktige uttalelser bør så vidt mulig gjengis med avhørtes egne ord». Dette kan tolkes som at uttalelser som er viktige bevis, bør presenteres mest mulig likt den avhørtes opprinnelige uttalelser, uten at ordlyden blir endret av rapportskriver. Imidlertid er det uklart hvordan «avhørtes egne ord» i praksis bør presenteres i skriftlig form. En fullstendig dialogutskrift er en omstendelig og lite prosessøkonomisk måte å dokumentere et avhør på, og gjøres kun i saker der det foreligger særskilte omstendigheter, som for eksempel i forbindelse med tilrettelagte avhør av vitner under 16 år i visse typer straffesaker, jf. Forskrift for tilrettelagte avhør § 14 første ledd første punktum. Mange direkte sitater vil senke fremdriften og redusere lesbarheten i en tekst, særlig hvis de ikke har høy relevans for bevisstemaet.

Riksadvokaten påpeker i et rundskriv om avhør at protokollering av avhør kan skje på flere måter:

- Som fullstendig dialogutskrift med spørsmål og svar;
- som et kronologisk sammendrag av opplysningene i den rekkefølge de fremkom under avhøret;
- som et tematisk sammendrag, der opplysninger om et tema samles uavhengig når informasjonen kom frem i avhøret;
- som en kombinasjon av disse;
- som diktat til lydopptak. (Riksadvokatens rundskriv 2/2016, s. 7)

Ut fra sakstype og bevisituasjon vil det variere hvilken protokolleringsform som er mest hensiktsmessig. En fullstendig dialogutskrift vil dokumentere alle opplysninger som fremkommer i avhøret, men vil ikke plassere den mest relevante informasjonen i forgrunnen og vil heller ikke være spesielt lett å finne frem i. Dokumentasjonseffekten ved dialogutskrift er høy, men av effektivitetshensyn og av hensyn til lesbarhet gjøres dette kun i visse typer saker. Kronologiske og tematiske sammendrag er en mer effektiv fremstillingsmåte, men vil i mindre grad ivareta den opprinnelige ordlyden i «avhørtes egne ord», og kan på enkelte punkter ha en lavere dokumentasjonsverdi enn et direkte sitat som ivaretar muntlige uttrykksmåter. Spørsmålet er hvordan en «kombinasjon» av dialogutskrift og tematiske og kronologiske sammendrag kan bidra til å ivareta «særlige viktige uttalelser» på en måte som dokumenterer relevante detaljer på en adekvat måte, og samtidig er prosessøkonomisk.

Perspektiver på talepresentasjon

I den norske faglitteraturen som diskuterer hvordan forklaringer skal protokolleres, er det forholdsvis lite oppmerksomhet rundt forholdet mellom direkte sitat og gjenfortelling. I boken *Politirapport* peker Bjerknes og Williksen på at politiets avhørsrapporter blant annet skal dokumentere «hva den avhørte sa» (2015, s. 29), og at rapporten «i minst mulig grad [skal] gi rom for tolkninger eller misforståelser. Den skal [...] beskrive alle relevante opplysninger». De legger til at «[d]et er viktig at avhøret er protokollert på en slik måte at det ikke kan reises tvil om at dette er ting som ble sagt» (Bjerknes & Williksen, 2015, s. 46 og 42). Forfatterne diskuterer i liten grad hvorvidt «alle relevante opplysninger» bør omfatte muntlige uttrykk og lignende. Samtidig fremhever de at visse uttalelser bør siteres så direkte som mulig i avhørsrapporter, for eksempel hvis et uttrykk eller ord «ikke er naturlig for andre å bruke når man formulerer seg, det kan være gjengivelse av et ord som ble brukt under hendelsen forklaringen dreier seg om, eller et ord som det er under-

lig at den avhørte faktisk bruker» (Bjerknes & Williksen, 2015, s. 52).⁹

Det vil likevel avhenge av avhørerens skjønn å vurdere hvilke formuleringer som skal siteres ordrett, og hvordan dokumentforfattere kan gjengi uttalelser på en transparent måte. Når politi- og avhørsrapporter skrives som tematiske eller kronologiske sammendrag, er det rapportskriveren som velger ut hvilte opplysninger, momenter og uttalelser som skal tas med, og hvordan uttalelser skal presenteres. I henhold til Påtaleinstruksen § 8-14 skal en forklaring avgitt i avhør «leses opp til vedtakelse» for å være gyldig. Bjerknes og Fahsing kommenterer at «forklaringen» vil si «etterforskerens sammendrag av den avhørtes forklaring» (Bjerknes & Fahsing, 2018, s. 235). Tilsvarende skriver Bjerknes og Williksen at i et «sammendrag er det rapportskriveren som i stor grad bestemmer eller foreslår hva som er relevant innhold og hvordan det skal fremstilles» (Bjerknes & Williksen, 2015, s. 53f). Et sammendrag – som tilsvarende er en oppsummering – er rapportskriverens tekst, og som vist over, innebærer et sammendrag en endring av ordlyden i muntlige formuleringer. For å ivareta objektivitetsprinsippet må den som skriver et sammendrag av uttalelser, faktisk være i posisjon til å fange opp alle opplysninger som kan vise seg å være relevante for saken. Det er også en forutsetning at sammendraget ikke utelater, legger til eller endrer på viktig informasjon i de opprinnelige uttalelsene. I praksis vil ikke dette være like tydelig i hvert enkelt tilfelle. Ethvert sammendrag må nødvendigvis utelate informasjon som ikke anses å være relevant, og tidspress og andre forhold kan dessuten føre til at rapportskriveren kan komme til å «foreta en unøytral selektering av opplysninger som kan ha betydning for saken. Ofte gir det seg utslag i at tilsynelatende mindre relevant informasjon utelates fra rapporten» (Bjerknes & Williksen, 2015, s. 30). Informasjon kan også bli oversett dersom rapportskriver i for stor grad lar seg styre av rutiner, og ikke har en åpen holdning overfor det som blir sagt:

9 Bjerknes og Williksen går ikke inn på funnene til den nederlandske rettslingvisten Martha Komter, som har studert hvordan meningsinnholdet i tiltaltes uttalelser i avhør kan påvirkes av protokolleringsformen (jf. Komter, 2012, 2013, 2019).

Det vil alltid være et asymmetrisk forhold mellom avhører og den avhørte. Forskning viser at politiet ofte benytter visse fraser og en viss struktur i gjennomføringen av avhøret og den tilhørende rapporten. Blant annet kan det se ut som om informasjon som politiet ikke er så interessert i lett kan bli nedtonet eller utelatt fra rapporten. (Bjerknes & Williksen, 2015, s. 45f)

Disse generelle utfordringene ved rapportskriving gjelder også for presentasjonen av muntlige uttalelser. På samme måte som en avhører eller rapportskriver ikke alltid overskuer hvilke opplysninger rundt en hendelse som er vesentlige, kan det i en pågående etterforskning være vanskelig å vurdere hvilke uttalelser som bør protokolleres i sin eksakte ordlyd. Rapportskrivere må derfor vurdere om det er mest hensiktsmessig å protokollere avhøret på en samtalenær måte, som er en grundig, men lite lettlest og lite prosessøkonomisk rapportform, eller om det er mest hensiktsmessig å oppsummere uttalelsene i form av tematiske eller kronologiske sammendrag, som fremhever de opplysningene som rapportskriveren finner relevante. Også hvis en rapportskriver velger å kombinere disse presentasjonsformene, kan det være viktig å ha bevissthet om at et utsagns muntlige form kan ha høy bevisverdi.

I en studie av hvordan svenske etterforskere og politiadvokater vurderte ulike måter å utforme avhørsrapporter på, fant Ylva Byrman (2017, s. 81-132) at det kan være ulike syn på hvilken rapportform som er best egnet, og at det ikke finnes en enkelt rapportform som både ivaretar hensynet til grundighet og som samtidig er kortfattet og presis. I en spørreundersøkelse fikk 37 etterforskere av økonomisk kriminalitet og fem politiadvokater høre lydopptak av et avhør av en mann som var siktet for skatteunndragelse. Deretter leste og vurderte respondentene fire skriftlige rapporter fra det samme avhøret. Rapportene var skrevet som fullstendig dialogutskrift (1), komprimert referat uten noen sitater (2), referat med noen ordrette sitater (3), og som et middels langt referat med en bearbeidet kronologi i fremstillingen av den straffbare handlingen (4). Deltakerne skulle oppgi hvilken rapportform de foretrakk, samt peke på styrker og svakheter ved hver enkelt av dem. Blant etterforskerne

foretrakk 3 respondenter fullstendig dialogutskrift (rapportform 1), 4 respondenter foretrakk komprimert referat uten noen sitater (rapportform 2), 5 respondenter foretrakk referat med noen ordrette sitater (rapportform 3), og 24 respondenter foretrakk et middels langt referat med en bearbeidet kronologi i fremstillingen av den straffbare handlingen (rapportform 4). I rapportform 4 var opplysninger samlet tematisk, uavhengig av når de fremkom under avhøret. Noen av utsagnene var gjengitt som indirekte tale, men ikke i form av direkte sitat. Selv om de fleste respondentene foretrakk denne rapportformen, påpekte noen av dem at det var en svakhet at den ikke inneholdt direkte sitater: Det tematiske sammendraget «kokar ned den mäst väsentliga informationen i en form som går snabbt at läsa och förstå, men priset är att man inte vet särskilt mycket om hur den hörda entligen formulerade sig under förhöret» (Y. Byrman, 2017, s. 106).¹⁰ Flere av respondentene pekte på at direkte sitater kan opplyse om omstendigheter som ikke vil fremgå av en oppsummering, og at den eksakte ordlyden kan ha bevisverdi, blant annet for å belyse det subjektive straffbarhetsvilkåret. Noen respondenter pekte samtidig på at bruken av direkte sitater ikke nødvendigvis måtte være til tiltaltes ugunst, men at avhørsrapporten også burde få frem den mistenktes synspunkter på en måte som dokumenterte hans versjon av saken.¹¹ Byrman konkluderer med at en avhørsrapport skal ivareta flere motstridende hensyn, og at det ikke er mulig å finne en rapportform som gjengir uttalelser på en måte som passer i alle saker:

En konsekvens av detta är att utredare alltid kan anklagas för att göra fel, hur de än gör. Skriver de samtalstroga förhör bryter de mot åklagarnas önskemål om korta och koncisa förhör som fokuserar på det relevanta. Utredarna kan uppfattas ha dålig självständighet och analytisk förmåga. Skriver de i stället

10 Noen respondenter ga uttrykk for at de syntes dialogutskrift var en omstendelig og lite hensiktsmessig form for rapportskriving. Samtidig sa de fem politiadvokatene at da de ble oppmerksomme på hvordan «koncisa referat ger sämre insikt i den hördas inställning och sätt att resonera, är det påfallande många av dem som är positiva til dialogförhöret» (Y. Byrman, 2017, s. 124).

11 Det var blant respondentene en viss enighet om at «utskriften ska kunne användas av klagaren för att väcka åtal och få en fällande dom. Men det råder också enighet om att utskriften ska vara den hördas chans att få dokumenterat sin version av saken» (Y. Byrman, 2017, s. 107).

korta förhör tvingas de göra avkall på lagens ideal om att vara objektiva och att skapa protokoll som ger en trogen bild och ligger så nära det talade ordet som möjligt. Dessutom får förhöret ett sämre bevisvärde om det behövs återopas i rätten. Utredaren slits också mellan i vilken utsträckning utskriften ska skrivas för den hörda och ge rättvisa åt hans livsvärldsperspektiv eller skrivas för åklagaren och fokusera på det som är relevant för den juridiska processen. [...] Olika utredare verkar här resonera olika, vilket gör att de föredrar olika utskriftsdesign. (Y. Byrman, 2017, s. 123)

Byrmans undersøkelse av holdninger til rapportskrivning i saker som gjelder økonomisk kriminalitet, kaster interessant lys over det generelle forholdet mellom den som forklarer seg om en straffesak og den som skriver dokumentet i saken. Det er en viktig innsikt at hver av de ulike rapportformene kan være hensiktsmessige ut fra sakstype og bevissituasjon, og at ulike presentasjonsmåter kan kombineres ut fra bevissituasjonen i hver enkelt sak. Samtidig hersket det enighet blant respondentene om at direkte sitater kan ha en særskilt kvalitet i opplysningen av en straffesak. Dette understreker mitt poeng om at direkte sitater kan ha bevismessig relevans som ikke fremkommer dersom utelukkende gjenfortellende former som oppsummering eller indirekte tale blir brukt. utfordringen er å avgjøre hvilke uttalelser som er særlig viktige, og å velge ut og protokollere slike uttalelser som opplyser om skyldspørsmål, skjerpene eller formildende omstendigheter eller andre forhold.

Markering av kilder ved protokollering av uttalelser

Som det fremgår av diskusjonen over, må dokumentforfattere i straffeprosessen ta hensyn til sakstype, bevissituasjon og effektivitetshensyn når de beskriver hendelser som har relevans for en sak. I hver enkelt sak der muntlige uttalelser er bevis, må dokumentforfattere være oppmerksomme på forskjellen mellom etatenes formelle språkbruk og den muntlige og ekspressive kommunikasjonen til vitner og tiltalte. I forlengelsen av dette skal sammenhengen mellom talepresentasjon og markeringer av kilder kommenteres kort. Gunilla Byrman og Ylva Byrman har undersøkt hvordan politiet presenterte uttalelser i 80 skriftlige avhørsrapporter i

saker som handlet om familievold. Artikkelen deres diskuterer hvilke konsekvenser ulike referatformer («retelling techniques») har for uttalelsenes bevisverdi. Byrman og Byrman bruker begrepet «polyvocality», «flerstemmighet», om mangfoldet av ulike stemmer som kan forekomme i en avhørsrapport, og de bruker videre begrepene «utterance», «source» og «framer» for å vise hvem som er kilden til en opplysning og hvordan det blir markert hvilken kilde en opplysning stammer fra (jf. G. Byrman & Byrman, 2018, s. 165). «Utterance» viser til en formulering slik den forekommer i en avhørsrapport, for eksempel i form av et direkte sitat eller en oppsummering av noe en person har sagt. «Source» viser til den personen som er kilden for informasjonen, mens «framer» er en eksplisitt markering av at det dreier seg om informasjon som skal tilordnes en annen kilde enn dokumentforfatteren. «Framere» vil i mange tilfeller være et anføringsverb av typen «sa», «forklarte», «hevdet» eller lignende. I en formulering som «fornærmede har forklart at ...» er anføringsverbet «har forklart» en «framer» som entydig viser hvem som er kilden («source») til informasjonen («utterance»). Tilsvarende er anførselstegn en entydig grafisk markering av at det dreier seg om uttalelser fra en annen kilde enn dokumentforfatteren.

Byrman og Byrman fant stor variasjon i bruken av framere som anføringsverb og tegnsetting i avhørsrapportene, og de argumenterer for at det kan være problematisk hvis det ikke fremgår klart av et etterforskningsdokument hvorvidt en opplysning stammer fra avhørte eller om det er dokumentforfatteren som slutter seg frem til den. For eksempel undersøkte de en avhørsrapport der fornærmede hadde forklart seg om legemsfornærmelser som var begått av samboeren. Det var snakk om et besøksforbud i avhørsrapporten, men det fremgikk ikke tydelig hvorvidt det var avhørte som hadde forklart seg om besøksforbudet, eller om dette var en opplysning som avhører hadde sluttet seg frem til på grunnlag av den øvrige etterforskningen (G. Byrman & Byrman, 2018, s. 171). Fordi det manglet en markering av kilden til opplysningen, var det umulig å vite om

rapportskriveren hadde implisert at det var snakk om et besøksforbud, eller om fornærmede hadde forklart seg om dette. Det forelå dermed en potensiell sammenblanding av «avhørtes egne ord» og rapportskriverens oppfatninger.

For å sikre at utsagn som blir presentert i politi- og rettsdokumenter har et faktisk grunnlag i en kilde, og at informasjon ikke grunnløst blir implisert, mener Byrman og Byrman at det er viktig at dokumentforfattere i straffeprosessen er nøye med å gi «careful attention to the placing and potential scope of framers, so that no utterance is left unnecessarily open to interpretation» (G. Byrman & Byrman, 2018, s. 178). Selv om det ville være omstendelig å bruke anføringsverb for å markere kilden til absolutt alle utsagn i rapporter og rettsdokumenter, fremholder forfatterne at rapportskrivere bør være nøye med å markere hvem som til enhver tid ytrer seg, og som hovedregel angi kilden til en opplysning slik at det er entydig hvem som har ytret hva, og hva som eventuelt er dokumentforfatterens egne slutninger omkring hva som har blitt sagt. Det faktum at Byrman og Byrman fant slike uklare kildemarkeringer flere steder i sitt material, kan være et symptom på at det er lite oppmerksomhet rundt dette fenomenet. Når en dokumentforfatter gjenforteller en uttalelse som bevis, er det like sentralt at kilden til informasjonen er tydelig markert, som at gjenfortellingen ikke impliserer informasjon som ikke uttrykkelig finnes i det opprinnelige utsagnet. Argumentet kan overføres til bruken av de ulike formene for talepresentasjon, og har like stor relevans i avhørsrapporter som i bevisførsel og i rettsavgjørelser.

Oppsummering

Mange uttalelser har høy bevisverdi, og direkte sitater forekommer i etterforskningsdokumenter, tiltalebeslutninger og rettsavgjørelser. Direkte sitater brukes blant annet for å dokumentere påfallende uttalelser eller for å fremheve omstendigheter med rettslig eller bevismessig relevans. I motsetning til det nøytrale språklige registeret som politi,

påtalemyndighet og domstoler bruker i rapportskrivning og etterforskningsdokumenter, er mange vitneforklaringer formulert med et mer ekspressivt og muntlig preg. Direkte sitater av muntlige eller særegne uttrykk fra de «sosiale livsverdener» kan inneholde kontekstuell informasjon som ikke lar seg fange opp av en formell og begrepslig gjenfortelling. Rapporter eller rettsavgjørelser som oppsummerer en forklaring, står i et prinsipielt motsetningsforhold til mer samtalenære former for talepresentasjon som inneholder mange direkte sitater.

Rapportskrivere navigerer mellom en samtalenær og en mer refererende eller oppsummerende protokolleringsform. Mens en dialogutskrift gjengir uttalelser i ordrett form og dokumenterer hva som faktisk ble sagt, er en oppsummering dokumentforfatterens utvalg av opplysninger. De ulike protokolleringsformene kan passe til ulike saker, men i henhold til Påtaleinstruksen og Riksadvokatens rundskriv bør visse utsagn protokolleres i form av direkte sitat. Hvis Påtaleinstruksens ordlyd om at «avhørtes egne ord» skal tolkes som at direkte sitater bør brukes til å protokollere særlig relevante uttalelser, forutsetter det for det første at rapportskriveren er i stand til å fange opp hvilke utsagn som skal siteres direkte, og for det andre at sitatet ikke endrer, fjerner eller legger til noe meningsinnhold ved den opprinnelige uttalelsen. Dette stiller både store krav til nøyaktighet i protokolleringen og til utvelgelsen av hvilke uttalelser som skal siteres direkte.

Det er i denne sammenhengen vesentlig at en avhørsrapport på en entydig måte viser hvor en opplysning stammer fra, for eksempel ved konsekvent bruk av anføringsverb, anførselstegn og kildehenvisning. Ved å markere hvem som til enhver tid fører ordet i straffeprosessens dokumenter, vil det fremgå tydeligere hvilke formuleringer som stammer fra tiltalte eller vitners «sosiale livsverden», og hvilke formuleringer og opplysninger som stammer fra dokumentets forfatter. Hvis dokumentforfattere i straffesaksbehandlingen tar hensyn til de forholdene som er diskutert her, kan det bidra til økt transparens rundt den skriftlige presentasjonen av bevis.

Referanser

- Aaslestad, P. (1999). *Narratologi. En innføring i anvendt fortelle teori*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Andenæs, J. (2009) *Norsk straffeprosess: B. 1* (4. utg. ved Tor-Geir Myhrer), Oslo: Universitetsforl
- Bauman, R. & Briggs, C. L. (1990). Poetics and performances as critical perspectives on language and social life. *Annual Review of Anthropology*, 19(1), 59-88. doi: 10.1146/annurev.an.19.100190.000423
- Bjerknes, O. T. & Fahsing, I. A. (2018). *Etterforskning : Prinsipper, metoder og praksis*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Bjerknes, O. T. & Williksen, E. (2015). *Politirapport* (4. utg.). Nesbru, Oslo: Vett & viten i samarbeid med Politihøgskolen.
- Byrman, G. & Byrman, Y. (2018). In evidence: Linguistic transformations of events in police interview reports. *Nordic Journal of Linguistics*, 41(2), 155-181.
- Byrman, Y. (2017). *Så fångas de misstänkta ord. Förhör och dokumentationspraktiker på skattebrottsenheten*. Doktorgradsavhandling, Göteborg Universitet. Lastet ned fra <https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/54376>
- Entman, R. M. (1993). Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, 43(4), 51-58.
- Eriksen, P. K. F. (2013). *Avhørsrapporten som rekontekstualisering av avhøret: En studie av en simulert avhørssituasjon gjennomført av studenter ved politihøgskolen*. Masteravhandling, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Det humanistiske fakultet, Institutt for språk- og kommunikasjonsstudier.
- Habermas, J. (1996). *Teorien om den kommunikative handlen*. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.
- Heffer, C., Rock, F. & Conley, J. (2013). *Legal-lay communication. Textual travels in the law*. UK: Oxford University Press.
- Heydon, G. (2013). From legislation to the courts. Providing safe passage for legal texts through the challenges of a police interview. I C. Heffer, F. Rock & J. Conley (red.), *Legal-lay communication. Textual travels in the law* (s. 55-77). UK: Oxford University Press.
- Hov, J. (2010). *Rettergang : 1* (vol. 1). Oslo: Papinian.

- Jönsson, L. & Linell, P. (1991). Story generations: From dialogical interviews to written reports in police interrogations. *Text - Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse*, 11(3), 419-440.
- Kolflaath, E. (2013). *Bevisbedømmelse i praksis*. Bergen: Fagbokforl.
- Komter, M. (2012). The career of a suspect's statement: Talk, text, context. *Discourse Studies*, 14(6), 731-752.
- Komter, M. (2013). Travels of a suspect's statements. I C. Heffer, F. Rock & J. Conley (red.), *Legal-lay communication. Textual travels in the law* (s. 126-146). UK: Oxford University Press.
- Komter, M. (2019). *The suspect's statement. Talk and text in the criminal process*. UK: Cambridge U Press.
- Lothe, J. (2003). *Fiksjon og film : Narrativ teori og analyse*. Oslo: Universitetsforlaget.

Andre kilder

- Forskrift om ordningen av påtalemyndigheten (påtaleinstruksen)
- Forskrift om avhør av barn og særlig sårbare fornærmede og vitner (tilrettelagte avhør)
- Riksadvokatens rundskriv 2/2016
- Lov om rettergangsmåten i straffesaker (straffeprosessloven)

Om integrasjon av humanistisk metodologi i etterforskningslæren

AV EGIL H. OLSVIK

Innledning

I denne artikkelen vil jeg fremheve både at, og hvordan, humanistisk metodologi (hermeneutikk og fenomenologi) kan supplere politiets kunnskapsbase for etterforskningslære (heretter EL). I et vitenskapshistorisk perspektiv, vil jeg vise at dagens metodikk er basert på en objektivistisk oppfatning, som hverken er tilstrekkelig eller nødvendig.

En sentral, dog underliggende, påstand i denne artikkelen er at fenomenet *tolkning* er en konstant faktor i selve vår orienteringsmåte – og dermed i politiarbeid, og da selvfølgelig i EL. Jeg vil derfor ikke argumentere for å innføre noe vesentlig nytt, men heller påminne om fortolkningens *irreduksibilitet*. Betenkt subjektiv forståelse åpner nemlig vei mot bedret kommunikasjon og dermed for bedret læringskultur, ved å kultivere praktisk erfaring på en mer systematisk måte. Ikke-betenkt, subjektiv forståelse leder som regel til lite sakssvarende fortolkninger, og dermed for justisfeil. Med andre ord, er det tale om å øke etterforskeres *aktive oppmerksomhet* knyttet til sin (egen) praksis. Et litt mer fremmed begrep for dette er «refleksivitet».

Tillat meg først en personlig anekdote, som kan sette tematikken i kontekst: høsten 2018 bidro jeg på KRIPOS' årlige fagdag, hvor jeg holdt et foredrag med utgangspunkt i noen historiologiske refleksjoner. Lederen for den såkalte Cold case-gruppen hadde samme dag et innlegg om metodikk. Jeg viste til et av de mest arketyperiske «justismord» i vår kultur, nemlig henrettelsen av Jesus fra Nazareth. Ut i fra et historievitenskapelig perspektiv kan vi stille to spørsmål – som er enkle å stille, men vanskelig å besvare: a) hva var det som *egentlig* skjedde? og b) hva *betyr* denne hendelsen for oss, nå? Det første spørsmålet henviser til Ranke-skolen, og det andre til Droysen-skolen i klassisk historiologi. Deretter viste jeg et bilde av Tina Jørgensen, og stilte de samme spørsmålene, men med et noe annet perspektiv: hva ville en professor i historie kunne etablere av sann, relevant kunnskap om en slik sak? Har ikke en slik ekspert omtrent det samme motivet som en etterforsker i politiet? Eller hva med en arkeolog, eller en arkivar? Kunne man ikke se for seg at slike eksperter ville kunne supplere etterforskere? Eller, kunne man se for seg at slik kompetanse i større grad hadde blitt inntatt i politiets undersøkelsesmetoder?

Kanskje ikke helt overraskende, tenderer jeg til å mene nettopp dét. De problemene og utfordringene som gjelder i historiefaget, gjelder også selvfølgelig innen det praksisfeltet som kalles etterforskning. Hva vi kaller «etterforskning» er et sammensatt og bredt fagområde hvor arbeidsmåtene generelt kan deles i kriminaltekniske og taktiske. Kriminalteknikk handler, grovt sett, om å innhente, sikre og analysere fysiske spor (*hva har egentlig hendt?*). Men praksis i feltet omhandler jo også det å oppfatte, forstå og utlegge bevis språklig i en gitt kontekst – som i seg selv innvirker på aktørenes persepsjon (*hva betyr dette for oss?*).

Slik jeg oppfatter saken, så heller vekten nå sterkt mot hva jeg vil kalle «a)-dimensjonen», altså at «harde» bevis tillegges en overveiende tung vekt. Et moment som indikerer dette er den sterke vektleggingen av konseptet om «hypotesetesting», som egentlig nå antar mer karakter av en metafor, enn et funktiv. I en mer streng forstand, er hypotetisk-deduktiv metode

u-egnet i andre sammenhenger enn ved objektive kausal-forhold. Det vil si at begrepet om hypotese bør reserveres til de kontekster hvor bevis kan veies og måles. Å tale om «hypoteser» vedrørende motiver for handling (drapet var utløst av sjalusi etc.), er slik sett en kvasi-empirisk og egentlig da u-vitenskapelig måte å bruke språk på.

En slik forment konkret og objektiv oppfatning av hva kunnskapsbasert metodikk innebærer, påfører nokså strenge krav om at bevis er samlet og sikret på en måte etter gjeldende regler (Straffeprosessloven mv.). Med andre ord: det stilles også strenge krav om retts-vitenskapelig kvalitet i arbeidet som utføres. I utgangspunktet er dette selvfølgelig vel og bra. Men, igjen: de *normative verifikasjonsprosedyrene* for hva som er «gode bevis», er slik sett, i klart slektskap med de objektive vitenskapenes metoder, samt at Eckhoffs spøkelse stadig hviler over paragrafene, og som rasler med sine «realistiske» lenker.

I et mer humanistisk perspektiv kan man så spørre om hva er det egentlig som *hender* når aktører i rettsvesenet forsøker å dokumentere sine oppfatninger via språklige strategier? Enhver som tenker tilbake til ungdomsskolens grammatikk-undervisning, kan erkjenne at vår språklige kompetanse er situert og kultur-historisk betinget (hva er nå egentlig pluskvamperfektum, igjen?). En implikasjon av alt dette kan dessuten være at den måten de rettslige forklaringene etableres på – rettens implisitte retorikk – ikke er tilstrekkelig eksplisitt for de som forteller om sine erfaringer og sine erkjennelser i den rettslige konteksten. Kortere sagt: at særlige narratologiske strukturer kan pre-forme ens fremstilling av et sakskompleks, men uten at vi i det hele tatt vet om det. Jeg vil hevde at dét i så fall representerer en vesentlig anomalisk faktor i en rettsvitenskapelig kontekst.

Derfor er det nødvendig å åpne for tenke- og talemåter som er mer sakssvarende for *motivasjonelle dimensjoner* i etterforskningsarbeidet. Det jeg anbefaler, er at politiet bør skue mot de humanistiske disiplinenes tradisjoner for å innhente en annen form for vitensdannende refleksjon. Etterforskningens immanente rasjonalitet er jo også naturlig beslektet

med de undersøkelses- og verifikasjonsmetodene som anvendes av så vel historikeren, arkeologen og arkivaren. Det å danne viten – skape mening – ut i fra tilsynelatende isolerte brokker av faktiske funn og spor, er jo nettopp en kjerneaktivitet for de humanistiske vitenskapene. La meg utdype noe mer i det følgende.

Teoretisk lagdeling i etterforskningslæren

På grunnlag av den teoretiske skissen jeg nå har presentert, mener jeg at man kan erkjenne en særlig *stratifisering av mening* i EL: jeg fremhever nå en viss teoretisk-empirisk lagdeling, hvor de objektive disiplinene danner et nødvendig, men ikke tilstrekkelig grunnlag. Objektivismen støtter, men fører ikke prosessene i EL.

Slik jeg mener å kunne vise, så er dynamikken i etterforskning primært motivert av ikke-empiriske relasjoner knyttet til personers lidelse, tap, skade eller død. Og, det er etterforskerens menneskelige forståelse av, og villighet til, å redusere innflytelse av slike (subjektivt-negative) faktorer som motiverer til å reflektere sannferdig og objektivt, slik at forståelse av de «faktiske forhold» kan fremvises og bevises rettslig. Om vi fastholder de momentene som nå er skissert, så er det ikke søkt å hevde at «vitenskapeligheten» i EL er av det vi kan omtale som å være av en *personalistisk type*. Hva innebærer så det? Stikkordet nå, blir *fenomenologi*.

At fenomenologi ikke åpner for subjektivistisk relativisme, er et poeng som ofte kan gjentas. Når vi betrakter EL fra et personalistisk, fenomenologisk, perspektiv, så fremstår den som en intellektuell aktivitet, en *tankepraksis*, som retter seg rettslig målstyrt mot en omliggende verden, hvis mening i utgangspunktet *både* må oppfattes 'objektivt korrekt', og på samme tid må til-nærmes som en åpen 'mulighetshorison'.

Vitenskapelig-*heten* i EL synes å innebære at praksisen tar opp i seg metodikk fra et vidt spekter av vitenskapelige disipliner, som adapteres ut fra grader av teleologisk relevans. Vi kan si det slik at EL, synes å innebære et pragmatisk vitenskapssyn, hvor målet definerer middelet.

Etterforskeren – generalisten – er omgitt av en kulturell sfære hvori man har tilgang til kunnskapsteknologiske «verktøy» av ulik art: fysikk, biologi, medisin, psykologi, sosiologi, jus etc., som alle kan settes i *verk*, så å si, der de yter nytte – som «tøy». Min analyse i feltet, indikerer at «vitenskape- lig-heten» i EL, er eksplikabel som en særlig innstilling: etterforskeren skal, som historikeren, *skaffe viten* om noe fortidig, i håp om å tilføre mening i samtid: nemlig «oppklaring» - eller for å si det slik: et fenomen skal «belyses» så klart som mulig.

Teoretisk vending mot humanistisk metodologi

Jeg har nå begynt å komme i posisjon til å gjennomføre en teoretisk vending av temafeltet 'etterforskning'. Eller, kanskje vi heller bør si det slik at resonnementet begynner å nå frem til et punkt, hvor den fenomenologiske dimensjon har begynt å åpne seg (for oss). Jeg har til nå skissert hvordan EL – da betraktet fra et personalistisk perspektiv – er en mental aktivitet som er sterkt *fornuftsorientert*. På sett og vis kan vi derfor nå si at EL for en stor del er en ikke-empirisk praksis. Dette siste kan kanskje lyde kontra-intuitivt, og jeg skal derfor nå gjøre et forsøk på å godtgjøre påstanden.

Her vil jeg innhente et formular fra Edmund Husserl, i hensikt av å danne premiss for det følgende. I noten til Beilage XIV i *Ideen II*, fremhever Husserl noe som kan være vesentlig i konteksten:

[...] personlig forskning har sine nivåer [ihre Stufen hat], og nærmest opp i dagen ligger den praktisk-personale verden hvor spesifikke personale motivasjoner er knyttet til innlysende sammenhenger, og, hvor det hos hver person tilhører et latent intensjonalt liv, avdekkingen av hvilket gripes i den personale værens konkrethet. Dette er veien mot en humanvitenskapelig fenomenologisk psykologi, pararellen til en naturalistisk fenomenologisk psykologi, adskilt fra denne kun ved den tematiske innstilling.¹

¹ HUA IV, s., 382 (I.15). Jeg er en takk skyldig til Dr. Sophie Loidhold ved Universitetet i Wien for hjelp med denne oversettelsen. I følge henne er Husserls bruk av ordet 'patient' [...patienten Zusammenhengen...] - som her oversettes med 'innlysende', en noe arkaisk, germansk form som ikke umiddelbart lar seg oversette entydig. I norsk språk kan man vel ennå benytte betegnelsen om at noe er patent, i den mening at det fungerer, at det er sikkert, pålitelig etc..

La meg nå dvele noe ved klargjøring av generelle, vitenskapsteoretiske aspekter som kan sies å følge fra sitatet. I tekstpunktet hvor noten over fremkommer, sier Husserl også at et vesentlig skille mellom den konkret-empiriske vitenskapen og den filosofisk-fenomenologiske, er at de førstnevnte har som mandat kartleggingen av faktiske nødvendigheter og lovmessigheter (i verden). Mens den sistnevnte, *filosofiske* forskningen, skal utforske de konstitutive, essensielle nødvendigheter og vesensmuligheter knyttet til disse.² Hvilke analytiske følger kan så alt dette få for *mitt* prosjekt om å supplere EL fenomenologisk?

En første konkretisering av ikke-tematisert mening i meningsfeltet

Min målsetting er nå todelt: å sannsynliggjøre en mer opphavelig metodologi for feltet, og på grunnlag av dette å demonstrere det jeg oppfatter som en mer sakssvarende og adekvat, vitenskapelig forankring, for EL som praksis. Fenomenologisk analyse innebærer en viss nøytralisering av etablerte «dogmer» i et erkjennelsesfelt.

Jeg fastholder dog at etterforskerens/avhørerens erkjennelsesinteresse er formativ for de konkrete meningsmessige sammenknytningene som blir aktualisert til enhver tid. For at noe skal oppnå status som «sant», «riktig» etc., så må dette 'noe' være present for en bevissthet. Den erkjennende personens umiddelbare meningsssfære – etterforskerens orienteringsrom, er slik sett konstituert av de assosiasjonsnettverkene som et jeg har tilgang i.³

2 Loc. sit.

3 Enhver som har strevet med å lære seg matematiske operasjoner, f.eks. innen geometrien, har, sannsynligvis, gjort seg nokså konkrete erfaringer av denne typen. Først, kan man bare forholde seg til de konkrete symbolene som fremtrer der på et ark, men så gradvis vil ens erkjennelse kunne anta en mer autonom innstilling i henhold til graden av allmenhet ved kombinasjon av symboler og funktiver: Ens erkjennelsesmessige tilgang «i» geometriens dimensjoner tiltar rent faktisk – i alle fall kan det synes slik. I vårt fenomenologiske perspektiv vil det samme forhold gjelde henimot hva vår bevissthet til enhver tid har tilgang mot i (sin) livsverden. Erfaring, læring og refleksjon står i et dynamisk virkeforhold og gjennom våre mer eller mindre motiverte måter å orientere oss på, så vil stadig andre, og i blant nye, aspekter ved det 'virkelige' presenteres for oss. Om vi konkretiserer enda et nivå, så kan vi minne om Diesens påstand at etterforskning er en «rent intellektuell prosess», altså primært en tenkende aktivitet.

Hvordan skal jeg så kunne oppnå produktive, filosofiske resultater fra et slikt utgangspunkt, uten å havne i en negativ relativisme? La meg igjen hente inn en formulering fra Husserl, for å skape et fornyet refleksjonsgrunnlag

[...] Jeg som historiker, eller vi som historikere arbeidende i felleskap, konstruerer ut fra data av aktuell erfaring legitimerede presentifikasjoner av personlig væren i personlige oppnåelser og formasjoner av oppnåelse i progressiv enhetliggjøring.⁴

Hva kan dette sitatet så bidra med inn i min egen kontekst? Analytisk sett har jeg nå faktisk oppnådd visse holdepunkter: Politietterforskeren tilhører en institusjonalisert yrkesgruppe hvis vesentlige erfaringer og innsikter er «magasinert» i dens kultur, dens terminologi og dens gradvist strukturerte tankeformer. Som gruppe betraktet (her taler jeg i nokså upresise formuleringer – men som skal bearbejdes), har dens innstendige arbeid over tid ledet til krystallisering av en mengde fakta og til måter å formulere og å kommunisere disse på, som gir alle kompetente aktører tilgang til et slags reservoar av allerede gjennomtenkt praksis.

Om vi opprettholder et slikt sosialt perspektiv på hvordan felles-gjøring av personlig kunnskap gradvis endrer karakter til noe fiksert – noe «objektivt», så kan vi altså begynne å ane meningsfulle konturer i et, etter min oppfatning, konstruktivt perspektiv. Men, vi forholder oss ennå kun på overflaten av den reelle problematikken, som vi snart må være forberedt til å åpne oss for. Det jeg nå (antydningvis) beskriver er sannsynligvis kun å anse som resultat og produkt av mer opprinnelige, mentale funksjoner. Jeg leder analysen videre.

Felleskapet av kompetente og motiverte aktører i 'politiet' vil etterstrebe en stadig mer inngående og «robust» konseptualisering av sine formidlede erfaringer – og; aktører i feltet vil stadig forsøke å reproducere angivelige, rapporterte erkjennelser i sitt eget arbeid. Slik prøves antagelser og fornemmelser på en slik måte at deres (eventuelle) erkjennelsesstatus kan oppnå en høyere rang, så å si. Dersom en antagelse viser

4 Hua, IV, *Ideen II, Beilage XIV*, s. 387.

seg å være produktiv – at det skulle vise seg at visse måter å relatere seg på i avhør, f.eks. øker viljen til deltagelse vesentlig, så vil slike erkjennelser oppnå status som «prinsipp», og så legges til grunn for en stadig og gradvis utvidelse av feltet for gyldige arbeidsmåter.

Slike oppdagende prosesser er ikke deduktiv aktivitet, selv om man kanskje kunne få et slikt inntrykk i det daglige. Vi bør heller anse slik stadige eksplikasjon av fellesgjort erfaring som en prosess hvor fellesskapet bestreber seg på å avdekke aspekter i erkjennelsesfeltet som ikke tidligere har vært sett og demonstrert. De «sanne» sammenhengene i livsverdenen avdekkes og oppdages, de *skapes* ikke – selv om Jeget i sin kreativitet kan ha erfaring av at så er tilfelle. Heller er det tale å om «se» det objektive i det subjektive – å erkjenne det allmenne i det enkelte.

Graden av vilje og evne til kompleks mentalisering (av sakens informasjonen), påvirker hvordan etterforskeren vurderer bevissituasjonen, og personale forutsetninger er medvirkende til å danne et «bilde» av hva som må ha vært tilfelle. Slik kan vi se for oss hvordan etterforskeren – eller rettere, *hennes bevissthet*, pre-refleksivt reduserer sakens informasjonen til et «godt» mønster, og hvor lovende sammenknytninger tar form.

En slik pre-formende prosess er ikke et onde i seg selv, antagelser må gjøres og hypoteser formuleres, men dersom etterforskeren ikke er tilstrekkelig oppmerksom på den reduktive dynamikken som kan oppstå fra et (naivt) scientistisk perspektiv, står hun i fare for å tildekke heller enn å avdekke. Et aspekt ved slik tildekkende persepsjon er at subjektet ikke lenger er reelt samorientert innen en åpen horisont av intersubjektive mulighetsrefleksjoner.⁵ En for sterk vektlegging av «objektive» funn, kan lede til at etterforskerens tillit til «vitenskapelige» påstander kan bli naivt aksepterende – slik vi f.eks. så i den såkalte Bjugn-saken, hvor ettertiden viste at de observerte «avvikene» i unge pikers underlivsanatomi, likevel måtte sies å være innenfor normale variasjoner,

5 HUA IV, B XIV, s., 383, (I.10-).

følgelig at det medisinske grunnlaget for de inkriminerende påstandene mot bla. Lensmannen var ikke-eksisterende.

Om muligheten for en universell, fenomenologisk vitenskapsfilosofi for EL

I et forsøk på å formulere hva jeg ser som et rasjonelt alternativ, har jeg trukket veksler på Husserls transcendentale fenomenologi. Jeg har forsøkt å anvende denne til å kaste et fornyet lys over en mulig fornyet grunnlagsteori i EL, men også omvendt: Jeg har hatt til hensikt å prøve den husserlianske metodikkens applikasjonsverdi inn mot et hittil ikke *fenomenologisert felt*, for å se hvilke avskygninger og hittil usette nyanser som da ville komme til å vise seg.

La meg avslutningsvis ta inn nok et formular fra Husserl, for å la ham selv betone et sentralt poeng, også for mitt prosjekt, som så blir grunn for mine siste resonnementer i denne artikkelens anledning:

Utviklingen av universell vitenskapsteori (fornuftsteori og logikk) er et organ og selv et virkemiddel for utviklingen av menneskeheten, og på den andre siden er vitenskapsteorien et grunnstykke i en høyere kultur, hvilken gjennom den strenge vitenskapen i objektiv mening, i meningen av å være korrelat til menneskehetens fornuftsutvikling i hvilken den bebor en objektiv åndelig verdiverden.⁶

I mitt eget, og noe mer begrensende perspektiv, kan jeg utlegge sitatet slik at det å utvikle en styrket *vitenskapsteori for politiet* blir et bidrag til å skape bedre forutsetninger for «god» oppgaveløsning i henhold til samfunnsoppdraget. Vitenskapeliggjøring av etterforskningslæren dreier seg ikke kun om å etablere detaljerte, etterprøvbare prosedyrer for interne aktiviteter, men også i stor grad om å forankre politiets aktivitet i livsverdenens grunnleggende verdier. Ja, selvfølgelig er objektivismen av stor verdi for politiets arbeid og oppgaveløsning (fremskritt innen biologiske og teknologiske metoder osv.), men spørsmålet om *hvorfor det finnes noe*

6 Husserl, AF IV, s., 56, I., 33-40.

som kalles etterforskning i det hele, henviser oss til et mer omfattende rike av tematikk, nemlig kvaliteten i livsverdenens fellesskap.

Det samme gjelder da også for etterforskningsmetodikken; spørsmål om grunnen for dens moralske legitimitet, lar seg ikke besvare adekvat fra et internalistisk, metodisk perspektiv, men fordrer et demokratisk mandat gitt av «oss» alle, som politiets oppdragsgivere. Relevansen i en særlig vitenskapelig metodikk, har sin kilde og sitt oppsprang fra en dypere, allmenn eksistensiell *sam-viten*.

Avslutning

La meg avslutte med en litt generell påstand: *de bærende teori-strukturene* i den «moderne» etterforskningslæren, har vokst frem på grunnlag av rådende kultur- og vitenskapshistoriske synsmåter de siste 150 år. Men, det at politiet har forsøkt å utvikle en «beste praksis» på grunnlag av nettopp herskende metodikk, er ikke nødvendigvis en garanti for at kunnskapsgrunnlaget har vært det beste mulige.

Jeg avslutter med en noe mer spesifikk påstand: latente, filosofiske problemer synes faktisk å ha blitt re-aktualisert nettopp gjennom forsøket på ny, og forsterket vitenskapeliggjøring av metodikk politiavhøret i perioden siden 1990-tallet. *I og med konstruksjonen av KREATIV, importerte man tildekkede filosofiske problemer inn i avhørets teorigrunnlag og dermed i dets praksis, men uten at dette ble sett eller forstått.* Fokuset på «kritisk rasjonalisme» og «hypotesetesting» førte med seg en latent og for det meste ikke-erkjent objektivisme, som ytterligere tildekket betydningen av hermeneutisk og fenomenologisk metodologi for EL.

Selvfølgelig hadde jo så vel Skjervheim som Habermas og Husserl (og selvfølgelig flere) påpekt problemene knyttet til *kolonialiseringen av livsverden* i mer enn 100 år. Men, i og med at slike «abstrakte» tenkere ble oppfattet som en slags subversive anarkister innen vitenskapssamfunnet, kan man si det slik at graden av motstand mot deres argumenter

stadig økte, frem til kritikken mer eller mindre sank ned i glemsel innen de akademiske miljøer i Norge.

Men hvordan kunne man i det hele «se» disse problemene, når de først hadde blitt «glattet over» i de vitenskapelige hovedstrømmingene så lang tid i forveien? Hvordan skulle så pionér-forskerne i *politiet* finne frem til, endog erkjenne relevans i hermeneutisk og endog fenomenologisk metodologi?

Helt konkret utgjøres jo «politietaten» av unike, engasjerte enkeltmennesker som hver dag av sitt (yrkes-)liv vier seg til å realisere idealene i Politilovens § 1. Hver enkelt av disse må til sist kunne tilsvare sin egen samvittighet overfor kvaliteten i sin yrkesutøvelse.

Dette er et etisk faktum, slik jeg ser det, og derfor bør også den metodologien som anlegges ha *forankring i et eksistensielt, humant menneskesyn*, hvori den enkelte tjenesteperson opplever at yrkesnormene er i samsvar med de personlige – herav insisteringen på en personalistisk metodologi. Ingen er jo «politi», i motsatt fall, så er politiet *ingen*. Og dét er en skremmende tanke.

Referanser

Husserl, Edmund:

HUA IV, *Ideen zur einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Zweites Buch: Phänomenologische Untersuchungen zur Konstitution*. Edited by Marly Biemel. The Hague, Netherlands: Martinus Nijhoff, 1952.

AuF, *Ausätze und Vorträge (1922-1937), Fünf Aufsätze Über Erneuerung. Erneuerung. Ihr Problem und ihre Methode, Mit Ergänzenden Texten* Herausgegeben von Thomas Nenon und Hans Rainer Sepp, (Kluwer Academic Publishers, Dordrecht/Boston/London, 1989).

Egil H. Olsvik og Patrick Risan (Red.)

Etterforskning under

Etterforskningsfaget har i de senere årene gjennomgått en stor utvikling. Fra å støtte seg på erfaringsbasert kunnskap er faget nå i større grad preget av profesjonalisering og vitenskapeliggjøring. Denne antologien utgis fra forskningsgruppen *Politiets Undersøkellesmetoder* som er etablert ved Politihøgskolen men har medlemmer fra forskjellige institusjoner og fagområder, som politietterforskere, filosofer, litteraturvitere og psykologer. Publikasjonen søker å kaste nytt lys over ulike dimensjoner i etterforskningsprosessen, og henvender seg til både akademikere og praktikere.

Politihøgskolen
Slemdalsveien 5
Postboks 5027, Majorstuen
0301 Oslo
Tlf: 23 19 99 00
www.phs.no